SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — I. Археологија и повијест.

A. Izvještaji i rasprave. — А. Извјештаји и расправе.

*

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

A. Izvještaji i rasprave. — А. Извјештаји и расправе.

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

Izvještaji i rasprave. — Извјештаји и расправе.

Imenik spisateljâ. — Именик списатељâ.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

UREDNIK:

KOSTA HÖRMANN

VLADIN SAVJETNIK.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

УРЕДНИК:

КОСТА ХЕРМАН

ВЛАДИН САВЈЕТНИК.

V.

1893.

1.

Uredništvo: Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija: Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво: Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација: Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

SARAJEVO — САРАЈЕВО

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1893.

Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije.

Priopćio

dr. Lj. Thallóczy.

I.

Prilog k životopisu Mladena Šubića, bana bosanskoga.

Dva bana od roda Šubića vladahu u zapadnom i jugozapadnom dijelu sadašnje Bosne: Pavle i Mladen. Njihova vladavina trajaše više od dvije desetine godina, od 1298.—1322.

Pavle, čuveni ban Dalmacije i Hrvatske, bješe do svoje smrti 1312. g. glavna ličnost megju dalmatinsko-hrvatskim velikašima. Za njega bi se moglo reći, da je bio vogja istočno-jadranske politike. Kao takav stojao je u prvom redu kao prvi borac doma Anjou. U svojim poveljama nazivaše on sebe „Banus Croatie, Dalmatie et dominus Bosne“ (1299., 7. aprila — Ljubić, Listine, I., str. 190.); 11. augusta 1300. naziva se samo Banus Croatiae (Državni arkiv u Beču); 1301. dano u Scardoni: Paulus Banus Croatorum; 1304. u Spljetu: Paulus Banus Croatorum; 1305. u Scardoni: Paulus Banus Croatorum et totius Bosne dominus (povelje u našoj zbirci). U Lucia: De regno Dalm. etc. lib. IV., cap. XIII objavljena je jedna na Duhove 1302. datirana povelja, u kojoj se Mladinus (Mladen), prvorogjeni sin Pavlov, naziva Banus Boznensis[1]). U ostalijem poveljama (Ljubić I. 139, 305; Kukuljević: Jura Regni Croatiae I. 491 po originalu u Arbu) naziva se Pavle Šubić vazda kao ban Hrvatske i gospodar Bosne. Njegov sin, koji ga je u posjedu i dostojanstvu banije 1312. g. naslijedio, naziva se u poveljama „Croatiae et Bosniae Banus“.

Ove su titule doduše u srednjem vijeku vrlo često bile samo šematične, zvučne vrste stila dotičnih pisara, no u ovom slučaju podudaraju se sa faktičnom vlašću ovoga roda.

[1]) Još i comes i dominus totius terrae Hlm (povelja 1304).

Slika 1.
Initiala u monakovskom kodeksu državne biblioteke lat. 26.640, prikazujući Mladena Šubića od Brebira u djelu Guilelma Varignana.

Porodica Šubića od Brebira može se smatrati kao vladalačka za vrijeme jedne četvrti stoljeća. Način ove vladavine ne može se bolje karakterisati nego li riječima oštroumnoga Lucia (lib. IV. 201.), koji ju naziva „dominatio arbitraria". Oni uživahu samovoljnu, istinsku prevlast nad hrvatskom i bosanskom teritorijom, kojoj bješe korijen doduše u ugarskom banskom dostojanstvu, ali su oni u doba prijestonih razmirica poslije izumiranja Arpadovaca velikom energijom težili za tijem, da ga načine našljednim. I to je odista pošlo za rukom ocu Mladenovu, velikom Pavlu. Pavle Šubić smatrao je doduše sebe kao bana Hrvatske, koja pripada ugarskoj kruni, ali je nad Bosnom, t. j. nad onijem dijelovima, koje je istinski držao u rukama, izvršivao dominium, i to sa faktičnim suverenstvom, pošto se ugarsko suverenstvo izražavalo samo skriveno (latentno), i to samo u koliko ga je on priznavao. On je priznavao ugarsko suverenstvo samo na taj način, što je, kako je rečeno, bio prvi paladin napuljskih Anjoujevaca, koji već s toga nijesu mogli tačno da podržavaju državopravne sveze dalmatinsko-hrvatskih dijelova, što nijesu bili intra dominium. Prošlo je dugo vremena, dok se Karlo Robert od Anjoua konsolidovao u Ugarskoj te mogao oštrije da uoči dalmatinske poslove. Do 1312. g. imao je Karlo Robert u samoj Ugarskoj pune ruke posla, i da konačno savlada svojega glavnog suparnika Matiju Cháka. Za to vrijeme prošiše Pavle i Mladen svoj posjed i zadobiše, doduše pod mljetačkim suverenstvom, ali ipak veoma uplivnu i neposrednu zaštitnu vladavinu nad primorskim gradovima. Kad se 1310. Mladen ugnijezdio u Zadru, počeo je da se naziva knezom Dalmacije („titulo Principis Dalmatiae uti cepisset". Lucius 58.) i da što dalje potiskuje od sebe upliv Mljetaka. No kada se izgladila razmirica izmegju Zadra i Mljetaka, i stari i veoma oprezni Pavle 1312. umro, nije Mladenu preostalo drugo, već da se prijateljski izmiri sa republikom.

Deset je godina trajala banska vladavina Mladenova. Korak po korak težio je zajedno sa braćom svojom Gjorgjem [1]), Pavlom [2]), Grgurom [3]) i Martinom, da za svoju porodicu uzme pod harač cijelu obalu; u svoje vrijeme pribavio je za se Zadar i chlmsku zemlju [4]), oklen je već njegov otac ili istisnuo srpsko-raške vladare ili prisilio tamošnje gospodare na poslušnost. U svemu može se reći, da se skoro cijela današnja Bosna zajedno sa sjeveroistočnom Hercegovinom pokoravala njegovoj vlasti, dočim su u primorskim gradovima zapovijedala njegova braća pod njegovim nadzorom. No ova vlast ne bješe jedinstvena, u svakom području morade on da dava koncesije tamošnjim posjednicima, da uvažava moć Mljetaka i običaje gradova, i da se čuva kralja Karla. Svi se bojahu njega, ali on se morade bojati i svijeh njih, bješe na putu da postane tirjaninom. Najviše je morao da strijepi od svojijeh suplemenika, njemu ravnih velikaša, koji ne bi za dugo trpljeli sebi ravnog nad sobom; jer on u njihovim očima nije predstavljao legitimna ili prirodna suverena elementa, i u najboljem slučaju bio je samo primus inter pares. Kralj Ugarske morao je u svom interesu da podupire pad Mladenov, kako bi oborio našljednost banskog dostojanstva, dočim Kurjakovići, Babonići i ostali velikaši ne htjedoše da mu se poklone; jer po njegovu primjeru težahu i oni za banskim dostojanstvom. 1322. g. sklopiše gradovi Trogir i Šibenik ligu protiv njega, jer, kako kronike kazuju, njegov jaram postade nesnošljiv. „Njegova tirjanska vladavina, njegove sramne neobuzdanosti, isto prezirne pred ljudima kao što su kažnjive pred Bogom, moraju se osvetiti. Brakolomstva, sramoćenja djevica, nameti na samostane, skrnavljenja crkava, vrijegjanje plemića i guljenje podajnika — to su istom manji izgredi njegovih ljudi." (Andreis: Storia della città di Traù. MSS. 53ª.)

Prijeteće držanje gradova pobudilo je najposlije i njegovog brata Pavla, da se pridruži ustanicima (Lucius: M. Mad. cap. XIX; Andreis 53ª—55ª). Katastrofa po Mladena nastupila je mjeseca jula 1322; najprvo potučen iskao je pomoć u Karla Roberta, ali ga je kralj kod Knina zatvorio i on pade, kako kroničar piše, kaznom božjom, koji silne ponizuje, a niske podiže. „Kamo ti sada sila, bane Mladene, ti koji si prezirao silu svijeh zemaljskih kraljeva, ti koji nijesi htio da uvažiš Boga i katoličke crkve, za što si redio biskupe, opate i opatice? Kamo ti sada tvoga ponosa, koji ti nije dao, da u miru živiš sa siromašnim gragjanima Dalmacije i Hrvatske? Gdje ti je sada pamet, kojom si više ljubio laskavce nego li

---

[1]) Spljetski comes.
[2]) Trogirski comes.
[3]) Šibenički comes.
[4]) Generalis dominus totius territorii Chelmensis.

dobre savjetnike? Ti si često čitao bibliju, ali nijesi slušao riječi njezinih, za to te je kaznio Bog i oduzeo ti državu (Madiusa XVIII)."

Nije nam namjera ovom prilikom, da rasvijetlimo sve podrobnosti Šubićeve vladavine, i navodimo ove riječi kroničara samo s toga, što izvanredno dobro karakterišu ovoga propalog velikana.

Poznato je, kako je mučno opisati ličnosti minulih vijekova po odlomcima vazda pristranih, ili u najboljem slučaju jednostranih kroničara, ili po frazama povelja. Često se veliki glavni motivi podmeću sa svijem običnim ličnim razmiricama, ponekad opet ispuštaju iz vida karakteristični momenti. Mi ispovijedamo načelo, da je u zemaljskoj povijesti dalmatinsko-hrvatskih-bosanskih teritorija vazda najglavnije to, da se ispita individualni karakter dotičnih ličnosti. Naravno koliko je u opće moguće, a gdje nema indicija, mi ondje prosto tačno konstatujemo podatke. Historičar mora ponajprvo imati moralne snage i smjeti da reče: „Ovo ne znam."

Mladen Šubić, silni ban, stoji nam po našem mnijenju uz prkos velikoj udaljenosti prilično jasno pred očima. On spada u onaj soj, u onu kategoriju, koja na Adriji od vremena rimskoga gospodstva nije izumrla; u njegovom radu vidimo mi velikoga gospodara, koji vazda hoće sve više da postigne, pa najposlije pada u svom ikarskom poletu. On nije bio običan čovjek. Ratnik, diplomata i vladalac u jednoj osobi, njegovo ime bješe daleko na glasu u Italiji, Ugarskoj i u njegovijeh susjeda. Njegov položaj kao zaštitnika mljetačko-dalmatinskih gradova donio je sobom, da je stojao u sred vreve italijanskog političkog života i činio lijevo krilo stranke Guelfa. Još njegov otac živio je u prijateljstvu sa papom Klimentom, te se njemu kao i Mladenu[1]) mnogo što šta kroz prste gledalo (Reg. Clem. papae V.). Pri svem tome, što su uputstva iz Mljetaka uplivisala na bana, koji je megju tijem za italijanske gradove važio kao „Princeps", imao je on diplomatičke zastupnike svoje sile. Tako u g. 1318. Girolama de Ancona (Verci: Storia Trevigiana VIII. 103), 1320. g. Guillelma de Vergnana (Varignana)[2]). Ovaj Guillelmo Varignana (Vergnano) bješe njegov tjelesni liječnik i povjerenik, kojega je 7. januara 1320., kad mu se Šibenik bio odupreo, poslao u Mljetke, da izgladi razmiricu i da izmoli prijateljstvo republike. No republika u svom odgovoru zauze stanovište dalmatinskih gradova i savjetova banu, neka se u prijateljstvu izravna sa gragjanima Šibenika. Republika reče: „Venecija je željela i težila od vajkada pa i sada, da morske obale Dalmacije zadrže svoju slobodu i da ove protiv njihove

[1]) Njegovu vjersku revnost i blagonaklonost prema Franjevcima karakteriše bula pape Ivana od 25. juna 1320. — Sime Ljubić, Listine, I., str. 311.

[2]) Sime Ljubić: Listine, I., str. 305.

volje već radi općega dobra i mira nikakav gospodar ne okupira i na službovanje ne prisili"[1]).

Ovom se odlukom Venecija pridružila protivnicima Mladena, te se misija Vergnana izjalovila.

Megju našim gradivom nagjosmo nekoliko bilježaka o tome Vergnanu, koje u svezi sa naprijed citiranom karakteristikom Mladenove kronike pružaju zanimivu crtu slici o životu Mladenovu.

Guilielmo (Viljem) upravo Varignana bješe sin čuvenoga medicinara Bartolomeja Varignane, koji u g. 1318—1319. obučava kao profesor medicine na sveučilištu u Bologni. Njegov sin Viljem upoznao se sa Mladenom Šubićem i pri kraju njegove vladavine zadržavao se na njegovom dvoru, za tijem se vratio u Italiju, gdje je 1330. g. umro u Bologni. Ban Mladen smatrao je ovoga svog tjelesnog liječnika kao diplomatskog savjetnika, a ne kao prostog kirurga.

Historija scholastične medicine broji ovoga Šubićevog liječnika megju najpoznatije predstavnike ovoga pravca[2]). Dok mu je otac bio više teoretičar, bio je naš Viljem ujedno i praktičar. Mi znamo za tri djela, koja potječu od V. Varignana kao autora:

Ad omnium interiorum et exteriorum partium morbos remediorum praesidia et ratio utendi. Basileae 1531.

Secreta sublimia medicinae ad varios curandos morbos. Basileae 1596 i 1597.

Opera medica de curandis morbis universalibus. Basileae, 4°, 1545; 8°, 1595 et 8°, Lugdunii 1560.

Što se tiče naučne vrijednosti ovijeh djela, ona se većim dijelom sastoje iz definicija i dialektičnog raspravljanja osnovnih pojmova physiologije, pathologije i therapije, ali je vrlo malo u njima opažanja i faktičnog saopštenja. Od ovijeh djela ima za nas najviše interesa ono na drugom mjestu spomenuto, koje nosi ovaj potpuni naslov:

Secreta Medicinae Guilelmi Varignanae medici consumatissimi ad varios curandos morbos veriss. auctoritatibus illustrata; nonnuelis flosculis in studiosorum gratiam additis nunc à Casparo Bauhino ad plurium exemplariorum collationem, ab infinitis mendis castigata, et obscuriorum vocabulorum explicatione, notisque marginalibus illustrata. Basileae per Sebastianum Henricpetri.

Magnifico Nobilissimo Joanni Paulo à Rvost Archiducis Ferdinandi consiliario et Archipraesidi Thannensi prvdentiss. literatiss. et Literatorum favtori sumno Casparus Bauhinus Anatomic. et Botanic. Basil. Ord. Observan. Monum. offert.

U predgovoru, koji je od 2. dec. 1596. datiran, t. j. onoga dana, kada je sačinitelj u g. 1319. u Gjenovi dovršio svoje djelo, govori izdavatelj o ovom djelu.

[1]) 1320, 14. febr. Listine, I., 307.

[2]) H. Haeser: Geschichte der Medicin. Jena 1875, str. 701.

V. Varignana, jedan izmegju najodličnijih liječnika svojega stoljeća — piše Bauhinus[1]) — sastavio je svoje djelo od česti iz spisa najboljih stručnih spisatelja, od česti po iskustvu svojega oca i svojih sopstvenih opita. On je ovo djelo sačinio po nalogu svojega gospodara, bana Maladina (Mladina) prije 277 godina.

On preporučuje djelo savjetniku nadvojvode Ferdinanda (poznijem caru Ferdinandu II.) Jovanu Pavlu Ruostu[2]). Djelo je prolazilo u raznijem kopijama i mnogi su ga upotrebljavali, te je štampar žurio da se pečata u tačnom izdanju. Bauhinus je upotrijebio tri prijepisa, trudio se da uspostavi raznoliko iskrivljen smisao, popravljao je već zastarjele izraze i pridodao djelu marginalne bilješke.

Za vrijeme našeg ispitivanja dospješe nam češće u ruke pojedini odlomci od rukopisa ovoga djela, što ga je Bauhinus izdao[3]); ali svratismo pažnju na nj istom onda, kada pročitasmo dedikaciju Bauhinusa. U monakovskoj državnoj biblioteci nagjosmo zanimiv rukopis Varignane, koji potječe iz XV. stoljeća (1444.).

Codex (lat. nro 26.640) u crvenom kožom prevučenim drvenim koricama sa zaponcima i ugaonim grbama dugačak je 0·35 *m*, širok 0·25 *m*, a ima 98 u dva stupca ispisanih folio-listova. Na prvom je listu dedikacija, na kojoj je initial C miniran. Ovdje prilažemo sliku toga initijala. *(Slika 1.)*

Miniranje je primitivno, guirlandska bordura zeleno, crveno, modro, žuto, ljubičasto obojena; u samom initialu vidimo na prijestolu lik purpurnom togom odjeven bez brkova u zelenim rukavima, sa crvenom kapom na glavi, sa svijem u nošnji mljetačkih patricija, kojemu čovjek odjeven u

---

[1]) Praefatio Casp. Bavhini. Gvilelmi Varignane, medici seculo suo praestantissimi, Secreta medica, partim ex praestantissimorum auctorum scriptis, partim ex patris sui Bartholomaei observationibus, partim propriio experimentis in opusculum jussu Meladini Domini sui ante annos ducentos septuaginta septem congesta, tibi Nobilis Praeses offerimus. Plurimis namque, Secreta hecce expetentibus, à Typographo rogati, vt haec perlegeremus et ab infinitis erroribus vindicata publici juris faceremus, sanè publici boni causa *denegare minimè debuimus, quare vt ruri inter infinitas molestias* Practicas *reficeremur, succisiu's horis* legimus, relegimus, cum tribus exemplaribus contulimus et ea quae in postremo exemplari ob non recte intellectum auctorem vel mutata vel transposita vel omissa fuêre, ad auctoris antiquissimum et primum exemplar restituimus. Vocabula artis plurima obscura, vno alteróve verbo explicavimus, margini adiecimus. At auctori propositum fuit Syluam remediorum, maximè facile parabilium et quae vbique; ferè (habita inprimis pauperum ratione) etiam absque Pharmacopoliis haberi possunt, quare dignus liber qui à practicis legatur et relegatur. Hunc verò quantulumcunque; laborem tibi Nobiliss. Praeses, merito dicamus, cùm eum, dum tibi ante paucos menses, ob adversam valetudinem adessemus, legere ceperimus, quo tempore singularem tuam humanitatem et erga literatos (vt literati solent) benevolentiam experti sumus. Haec ergò si et *qualiscunque erga* T. N. *observantie. nota, hocque; perpetuum monumentum extet,* quod *vt pro tuo candore* aequi consulas et nos porro tuo fauore complectaris, rogamus.

Basileae Anno salutis nostrae 1596. 2. Decembris, qua die ab ipso auctore opusculum hoc Janue, anno 1319. fuit absolutum.

[2]) Porodica Rhost von Esenhart 1729. viteštvo, 1739. grofovstvo. Arkiv zajedn. financ ministarstva (Gem. Finanzarchiv) F. Urk. 22.

[3]) Bečka dvorska knjižnica (Wiener Hofbibliothek), Cod. lat. 2300 br. 6. 45*a*—67*a*.

ljubičastu togu kao da klečećki predaje nekakvo djelo ili ga moli za nešto. Mljetački patricije bez sumnje je ban Mladen Šubić, grof od Brebira, koji se kao gragjanin Venecije u Dalmaciji odista tako nosio i kojemu njegov tjelesni liječnik pruža svoje djelo.

Ovdje prilažemo uvod odnosno dedikaciju[1]) u paleografsko tačnom prijepisu; ista glasi:

Cunctis militaribus accinto uirtutibus nec minus intellectualium diademate coronato magnifico domino suo semper domino Mladino Croathorum et Bosne bano generalique domino tocius territorii Chelmensis[2]) eius subiectus animo Guillelmus de Varegnana, qualis[3]) professor in artibus et scientia medicine.

Quod omnes homines secundum philosophiam methaphysice primo naturaliter inclinent ad scire tanquam perfectibite in ultimam perfectionem[4]) ipsius eo quod scientia hominis est perfectio, ut et idem testatur et Auerroys primo de aninca et Auicebron in libro fontis uite et Algaçel et Macrobius et Tulius in paradoxis et Seneca in locis plerisque et Gallienus septimo terapeutice et Auicenna[5]) sexto de naturalibus et breuiter philosophantes quicumque consumato effectu uestra copiosa sapientia manifestant. Qua admiror non modicum ymmo stupidus quasi fio animaduertens etenim circa quanta ciuilia sollicita prudentia ac utraque fortitudine continuo uigillatis ignoro, qualiter culmine litterarum tantarum uester perficitur intellectus, que diuinitus magisquam humanitus puto fore. Hec quidem igitur delectationis[6]) forte causa, que in ea est proprie inludantis aut eciam utilitatis proprie et nostrorum iritans merito uos comouit, ut condescendere complacuerit mihi uestro precipere, quod gracia mihi fuit in ueneranda ciuitate Jadre et loco sancti Grisogoni, ut opusculum uobis sanatinum constituam comprehendens, que precipua apud famosos antiquos circa genera egritudinum sint laudata. Quodque equidem animo suscepi libenti. Set considerans secundum G(allienum), quod simplices medicine uellotiores existunt in opere quam composite propter ipsarum substanciam a natura exmede[7]) colegi ex dictis G(allieni) et libris duodecim de simplici medicina et Diascoridis, Auicenne[8]), Serapionis, Mesue et Basis, Ysaac et plurium aliorum non omnia, set in quibus non solum concordes set aliis precollaudant, que quidem cum nominauero multa immiscebo eorum, quorum mira uirtus scienciam medicinalem transcendit et quorum operatio a sola fortuna existit specifica, quorum ueritatem licet ab expertis assumpta existant, qui uoluerit experiatur pro libido. Magis enim gratia perfectionis operis et exercicii fiendi in eis suscepta. Verum quia iuxta Mesue gaudet quilibet in expertis addam experta simplicia et composita Sampaterna quam propria, ut opus dilucidetur ex eis. Et uel iure acquisita[9]) quam puto beniuolentie nostre gratia causam habeam me ad alia transferendi et ut utraque uita polleam presenti quidem, ut sit michi in senio cum potencia exercitandi libros defecerit in arte baculus senectutis et in posteris eterna memoria cum ipsorum profectu iuxta G(allienum) dicentem et aly uidentes dicta Aristotilis et Platonis eorum eorum reminiscimur ac si essent presentes et Ptolomeum, non fuit mortuus, qui sapientiam uiuificauit et iuxta Dydascolum sapiens non sibi set aliis natus est. At quia opus

---

[1]) U izdanju od 1596. pogrješno štampana.

[2]) Orig. Chelm̃. — [3]) Orig. qualis q̃lis. — [4]) Orig. pfectionē. — [5]) Orig. terapētice z Auic̃. — [6]) Orig. delectõnis. — [7]) Namjesto: exsmide uzgredan oblik exsucide. — [8]) Vidi 4. — [9]) Orig. acqsita.

hoc post uitam uestram et meam poterit diuulgari et opera medicinalia licet ad rectum sint posita, tamen quedam nociua necessario sepe tanguntur in eis, quibus praue utens potest operari ad malum. Legentem ex nunc obsecro, ut nec quicquid operetur sinistre. Quod si quis operari presumperit dicam cum Amech in suo[1]) prohemio de uenenis: ueniat ignis et sulfur[2]) de celo et specie procellarum, qui possint ipsum facere de sub urbanis Sodome et Gomore. Ob hoc igitur eciam ne ydiote confidentes in ipso dimittant principia artis et scientie, que sunt fundamentum in opere, ut in pluribus neque signa egritudinum ponam neque causas distinguam neque auxilia. Set tamquam uobis et intelligentibus aliis scribens illa uestre et intelligencium prudencie derelinquam. Deum igitur cunctorum bonorum primum motorem in exordium inuoco, ut felicitetur hoc opus iuxta me sue dicentem principiet deus opera tua et felicitabit ea et illud pitagoricum.

Uvod kao takav ne sadrži ništa znamenito, no dedikacija, u kojoj majstor i profesor Varignana naziva Mladena gospodarem, koji je bogato obdaren ratničkim vrlinama, dalje ta okolnost, da ga je ban na to podstakao, uz to jedan veliki gospodar, koji početkom XIV. stoljeća čita bibliju — sve to prikazuje nam bana kao eminentnu kulturnu pojavu u Dalmaciji i u bosanskoj unutrašnjosti.

Mi smo se oko ovoga priloga opširnije zadržali, ali ne mogaše nam se na ino; jer mi mislimo, da se Mladenu Šubiću s ovom dopunom mora odrediti mjesto ne samo u političkoj historiji, već i u kulturnoj.

II.

Genealoško-biografički prilozi iz XIV. stoljeća.

Marija, vojvotkinja od Bosne, grofica od Helfensteina. — Katarina. — Danica.

Uglaviti genealoške odnošaje, to je najteži zadatak u ispitivanju bosanske historije. To je pipanje po mraku, tek gdje-gdje obasja po jedan zrak zapetljanu mrežu, pa se pri svem tome zabasa stranputicom. U kronikama se nahode samo pojedini odlomci suvremenih zapisa, pri čemu se vrlo često lažno tumači navagjanje vremena, a veoma rijetko nam stoje na raspoloženju povelje, čiji bi se genealoški podaci mogli podudarati sa kronikama.

Jedva imade oblasti u historičkim naukama, gdje bi čovjek više bio naklonjen da prihvaća tradicionalno uglavljene rezultate, nego li baš u genealoškim naukama. U jednoj staroj i novoj prispodobi kaže se, da su kronologija i geografija dva oka historije, bez ova dva činioca sva je historija puka bajka; megju tijem bez pozitivno uglavljene genealogije, bez pravilnog poredanja ličnosti, ostaje historija upravo blebetanje, koje često krivim

1) Orig. sui. — 2) Orig. fulfur.

ličnostima nameće fakta. Otuda i tolike bajke u balkanskoj historiji, koje su se godinama kao legende tako uvriježile, da ih je sada muka iskorijeniti.

I u bosanskoj historiji imamo takogjer posla sa mnogim neriješenim problemima, te je svaki prilog dobro došao, bila to logično osnovana konjektura, ili detalj, koji se koliko toliko stvari tiče. U novije doba bavio se dr. Mavro Wertner jugoslavenskim genealoškim pitanjima i objavio je proizvod svojeg izučavanja u listu bečkog genealoškog društva „Adler“[1]), za tijem u berlinskom „Heroldu“ i u budimpeštanskoj magjarskoj „Revue“. Wertner je vrijedan i zaslužan ispitač, ali producenat u masi, koji ne postupa korakom, već hoće odjednom sve da riješi. Ispitivači ovake vrste — kao i Wertner — pružaju nam često puno stvari zanimivih i valjanih, no na žalost i odviše često rgjavo interpretovanih, koje se sa historijom ne podudaraju. Sa svijem protivno od ove vrste pružaju nam studije našega cijenjenog suradnika, učenog arhimandrita Ilariona Ruvarca[2]), koji vazda sa svijeh strana kritički obasjava svoj prijedmet. On često postavlja hipoteze, pa sve i da nema uvijek pravo, njegovo je dokazivanje kritičko, jasno i često sa svojega negativnog rezultata poučno. Odzivajući se na rad ove gospode, hoćemo i mi nešto da napomenemo iz naših studija. Šest očiju vide više nego li četiri, pa se nadamo da će se vremenom naći majstor mnogom čemu, što danas još izgleda nerazrješenim.

I.

Oswald Gabelkover, vojvodski württemberški tjelesni liječnik i historiograf (rogj. 1539.) pisao je u XVI. stoljeću historiju slavnog grofovskog plemena od Helfensteina. To je bio vrijedan ispitivač, imao je dobro pero, radio iz dobrih izvora i trudio se, da u nekoliko radi kritički. Naravno često mu je nedostajalo dovoljno izvora, pa gdje nije moglo drukčije da bude, nije zazirao ni od nemogućnih kombinacija. Ne našavši dosta predbrojnika, rukopis mu je ostao neštampan. Ovaj rukopis, od kojega se jedan primjerak nahodi u kralj. württemberškom državnom arkivu u Stuttgartu, upotrijebio je dr. H. F. Kerler u svojoj historiji grofova od Helfensteina, koja je štampana 1840. u Ulmu. Pobugjeni zanimivim saopštenjima dra Kerlera mi smo u stuttgartskom državnom arkivu tražili originalne izvore i došli do sa svijem značajnih rezultata. No pitaće nas čitaoci, kakve sveze ima ovo švapsko grofovsko pleme sa historijom Bosne? Ima je uslijed braka izmegju grofa Ulrika od Helfensteina i Marije, vojvotkinje od Bosne.

1) Izišlo je i magjarski pod naslovom: „A középkori délszláv uralkodók genealogiai története.“ Temesvar. 1891. („Genealoška historija srednjovjekovnih jugoslavenskih vladalaca.“)

2) Glasnik bos.-herc. muzeja 1891. i 1892. Драга, Даница, Реса, — Катарина, кћи Твртка I.

Pleme grofova od Helfensteina vladalo je izmegju Nekara i Dunava u srcu Švapske. Još od IX. stoljeća nahodimo, da se spominju pripadnici ove porodice, koja je nosila svoje ime od tvrdinje Helfensteina, iznad grada Geisslingena. U polovici XIV. stoljeća bješe ova porodica na vrhuncu; jer obadva Ulrika od Helfensteina igraju tada znamenitu ulogu u sudbini svoje postojbine. Ulrik stariji, u genealoškim plemenskim tablicama kao X. na broju, bješe sin Jovana od Helfensteina; Ulrik mlagji, XI., bješe sin Ulrika IX.

Obadva Ulrika od Helfensteina bjehu zemaljski kneževi (Landvögte, Schutzherren) nad gradovima u Gornjoj Švapskoj[1]), docnije se predala Ulriku starijemu i carska knežina (Reichsvogtei) nad Elsassom i gornjom Švapskom, po što izgleda da je bio osobiti štićenik cara Karla IV. Ovaj Ulrik X., stariji, bješe oženjen bosanskom vojvotkinjom Marijom.

Gabelkover, prvi kroničar Helfensteinovaca, piše u svojoj kronici[2]) o tome slijedeće:

„Kralj Ljudevit od Ugarske oženio se poslije smrti svoje prve supruge bez djece, gospogje Margarite[3]), kćeri Karla IV., 1353. g. Jelisavetom, starijom kćerkom vojvode Stefana od Bosne (kojemu neki davaju i kraljevski naslov, pošto je Bosna prije mnogo godina kraljevina bila). Jelisaveta imagjaše još jednu sestru Mariju[4]), koja je odrasla u ženskim odajama ugarske kraljice. Sa svojim svakom dogje ona poslije u dvor cara Karla IV., ostade ondje možda uza njegovu suprugu Anu, kćerku vojvode Bolka od Schweiniza, ili je možda još prije povratka kralja Ljudevita od Ugarske obećana grofu Ulriku od Helfensteina. Iz njezinog nadgrobnog natpisa vidi se samo toliko, da je sa kraljem Ljudevitem ovamo došla bila. Imala je ugledan miraz, naime 10.000 for. ug., što je u ono doba moglo biti isto ili više nego danas 100.000. U braku je izrogjeno mnogo djece, ali brak nije bio blagosloven, kako obično biva u neravnih brakova. I Marija je htjela lijepo da opremi svoje kćeri. To je mogla da bude za života muževljeva, kojega je car visoko uvažavao. No iza njegove smrti navališe mnogi dugovi. Treba puno sreće, kad se hoće da ženi preko svojega stanja.“

Ovaj se opis Gabelkoverov sastoji od tri dijela: *a)* od činjenica, koje Gabelkover opisuje po izvorima i zapiscima, *b)* od kombinacija, *c)* citiraju se dva priloga, i to spisak miraza vojvotkinje i njezin nadgrobni natpis.

[1]) Od 1349. Böhmer: Regesta Imperii (Karl IV.) 1020.

[2]) Rukopis, fol. br. 48*c*., str. 301., red 10. odozdo, strana 303., red 6. odozdo. U držav. arkivu u Stuttgartu.

[3]) Rogj. 1335. 24. maja, † 1349. Od 1338. supruga kraljeva.

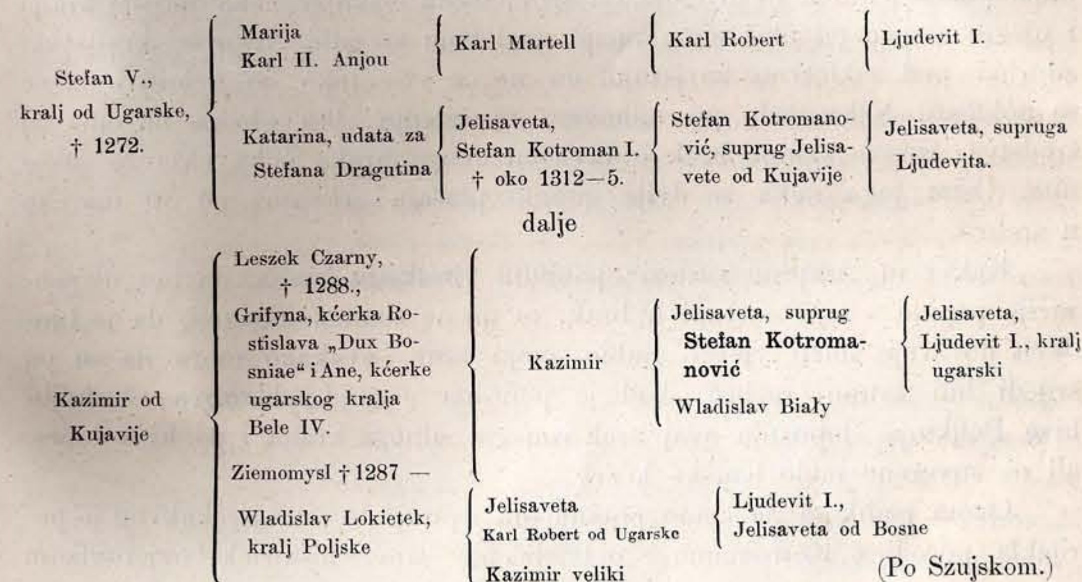
[4]) Gabelkover piše na str. 314. svojega rukopisa: „Supruga grofa Ulrika od Helfensteina jest gospogja Marija, kći vojvode Ljudevita od Bosne i gospogje Ane vojvotkinje od Reussen-a.“ Očevidno pogrješno, po što po Gabelkoveru treba da je Marija sestra Jelisavete Kotromanovića. U ostalom vratićemo se na to.

Dr. Kerler, novi historičar Helfensteinovaca, vjerno se drži shvaćanja Gabelkovera i samo parafrazira njegova kazivanja. (Str. 53.)

Ako raščlanimo prvi dio izvještaja Gabelkoverova, naći ćemo da opis nije tačan. Ugarskoga kralja Ljudevita I., prva supruga bješe Margarita, prvorogjena kći cara Karla IV., sa kojom se on 1338. g. vjerio i koja se 1345. g. kao njegova supruga označuje[1]). Margarita je umrla 1349. g., koje se godine njezin otac, ostavši godinu prije udovac, oženio u drugom braku Anom, kćerkom Rudolfa von der Pfalz. No i ovaj brak sada već rimskoga kralja, Karla IV., nije dugo trajao, jer 2. februara 1353. umrije mu i ova druga žena. Sada bjehu obojica, punac i zet, udovci.

Na dvoru kralja Ljudevita u Budimu življahu pod očima njegove stroge majke, kraljice-udovice Jelisavete od Poljske, nekolike princese. U Budimu boravila je i Ana, kćerka 1343. g. umrlog vojvode Henrika od Schweinitza i Jauera i princese Katarine[2]). Princesa Ana važila je kao jedina našljednica obadvaju spomenutih nezavisnih vojvodstava, pošto njezin stric Bolko II., nije imao djece. Kad je Karlo IV. ostao udovac, zaprosio je u Budimu ruku 14 godišnje princese Ane, koja je 1350. bila vjerena za njegovog rano preminulog sina Wenzela. U budimskom dvoru živjela je ujedno s ovom princesom — kako suvremenici javljaju — i dražesna bosanska princesa Jelisaveta, kćerka bana Stefana Kotromanovića, koja je sa kraljevskom kućom mnogostruko u rodstvu bila.

Slijedeće tablice pokazuju ove stepene srodstva:

[1]) Pór Antal: Nagy Lajos (Ljudevit veliki), str. 36.

[2]) Dr. E. Werunsky piše u njegovoj povijesti cara Karla IV., dio II. 2., str. 348–351, da je Katarina, mati princese Ane, bila sestra ugarskog kralja Ljudevita. (?)

Kako ove tablice dokazuju, bješe blisko srodstvo izmegju kćerke bosanskoga bana i kralja Ljudevita s jedne strane, s druge opet izmegju njegove matere i njezine snahe, mlade princese. Ujedno je očevidno, da Jelisaveta Kotromanovića nije bila po rodu neravna anžuvinskom kralju, i ako ne po sili i sjaju, ono barem po krvi, jer je u njezinim žilama tekla Arpadova krv isto kao i u žilama Ljudevita.

Kad je dakle Karlo IV. zaprosio ruku Ane, drugarice i rogjakinje [1]) Jelisavete od Bosne, posavjetovao se 10. marta 1353. u Beču sa kraljem Ljudevitom i vojvodom Albrechtom od Austrije (Regesta Imperii 1544[a]), pa kako su pristali i kralj Kazimir i Anin stric Bolko (Boleslav), bila je svadba 27. maja 1353. u Budimu [2]).

U to se doba dogodila i zanimiva ženidba ugar. kralja Ljudevita sa bosanskom princesom Jelisavetom. Kao što smo već naprijed spomenuli, nije se bosanska princesa kao neravna po rodu mogla smatrati. No nema sumnje, da je ovo bila ženidba iz ljubavi. To dokazuje papinsko pismo Inokentija VI. od 31. augusta biskupima u Zagrebu i Njitri [3]).

Papa piše: Ugarski kralj Ljudevit i plemenita gospogja Jelisaveta, kćerka Stefana, kneza od Bosne „Ducis Bosniae", i ako su znali da su srodnici u četvrtom stepenu, ipak su iz „izvjesnih razloga" (ex certis causis) stupili u brak. Oni su se obratili na papu radi oproštenja ove prepreke, pošto ovakav brak povlači ekskomunikaciju za sobom. No pošto bi se raspustom ovoga braka izazvala velika sablazan (gravia scandala), to papa nalaže jednom ili drugom od spomenutih biskupa, neka oproste kralja i njegovu ženu od ekskomunikacije, pod koju su pali. Neka se (kraljevski supruzi) pod zakletvom zavjetuju, da ne će više tako što učiniti i da će se pokajati. Neka sada po njihovom rasugjenju, bez obzira na odnošaj srodstva, iznova sklope brak i djeca od ovoga braka neka važe za zakonita. Osim toga neka za dvije godine plaćaju crkvama po 50 maraka u srebru.

Kakvi su „izvjesni razlozi" pobudili viteškoga kralja, da bez dispenzacije papine s mjesta stupi u brak, to mi ne znamo. To stoji, da je Ljudevit do svoje smrti vjerno ljubio svoju ženu. Svakako mora da su po srijedi bili krupni razlozi, kad je ponosna mati Ljudevitova, častoljubiva Poljkinja, dopustila ovaj brak izmegju silnoga kralja i po krvi dobre, ali ne suverene male banske kćeri.

Ovom prilikom ne ćemo potanje da ispitujemo pitanje, kakvog je porijekla porodica Kotromana, i potvrdićemo samo historički ovjerovljenu

---

[1]) Ana od Schweidnitza potječe od podšleske linije Piasta.
[2]) Werunsky, op. et loco cit.
[3]) Ovo će se pismo skorim štampati.

činjenicu, da je Stefan Kotroman I., otac osnovatelja banije bosanske, imao za ženu Jelisavetu, kćer srpskoga kralja Stefana Dragutina.

Porodica Kotromana spada u one rodove, o čijem su se porijeklu od uvijek pronosile legende i priče, u koje se još i sada vjeruje. U ljeto 1892. izišla je jedna bilješka u dalmatinskim listovima, da je svećenik u Vrliki u Dalmaciji, Petar Stanić, proučio povelje porodice Kotromanovića, koja živi u Potravlju, i konstatovao, da ova porodica potječe od nekadašnje bosanske kraljevske porodice. Kraljevska porodica pak da potječe od nekog conte Joanni, jednog Nijemca u Ugarskoj, čija je porodica živjela u Požunu.

Mi smo još 1889. imali prilike, da se obavijestimo o tijem porodičnim poveljama, koje se nahode u starijeg Kotromanovića, Marka (naime dva su brata živa). Dobiveni opis obuhvata u 9 tačaka sve povelje, odnosno materijalija, koja se u porodici nahode. Ovdje saopštavamo taj spisak:

1. Izvod iz plemićkih registara republike Venecije (Priznanje plemstva porodice Kotromanović, — notarijatski ovjerovljeno).
2. Izvod iz krštenih matica u Potravlju.
3. Rodoslovje Kotromanovića 1780.
4. Rodoslovje Kotromanovića 1779.
5. Grb Kotromanovića (krunisan iskoračen lav u blasonu i kao ukras šlijema).
6. Libro delli nobili signori de Cotromani abitanti in Potravlje dal 1695 al presente anno 1785 (sadrži svjedočanstva), 60 strana.
7. Štampana djela: Epitome vetustatum Bosnensis provinciae od Philippus Occhievja, štampano Ancona 1776. Ex typographia Petri Pauli Ferri. 130 strana.
8. Descrizione genealogica dell' Albero. gen. della nob^{ma} illustr^{ma} famiglia delli signori conti di Cotromani con la dechiarazione della stemma dello regno Bosnia che la qualifica e distinque etc. . . dal anno 806 sive 1785 (potonji je broj docnije dometnut), 112 strana, sa nekoliko grbova u bojama, dekreta kralja Stefana, svjedočanstava itd. i jednim rodoslovjem (izgleda da je original).
9. Kopija sačinjena g. 1781., 165 strana.

Sve ovo gradivo potječe iz XVII. i XVIII. stoljeća i pokazuje dalmatinsko porijeklo i to iz one epoke, kada su Tomko Marnavich i njegovi suvremenici odveć maštavo pobrkali istinu i laž. Već onaj pod 5. napomenuti grb dokazuje, da su kao ogledi poslužile dubrovačke knjige grbova, od kojih se nova kompilacija čuva u Fojnici. I ova dalmatinsko-dubrovačka heraldika potječe iz druge polovice XVI. stoljeća. Eda li se u konvolutu 8. — kako naš pouzdanik piše — nahode originali ili ne, to mi ne možemo odlučiti, no valjda ne će biti, pošto je njemačko porijeklo veoma

nalik na ono mjesto, koje Mavro Orbini 1601. g. po kroničkim predanjima (str. 350.) saopštava[1]).

Za nas je jasno to, da mi moramo da tražimo Kotromane u genealogičkim svezama porodicâ ugarskih Arpadovaca, Rostislavićâ od Haliča, Šubićâ i Nemanjićâ, i to se moraju pojedini konci protegnuti nazad do 1240. godine, a u tome pitanju igraju kraljevi Béla IV. i Stefan V. znamenitu ulogu.

	Kralj **Stefan** V., 1270—1272. Supr. Jelisaveta od Kumanije, Ducissa de Bosna do 1289.	**Maria**, Supr. Karlo II. od Sicilije,	Karlo Martell	Karlo Robert.
		Ladislav IV., 1272. do 1290.,		
		Katarina, Supr. Stefan Dragutin	Jelisaveta, Supr. **Stefan Kotroman** I.	Stefan Kotroman II.
Kralj Béla IV. 1235—1270.	**Ana**, Suprug Rastislav, † 1263., knez Mačve, namjesnik gor. bos. ugar. područja Soli, Usora, ev. Chelm, kojemu opet stojahu banovi kao kapitani na čelu; po Marginoj legendi u 1274. g. supruga jednoga njemačkog vladara.	**Kunigunda**, suprug češki kralj Otokar		
		Griffina (Agrippina) živi 1300. suprug Lešek crni od Poljske († 1289).		
		Béla, Dux de Macho et Bosna, ubijen 1272.		
		Mihajlo . . . . . (Porod nepoznat; Tvrtko I. naziva se Stephan, Mircea, Mytzes, Mihajlo?! u 1376. g.)		
	Biće jamačno pogriješno, ali nije isključeno, da se ova kneginja mogla po drugi put udati. Eda li Gabelkoverova gore spomenuta Ana, vojvotkinja iz Reussena, nije istovjetna s ovom kneginjom, u to ne ćemo ticati.			

Ova tablica svjedoči, koliko neriješenih pitanja leže pred nama. Stari su kroničari vrlo lahko rješavali ova pitanja, u koliko su tradicije prepisivali jedan od drugog i za fakta proglasili.

[1]) Poslije Kulinove smrti osvojio je ugarski kralj Bosnu posredstvom Kotromana, „Cotromanno todesco, huomo famoso nell'armi". Već cijelo pisanje Orbinijevo pokazuje, da je on upotrijebio nekoliko takvih kronika, koje, sastavljene najviše u XV. stoljeću, nekronologički trpahu tradicije.

No i ona epoka, u kojoj već probija na vidik gradivo povelja, pruža sličnih teškoća, jer nema harmonije izmegju pojedinih ovjerovljenih podataka, to su goli koluti na lancu, koji se ne mogu spojiti.

Povraćajući se na svezu ugarskog kralja Ljudevita sa Jelisavetom Kotromanovića, Christian Engel piše (Gesch. Bosniens und Serviens, str. 286.), da je vjenčanje bilo 20. juna 1353., a ovaj datum prihvaćaju i noviji historičari. Moguće je, da je absolutorija papina izdana za 2 mjeseca, no nije isključeno, da je Ljudevit u isto doba sa Karlom, njegovim prijašnjim puncem, uzeo Jelisavetu za ženu.

Kralj Ljudevit, u čijoj je balkanskoj politici njegov sadašnji punac Stefan Kotromanović II. igrao odličnu ulogu, činio je istome mnoge počasti. I ako je Stefan bio ban od Bosne, zemlje državopravno nesamostalne, postao je Dux, a može biti da su ga na dvoru gdjekad i kraljem nazivali. Udaja njegove kćeri za kralja povećala je i njegov položaj. U tome treba tražiti uzrok onom govorkanju, zašto se u starim kronikama već prije 1376. g. spominje kraljevina Bosna[1]).

Ako saberemo sve što je rečeno, imamo dvije činjenice izvan svake sumnje: 1. Da je rimski kralj i potonji car Karlo IV. uzeo — ako Werunsky ima pravo — za ženu kusinu ugarskog kralja Ljudevita, princesu Anu od Schweidniza 27. maja 1353., i 2. da je ženidba kralja Ljudevita bila sredinom iste godine.

II.

Drugi je dio Gabelkoverovog opisivanja kombinacija, koju je autor — ne imavši poveljâ pri ruci — upravo morao da izumije, kako bi svoju historiju u svezi pričati mogao. On misli[2]), da se grof Ulrik od Helfensteina nije mogao oženiti svojom suprugom prije 1354. i ne dugo iza toga. Jer kralj se Ljudevit oženio sestrom grofičinom — misli kroničar —, a kako je istom 1353. ostao udovac, jedva da je *to moglo biti prije* konca 1353. Po svemu što je gore rečeno, mislimo da nije potreba, da pobliže obaramo kombinaciju Gabelkoverovu.

Treći dio Gabelkoverovog opisa upućuje na dva zanimiva spisa: na spisak grofičine prćije i na njezin nadgrobni natpis. Ove smatramo za autentične, pa ćemo se još vratiti na njih.

[1]) „Bosnien, welches, als es zur Zeit und auf Geheiss König Ludwigs so wie das übrige Illyricum von Stephan Durovius (Tvrtko) verwaltet, den der König Ludwig König von Bosnien nannte, als er Dorovius schöne Tochter, — zu ihr in Liebe entbrannt — heirathete und zur Königin erkor, damit ein König so grossen Namens eine gewöhnliche Frau, die Tochter eines gewöhnlichen Mannes, der nicht König ist, zur Frau zu nehmen erscheinen soll." Engel, str. 286. Codex 8677 (hist. prof. 341). Kopija jedne kronike iz XVI. stolj. — Ovdje se očevidno brkaju dva dogagjaja: kraljevina Tvrtkova i ženidba Ljudevita. No i ovdje se potvrgjuje činjenica ženidbe iz ljubavi.

[2]) Rukopis fol. br. 48., str. 307, 309.

Poslije svega toga moramo sada i mi s naše strane da svedemo u jedno momente, koji se odnose na osobu grofice Marije od Helfensteina. Sumnje nema, da je jedna grofica od Helfensteina, supruga Ulrika starijega, bila vojvotkinja od Bosne i iz Ugarske udala se u Švapsku. To nam dokazuju autentične povelje, u kojima se grofica vazda spominje kao vojvotkinja od Bosne (Wossen).

Ugarski kralj Ljudevit I. veli naime u jednoj povelji, izdanoj 26. aprila 1352. u Budimu, u kojoj zapovijeda, da se svakolika dobra duž tri godine nasilno oduzeta od velikomartonskih grofova, vrate obojici grofova Nikola, nabrajajući njihove zasluge: „dominam Mariam sororem domini Stephani ducis Boznensis proximam nostram carissimam domino Helsencerio federe matrimoniali copulatam, ad civitatem Pazzowye prenotatam honestis baronibus regni nostri eidem proxime nostre comitantibus suo nuptui sociandam transmisissemus“[1]).

Po tome mjestu pratila su obadva grofa Nikole „Mariju, sestru Stefanovu, kneza od Bosne, milu rogjaku“ u Pasovu, koja zaručena za gospodara od Helfensteina (u tekstu je rgjavo pisano) polazi u svatove. To je bilo prije 26. aprila 1352. — Sada nastaje pitanje, ko je ova Marija?

Wertner pravo kaže, da Kerler po Gabelkoveru pogrješno prihvaća ovu Mariju kao sestru Jelisavete, supruge ugar. kralja Ljudevita, dakle kao kćer Stefana Kotromanića, dočim u gore citiranoj povelji fungira Marija kao sestra Dux-a. U srednjem su vijeku doduše uvijek u opće apostrofirali srodničke stepene, ali ova netačnost nije nikad tako daleko zadirala, da se soror pisalo, a filia mislilo[2]).

Moramo još nešto uvrstiti o tome pitanju, pošto se g. Ruvarac u Glasniku zabavio i tijem pitanjem: eda li je Jelisaveta bila jedinica Stefana II. Kotromanića? Po Mavru Orbiniju imao je Stefan Kotromanić II. samo jedinicu kćer „figliola unica“, koju spominje u pričanju bosanske vojne cara Dušana (dakle oko 1349—1350.) „che all' hora era donzella“, dakle bila je tada već odrasla (str. 265. Regno degli Slavi). Du Fresne (Illyricum vetus et novum) govori o Jelisaveti kao o prvorogjenoj (str. 119) i daje joj za sestru Dragu, koja se spominje u Paulus-a de Paulo. Paulus de Paulo veli naime, da su „Domina Elisabeth regina Ungariae senior, Do-

---

[1]) Codex dipl. Hung. Andegavensis, V., str. 577. — Fejér: Cod. dipl. IX., 2., 139 piše „Helsenncero“, u drugoj povelji Ljudevita, izdanoj secundo di festi Pasche 1353 (Fejér l. c. 218) „Domina Maria Domino de Helphstayr tradita“. — U Codex Andegavensis čitamo regest ove povelje, gdje se „soror“ prevodi kao „kći“ Stefana (István boszniai herczeg leánya). Uvjerili smo se, da je u tekstu citirano mjesto pravilno kopirano — i Fejér je tako pisao —, s toga je regestrant pogriješio.

[2]) Da napomenem samo nekoliko primjera, nazivane su žene od stola i postelje razvedenih svećenika sorores, monahinje i takve, koje pobožno življahu. Jedan bi kralj u opšte nazivao sestrom ženu drugoga kralja ili kneza i t. d.

mina Maria, regina junior, et Domina soror Draga, soror sua“[1]) u Zadru bile. Ova je Draga — kako je naš cijenjeni suradnik Ruvarac u Glasniku[2]) razložio — sa svijem pogrješno smatrana za sestru kraljice — matere Jelisavete, udovice Ljudevita I. Ova Draga bješe sestra ugarskoj kraljici Mariji, druga kći Ljudevita I., lijepa Hedwiga, docnije supruga Jagielona od Poljske. Ovo je mjesto ugarska historiografija vazda pravilno tumačila, jer se znalo, da su se Zadrani zakleli na vjernost ne samo kraljicama Jelisaveti i Mariji „regibus et dominabus“, već „pošto je božjom voljom kralj Ljudevit ostao bez muškog poroda“ i njegovoj kćeri Hedwigi (Lucius str. 251).

No isti naš učeni prijatelj, koji u svojoj spomenutoj raspravi napominje i Orbinija kao dokaz, da oslobodi Jelisavetu od jedne sestre Drage, obradovao nas je drugom svojom raspravom (u god. 1892. Glasnika) „Катарина, кħи Твртка, бана и краља“, u kojoj se energično odupreo dojakošnjem shvatanju[3]), da je supruga Hermana Celjskog I. (1332/4—1385$^{III}_{21}$) bila kći bana Stefana Tvrtka I. (docnijega kralja). Megju tijem, oduzevši Jelisaveti Kotromanović sestru Dragu, on joj prišiva drugu sestru Katarinu, i ako ju je otprije smatrao za jedinicu. Mi ne ćemo da ponavljamo kombinacije našega prijatelja, jer na njegove u ostalom oštroumne hipoteze ne mislimo da odgovaramo sa novim hipotezama. No ove dvoumice Ruvarčeve bjehu već 1755. poznate kritičkom prokučitelju Celjevaca, Isusovcu Erasmu Froehlichu. (Genealogia Sounekiorum Comitum Celejae. Str. 73—75.) On i veli baš, da se žena Hermana Celjskog nigdje izrijekom ne spominje kao kći Stefana Tvrtka; iz povelja je izvjesno samo toliko, da joj bješe ime Katarina (Urkunde 1377, 1396), da je Stefan Tvrtko II. nazivao Hermana Celjskog sina I., Hermana II. kao rogjaka (Urkunde 1427) i da se u celjskoj kronici u g. 1362. slijedeće čita:

„Do das alles, was oben bemelt ist, geschach[4]), do gab König Ludwig von Hungarn sein mumen[5]), frauen Catharinen, die ein rechter erb was zu dem königkreich Wossen, dem obgeschriebenen graff Herman zu einer eelichen gemahl.“

Fröhlich, koji je veoma dobro znao za Katarinu, sestru Stefana Kotromana, ispomogao se tako, da je Katarinu načinio nevjestom sinovca Andrije od Chelma, ali joj je za tijem dao Hermana Celjskog za supruga, ili

---

[1]) Memoriale Pauli de Paulo, Lucius str. 423.

[2]) 1891. III. „Драга“.

[3]) Aschbach, 273; Klaić: Bosna II., 268; Krones: Freien v. Saneck etc. Graz 1883; Rački i t. d.

[4]) Naime g. 1362. —

[5]) Mume je majčina ili očeva sestra, a i ženska osoba, koja je sa drugom sestrična ili bratučeda (Geschwisterkind), svaka bliska pobočna rogjakinja (Adelung). — Brat Hermana I. Ulrich II. od Celja slavno je sudjelovao u vojnama 1359. Ljudevita u Bosni i Raškoj. Djela Petra Suchenwirta iz XIV. vijeka.

„zar se pod Chelmom ne bi mogao razumjeti Celej?“ pita on. U ostalom „i to je moguće, da je Katarina bila kćer Stefana II., ali o tome ništa ne vele naši spisatelji“. — Mi smo naveli Fröhlicha s toga tako opširno, kako bismo dokazali, da kombinacija našega prijatelja Ruvarca već imade svojega preteču, samo što Ruvarac čini ovu hipotezu vjerovatnijom tijem, što ističe ženidbe Stefana II. Mjesto u celjskoj kronici „rechter erb“ dokazivalo bi, da ovdje imamo posla sa potomstvom (descendencijom) Stefana II. Pri svem tome i uz prkos svoj vjerovatnosti, ne može se ono mjesto u Mavra Orbinija u kratko odbiti; bosanska je vojna Dušanova dokazana (1349.), pa zašto ne bi tačan navod unica figlia istinit bio? No — i ako bi valjalo navesti još više protivnih argumenata — mi mislimo, da moramo uvrstiti hipotezu Ruvarčevu kao hipotezu megju one, koje zaslužuju da se uvaže. Mi upućujemo na tu uvaženja dostojnu okolnost, da je kralj Ljudevit I. imao četiri kćeri, i to: Mariju, rogj. 1365., † 1365., Katarinu, rogj. 1365., † 1376., Mariju, rogj. 1370., † 1395., Hedwigu, rogj. 1371., † 1399. Odista ne će biti slučajno, da se kćeri zovu Marija i Katarina; ova se imena podudaraju s imenima obadviju rogjakinja kraljevih i kraljičinih: Marije od Helfensteina i Katarine od Celja, jer isto kao i Marija, tako se i Katarina iz dvora udala, a u srednjem vijeku bješe običaj, da se djeci daju imena milih rogjaka.

Pošto smo ovako poduže zastranili, nastaje sada pitanje: ko je dakle bila bosanska vojvotkinja Marija? Uzmimo u obzir prirodno razjašnenje te tumačimo soror Stephani ducis kao sestru punca Ljudevitova, kao kćer Stefana Kotromana I.[1]).

Stefan Kotroman I., suprug Jelisavete, kćeri Stefana Dragutina, bio je bez sumnje djelomični knez (conte) po milosti svojega punca. Njegova se samrtna godina ne može tačno odrediti; po Mavru Orbiniju umro je 1310. g. Ostavio je za sobom tri sina: Stefana, Ninoslava i Vladislava. Izmegju Bosne i Raške bješe Drina megja. Stefan, prvorogjeni sin, nije mogao da poluči vladavine iza svojega oca, te je sa majkom svojom Jelisavetom pošao u Dubrovnik. Jednoj sestri bješe ime Danica i pogje u Rim, a Miroslav (Ninoslav) i Vladislav u Hrvatsku. Tako piše često citirani i poznati kompilator Mavro Orbini.

Ova priča stoji u svezi sa dotičnom bilješkom kroničara Luccari-a (Annali di Rausa), koja možda potječe iz istog izvora[2]). Uz prkos očevidnim zabludama, kao n. pr. da je Jelisaveta, majka Stefanova, bila poljska princesa, dočim je ova njegova žena bila, vrelo Luccarijevo sadrži dragocjene naputke, iz kojih se sa svijem jasno daje sklopiti historija porodice. Po smrti Stefana Kotromana podigoše se vazali protiv udovice. To mora da je očajna bježanija bila, kad su dva malešna sina: Inoslav i Vladislav pobjegla u Zagreb, odnosno na Medvedgrad, dočim je mati sa prvorogjenim Stefanom u Dubrovnik umakla. Bjegunci su primljeni kraljevski, mladić (fancuillo) obučavan je u latinskom, a njegovo uspostavljenje u Bosni, dok se stiša buna, uzeto je kao politički cilj u obzir. Suviše dadoše udovicu „Reginu“ i Stefana izmolovati. Ovo mora da se slučilo prije 1322. g., jer 23. novembra[1]) šilje se poslanstvo iz Dubrovnika u Bosnu, gdje već Stefan kao ban vlada. Dne 6. aprila 1314.[2]) govori se o „dolasku“ banovu i o njegovom „snabdjevu“, dalje o njegovom ukonačenju. Ali se samo u opće govori o banu, a da je to novi i od Mladena Šubića postavljeni namjesnik — i ban, glavom Stefan II. — kako Klaić tvrdi — to je prosto hipoteza. To stoji, da se ovdje govori o banu Bosne, no eda li ovo mjesto stoji u svezi sa citiranom pričom Luccaria, to ne možemo niti hoćemo da tvrdimo. Prije vjerujemo, da se Stefanova bježanija — ako Orbinijevo vrelo ne griješi — zbila oko 1310. i da je isti 1314. g. već u Bosni instaliran bio.

Po svemu tome nastaje pitanje: eda li je Stefan Kotroman imao kćer, koja je bila sestra Stefana II.? Na ovo se pitanje može odgovoriti sa: da, ali ovoj nije bilo ime Danica — kako Orbini kaže — već Katarina. Njezini se sinovi, sestrići Stefana II. u g. 1347. spominju; imena im bijahu Vladislav i Bogiša Nikolić; otac im bješe, kako su Ruvarac i Klaić već dokazali, sinovac chulmskog vojvode Andrije: Nikola[3]).

O ovoj Danici možemo u toliko nešto pouzdano reći, u koliko je izvjesno, da nije mogla biti kćer Stefana Kotromana I.

U crkvi Santa Maria Minerva u Rimu na apostolskoj strani glavnog oltara stojaše grobnica one „Diana Illyrica“, o kojoj pisahu Orbini,

[1]) Stefan Kotroman I., supr. Jelisaveta { Stefan ban II. / Marija.

[2]) II. 45: „Mori appresso Stefano Cotroman, Conte di Bosna et sollevati i Baroni et il popolo da artificij di Vuk Vilich et da Ciubran Budisaglich al nome d' antica licenza la sua famiglia fu levata dal posesso et furno eletti al governo li piu nobili. Vudislau, e Constantino ò come altri lo domandano, Miroslau figliuoli di Conte Stefano, facendo loro scorta Mladien Hartich, se ne fuggirono in Sagreb et in Medvied in Stefano, ch'era primogenito, con Elisabetha sua madre, filiguola di Casimir, Duca di Gnescovia Polaco, guidati da consigli di Priboie Kopcich et da Ostoia Cositerich (come riferisce Emanuelo Chronista del Duca Haruoie [Ova bi se kronika morala naći; kroničar je živio u XV. stoljeću, a kao suvremenik Hrvoje mora da su mu baš lokalni podaci bili na raspoloženju]) si salvarono in Rausa. I magistrati gli alloggiarono et gli riempirono di tutti gli ornementi necessarii, non pure alla pompa civile, ma regia, et posero ancor cura di allevar il fancuillo nelle lettere Latine, fino che cassati poi li rumori in Bosna, ciò procurando il Senato, Stefano fu restituito nel suo stato. Per tenere viva la memoria di questa famiglia la signoria fece cavare da uno valente Maestro il ritratto della Regina, et di Stefano, che stavano pronti et in atto vivente.

[1]) Monumenta Ragusina, I., 72.

[2]) Ibidem, str. 41.

[3]) Mon. Ragus. str. 259; Glasnik bos.-herc. muzeja 1891., str. 231.

Du Fresne i Ruvarac, prva dvojica tvrdeći, da je bila kćer Stefana Kotromana I. Nadgrobni natpis, koji je biskup dr. Fraknoi iznašao — glasio je ovako:

„Hic iacet Diana Illyrica, que vixit annos XXV, menses XI, dies VII. Obiit vero die XXVIII. Septembris hora XIII. anno MCCCCXIII. B. C. H. M. Cara(?) Diana[1].“

Iz ovoga je natpisa jasno, da je Diani-Danici u njezinoj samrtnoj godini bilo oko tri nedjelje manje 26 godina, po tome je rogjena 1387. g. S toga ova Diana-Danica nije mogla biti sestra bana Stefana Kotromanovića. S ovom su Danicom počinili naši kroničari najveću zabunu; u Orbinija pa naravno i u Du Fresna ona živi za jedno stoljeće ranije. Učeni Ruvarac dakle u toliko pravo (Glasnik 1891., str. 230), „da ban Stefan nije imao kćeri“, ali u tome se vara, ako misli, da natpis Diana Illyrica potječe iz XVI. ili XVII. stoljeća. Riječ Illyricum Illyricus nije vezana za osnivanje Collegium Illyricum-a u Rimu, i upotrebljuje se već početkom XV. stoljeća. Eda li je ova Danica bosanska kraljevićka, to se po ovom natpisu ne može dokazati. G. 1387. življahu od doma Kotromana: Tvrtko I., kralj i njegov brat Stefan Dabiša. Pitanje je, eda li je drugi brat Tvrtkov Stefan Vuk (Vlkić), koji je, umakavši 1368. u Dubrovnik, prešao u katoličku vjeru, g. 1387. još živio, pa sve i da jest, eda li je Danica njegova kćer bila. Stefan Dabiša, našljednik Tvrtkov, imao je kćer Stanu, koje nam se ime latinizirano kao Diana veoma svigja; no i ako kronologički ništa ne smeta, mi ipak ne možemo pustiti ovu Stanu, koja u Chlmu imade dobara, da bez dokumentiranih dokaza u Rimu umire. Najposlije zadovoljićemo se s tijem, da je Orbini ovu tradicionalnu Dianu-Danicu uvrstio u genealogiju, a mi možemo barem toliko potvrditi, da natpis zaista potječe iz XV. stoljeća.

Dakle po gore spomenutoj i u Codex-u Andegavensis V. ediranoj povelji zar da smatramo Mariju Helfenstein za treću sestru bana Stefana II.? Soror znači u srednjovjekovnom latinskom, kako naprijed spomenusmo, ne samo rogjenu sestru, već i krvnu rogjaku daljega stepena. Da je Marija bila rogjena sestra bana Stefana, onda je ona g. 1352. (barem) za izvjesno već 40 godina stara bila, a kako je grofica umrla 1405. g., onda bi doživjela bila 93 godine. Sve ove mogućnosti doduše nijesu isključene, ali nijesu vjerovatne u to doba, gdje se djevojke obično rano udavaju. Nama se dakle čini, da Marija nije bila rogjena sestra Stefanova.

Ele recimo, da je Marija bila rogjakinja Stefanova. Wertner misli, da će izvesti stvar na čisto, ako Mariju predstavi kao kćer **V l a d i s l a v a**, brata Stefana Kotromanovića II., dakle kao sestru Tvrtka I. (po tome kao bratučedu Stefanovu). Megju tijem za Vladislava znamo, da se on — po Kukuljeviću — oženio Jelenom Subićevom oko 1338/9. Marija kao prvorogjena bila bi onda oko 1352. g. od prilike 13—14 godina stara. Evo nam druge pretpostavke, koja je mogućna, ali nije dokazana; prema godinama čini nam se, da je — ne obazirući se nikako na to, da Wertner ne može da doprinese dokaza — ipak odviše mlagjahna. Moguća je i treća hipoteza. Naime Stefan Kotroman, otac Stefana Kotromanovića, ne mora da je bio jedini potomak svojega roda; mogao je imati brata ili bratića, kojemu mi ne znamo imena, i čija bi kćer mogla Marija biti, potonja grofica od Helfensteina. Jer da je Marija bila Kotromanović, dokazuje i ono mjesto u povelji, gdje kralj Ljudevit napominje princesu i kao s v o j u rogjakinju.

[1]) Grobnica se već u XVI. stoljeću nije vigjala. Biskup Fraknoi ispisao je ovu bilješku iz stare čitule mrtvijeh.

Na jednoj povelji u württemberškom državnom arkivu dobro je očuvan njezin pečat, koji ovdje prikazujemo *(slika 2.)*. Stojeća ženska figura drži (heraldički smatrano) u desnoj ruci grb Helfensteinovaca: slona, koji korača uvinuto preko tri brježuljka, u lijevoj ruci vidi se grb s orlom, koji izgleda da ima samo jednu glavu, na desno obrnuta glava krunisana je trozubom krunom. Eda li je to poljski orao ili carski, to je mučno odlučiti. Iz pečatnog grba, kojemu natpis u naokolo glasi: Sigillum Mariae comitissae de Helfenstein, ne može se ništa pobliže doznati o ličnosti Marijinoj.

Slika 2.
Pečat grofice Marije od Helfensteina, vojvotkinje od Bosne, iz drž. arkiva u Stuttgartu.

U mogućne kombinacije brojimo još, da je Marija eventualno (!) mogla biti snaha ili svastika (Schwägerin) Stefana II.

Dosta je da smo spomenuli sve sumnje; da riješimo positivno ovo pitanje, to nijesmo kadri, i doklen se ne mognu navesti nikakvi dalji dokazi za bližu oznaku u našoj povelji navedenog izraza „s o r o r“, moramo se zadovoljiti sa hipotezama.

Megju tijem izvjesno je, da je prvo ugarski kralj Ljudevit snabdio svoju rogjakinju bogatom prćijom, a drugo, da je grofica od Helfensteina na budimskom dvoru odgojena bila, odnosno ondje boravila i sa kraljevskom porodicom i dalje u dodiru ostala.

III.

Nije moguće uglaviti, kako je upravo došlo do ove ženidbe. Gabelkover-Kerlerova kombinacija naravno otpada, da su se naime Ulrik od Helfensteina i princesa prilikom ženidbe Karla IV. u Budimu upoznali, jer su se oni ranije uzeli. No Ulrik od Helfensteina, kao pouzdanik Karla IV.,

za izvjesno je imao prilike da opći na budimskom dvoru; upućujemo samo na smrt mlade kraljice Margarite 1349. g., kojom je prilikom lahko moglo biti, da je grof Helfensteinski došao u Ugarsku.

Dosta to, da se bosanska princesa kao nevjesta odvela u daleku Švapsku. Bogata i kneževska bješe njezina prćija, koju je sobom donijela. Prćija se cijenila na 10.000 ugarskih forinata u zlatu, i Gabelkover primjećuje, da je to u njegovo doba (u XIII. stoljeću) bilo toliko, koliko 100.000 forinata[1]). (Fol. 195.) Prćija se sastojala od svilene posteljine, što u jednu ruku dokazuje raskošnost budimskoga dvora — jer je Ljudevit naručio ovu opremu — u drugu pak, da se ova roba tada smatrala kao dragocjenost. Matrace (dušeci), jastuci, čaršavi bjehu od svile i hermelina, za tijem se nabraja garderoba: 14 ogrtača (6 od hermelina, 4 od šarene zvjerke, 4 od taffeta), 3 ćurka, 11 sukanja, 2 zubuna, 5 košulja, za tijem dolaze 6 povezača čaršava za kupanje i mahrama za glavu, za tijem 2 gajtana za kosu od svile, kruna, onda stolno posugje (samo kašike i noževi od srebra, a od zlata je samo daska za igru), za tijem putna roba za kola. U svemu nahodimo 186 prijedmeta i to:

I. Posteljina	38 komada
II. Ruha	49 „
III. Nakita za glavu	20 „
IV. Stolna posugja	72 „
V. Dasku za igru	1 „
VI. Putničke robe	6 „
	186 komada

Specifikacija pojedinih prijedmeta slijedi:

„Nota. Slijedeći kućevni pribor donijela je moja mlada žena sobom iz Ugarske:

2 svilena pokrivača za postelju, 6 svilenih mahrama, koje u to spadaju;
svilen zastirač (na postelji?);
6 svilenih dušeka (matraca) i 4 čaršava uz to, 6 svilenih jastučića;
4 svilena jastuka;
1 pokrivač za postelju od hermelina i 2 jastuka uz to;
2 svilena postavljena jorgana prošivena;
2 čaršava;
4 ćilima;
2 „senlacha“ (? pokrivači preko svega, couvert-pokrivač?);
6 ogrtača od hermelina;
4 „ od veha (šarene zvjerke);

[1]) Danas mogli bismo mi po Cibrariovom mjerilu vrijednosti procijeniti to na 24-struku vrijednost od tada.

4 ogrtača od zendela (vrsta taffeta);
3 ćurka;
7 „Facken“ (? ruho);
11 sukanja;
2 zubuna;
5 košulja;
2 čaršava za kupanje;
4 mahrame za glavu;
1 veo;
1 zlatna kruna ili 11 zlatnih kruna (1 vojvodska kruna i 11 kao nakiti);
6 berlinskih „Schappela“ (kapa, šalova oko glave);
2 svilena gajtana za kosu;
1 zlatna daska za igru (za dame?);
2 srebrena legjena (činije);
11 srebrenih činija;
4 srebrene zdjele s nogama;
2 bardaka;
16 sudova za piće;
3 srebrena tanjura;
4 kašike;
4 stolna noža;
4 stolna čaršava šivena i
8 peškira i „fos“ (? kosa);
9 stolna čaršava i
5 peškira;
2 gube za kola;
4 kolska jastuka[1]).“

Što se tiče daljega života bosanske princese, njezina je sudbina bila tijesno spojena sa sudbinom njezinoga muža[2]).

Kao gospogja Marija i vojvotkinja od Bosne vršila je ona svoju privatnopravnu ulogu, koja joj je pripadala. I ako povelje, što ih je ona zajednički izdavala, imaju specijalno njemačka interesa, mi ćemo ih ipak radi potpunosti u kratko napomenuti.

I. 1354. 28. marta. Ulrik stariji i Ulrik mlagji u Helfensteinu izjavljuju, da je gospogja Marija, supruga prvoga otkupila selo „Irmboltzweiler“. (Orig. povelja u Stuttgartu.)

II. 1365. 17. decembra. Marija vojvotkinja od Bosne, supruga grofa Ulrika od Helfensteina, zaključuje primirje sa opatom Konradom od Elchingena[3]) do 2. februara 1366. (Orig. povelja u Stuttgartu).

[1]) Izvod iz Gabelkoverove Helfensteinske kronike, Rp. fol. br. 48c, str. 617b.
[2]) Isporedi Gabelkovera u Stuttgartskom drž. arkivu, fol. 191—203, 224—225, 240, 572—577.
[3]) Stara državna opatija u bavarskoj Švapskoj, blizu Ulma.

III. Sine dato, prije 1371. Dar grofa Ulrika od Helfensteina s odobrenjem njegove supruge, gospogje Marije, rogj. vojvotkinje od Bosne crkvi u Deckingenu (Gabelkoverov rp. fol. 48c, str. 305).

IV. 1371. Ulrik grof od Helfensteina, zalaže svojoj supruzi, rogj. vojvotkinji od Bossen, Frohnhof u Steinkirchenu (Gabelkoverov rp. fol. 48c, str. 309).

V. 1371. 30. maja. Grof Ulrik od Helfensteina prepisuje miraz i opremu svoje supruge Marije, vojvotkinje od Bossen, na svoje dobro u Berunstadtu (Izvorna pov. u Stuttgartu.)

VI. 1372. 15. juna. Udovica grofa Ulrika zamaljskog kneza, gospogja Marija, rogj. vojvotkinja od Bosne, oslobogjava braću Egloffa i Erharta od Falkensteina radi umorstva njezinoga supruga (Gabelkoverov rp. fol. 48c, str. 314).

VII. Grof Konrad od Helfensteina upućuje 23. oktobra 1373. svojoj materi, rogjenoj vojvotkinji od Bosne, njezin miraz za 15.000 for. u zlatu na tvrdinju Ueberkingen (Gabelkoverov rp. fol. 48a, str. 336; pristajanje (konsens) vojvotkinje 1392. u jednom transsumptu 1466. u stuttgartskom arkivu).

VIII. 1392. 22. februara. Marija vojvotkinja od Bosne, osniva župu na Urbanovom oltaru u Aufhausenu (Schmidova zbirka rukopisa Nr. 26. 1393. arkiv u Stuttgartu).

Dalji život grofice Marije od Helfensteina, u koliko o tome imamo dokaza u ovijem poveljama, pokazuje nam groficu kao vjernu suprugu i dobru hrišćanku. Najveća nesreća slučila joj se 1372. g.

Njezin muž, grof Ulrik stariji, koji, koliko dokazuju milošte i darovi carevi, uživaše veliku milost carevu, vladao je kao zemaljski knez (Landvogt) nad gradovima i branio ih od nadmoćnosti silnijeh vitezova kao i od svojega zeta Eberharda, grofa od Württemberga. Kad je 12. februara 1372. sa stana dvorskoga grofa jašio kući, uhvatiše ga njegovi i švapskih gradova neprijatelji (Hans od Klingenberga, Henrik od Neipperga i Ulrik od Sternenfelsa), koji ga odvukoše najprvo u Zabergau, za tijem u tvrdinju Ramstein, Erharta od Falkensteina[1]), gdje ga 5. maja sa odsječenim vratom zatekoše mrtva u postelji[2]).

Grofica udovica imala je šestero djece; eda li su — kako Gabelkover misli — to njezina rogjena djeca bila, ili je možda Ulrik od Helfensteina prije nje već oženjen bio, to je teško odlučiti[3]). Dokumentima je utvrgjeno, da se njezini sinovi Konrad i Fridrik 1373. g. ističu kao dokumentarne osobe, koje djeluju i raspolažu. Ako su to bili njezini rogjeni sinovi, onda im je tada bilo 20, 21 godina. Gabelkover spominje imena njezine djece: Ljudevit, Konrad, Fridrik, Ulrik, Hans i Viljem, za tijem 3 kćeri: Agnes, Beatrix i Marija[1]).

Ugarski kralj Ljudevit i njegova supruga posvjedočiše svoje srodničko srce i naspram udovice. Ljudevit od Helfensteina[2]) sin princesin (prvorogjeni?) biće da je rano dospio u budimski dvor, gdje ga je Ljudevit veoma prijateljski primio. Kad je 1381. valjalo da se popuni sjedište patrijarha u Aquileji, zauzeše se (18. aprila o. g.) kako kralj tako i kraljica veoma toplo kod friaulskih staleža, grada Udina, pape Urbana za svojega milog rogjaka[3]). No za patrijarha postaviše Filipa od Alençona, a Ljudevit dobi za tijem 1382. bogatu mitropoliju, nadbiskupiju u Kaloči, koju je zadržao do svoje smrti (1391.)[4]).

---

[1]) Udovica ga je oslobodila od umorstva, vidi gore pov. VI.

[2]) Reg. Imp. 542 *a*, Gabelkover, f. 48 *c*, str. 203. — Ovdje ćemo izostaviti podrobnije o tome, pošto na sudbina grofova samo posredno interesuje.

[3]) Moramo ovdje saopćiti jedan spis (Gabelkover 619), o kojem se mučno može nešto pouzdano reći, čemu je bio namijenjen. Izgleda kao neki testamenat, no eda li je testiran od Marije još za života njezina muža ili je — što je vjerovatnije — samo spisak legata, teško je odlučiti. Mi ga saopštavamo već zbog kulturno-historičkog značaja i za to, što se odnosi na neke prijedmete iz miraza princese:

Item. Meine Frau [Gräfin Maria] (tako piše Notar) hat gegeben zum Seelenheile 300 *lb* für eine Messe.
Item der (Frau) von „Lainberg“ . . . . 100 *lb*,
„ in das Kloster . . . . 50 *lb*,
„ nach Königsbronn (Wrtbg, okrug Jaxt kod Heidenheima) „Ahausen“ (? Aufhausen? kod Geisslingena) Herbrechtingen (Ober-Jaxtkreis, Heidenheim) . . . . 30 *lb*.
Item nach Medlingen (? Bair.-Schwaben kod Lauingena?) Mödingen (? ober bi Dillingen?) Uespring (Wrtbg, Dunavski okrug, Blaubeuern).

Item der (Frau) von Alfingen (Wrtbg, Jaxtkreis) 10 *lb* und einen braunen Mantel, mit einer Feder; einen Fingerring; (10 *lb*); Item der (Frau) von Scharenstetten (Wrtbg, Dunavski okrug kod Blaubeuern-a) einen Fingerring, einen Schleier, eine silberne Kapsel;
Item Ulrich dem Haiden . . . . 10 *lb*
„ dem H. Schneider . . . . 10 *lb*
„ dem Gyselin . . . . 8 *lb*
„ H. Snider . . . . 10 *lb*
„ Giessmer . . . . 3 *lb*
„ Haiben . . . . 3 *lb*
„ nach Ringingen (Wrtbg, Dunavski okrug, Blaubeuern) . . . 10 *lb*, ein Messgewand;
„ St. Peter (gdje?) . . . . 10 *lb*
„ nach Asch (kod Blaubeuern-a) 6 *lb*, 1 Messgewand;
„ nach Türkheim (Wrtbg, Dunavski okrug, Geisslingen) 5 *lb*, 1 Messgewand;
„ in das Kloster St. Niklas (gdje?) . . . . 5 *lb*
Summe . . . 600 *lb*

Item dem Fräulein (kćeri?) die gold. Krone, einen schwaren Pelzoberrock und silbernen Gürtel, die Hälfte der Perlen und einen Umhang.
Item das Silbergeschirr dem regierenden Grafen bis auf 2 Kassen und 2 Becken.
Item meiner alten Frau einen goldenen Becher, einen Schleier, ein goldenes Spänglein (kleine Spange).
Item der Vögtin (Frau des Vogtes) einen Schleier, einen Ring.
Item der (Frau) v. Berg 1 Fingerring, 1 gefladerten*) Becher.
Item nach Kaisheim (? Baiern-Schwaben kod Donauwörtha) 1 Mantel, 1 Teppich.
Item, wo meine Frau (begraben) liegt, einen braunen Rock, den Goldmantel, den rothen seidenen Mantel
Item den vorbenannten Kirchen für Messgewänder den grünen Mantel, den gesengten Pelzmantel aus den seidenen Leintüchern soll man Alben (Priesterkleid) machen. (Gabelkovers MS. f. 48c, S. 619.)

[1]) „udata za Magjara“ Kerler, op. cit. 69.

[2]) Gabelkover misli, da je ovaj Ljudevit po njegovom djedu Ljudevitu od Bosne nazvan i obzirom na zadužena dobra mnoge braće svoje poslan bio u Ugarsku, gdje je u jednu ruku mogao da vodi uglednu kuću, u drugu da uda svoju sestru Mariju. Str. 334.

[3]) Zbirka kopija ugar. akademije u Budimpešti, 100—103.

[4]) Stef. Katona: Historia metropol. Colocensis. I., 392—393.

*) Flader ili Maserung to su crteži i leće uzduž sječenog drveta; dakle drvena kupa (pehar).

Šteta što nam nije preostalo pobližih podataka o daljim svezama Helfensteinovaca s Ugarskom i što iz historije porodice pouzdano malo doznajemo, pa i to samo po Gabelkoveru.

Završićemo ovu crtu nadgrobnim natpisom vojvotkinje, koji se u Ueberkingenu[1]) još u XVII. stoljeću mogao čitati, ali je sada već sa svijem istrošen. Ovaj nam natpis kazuje bolje no ma koji opis, kakva je to žena bila. Valjana supruga, dobra mati, milostivna naspram sirotinje, gostoljubiva, riječju poštena duša, koja je zaslužila da vječno živi.

Natpis glasi ovako:

Eine Fürstin hier begraben liegt,
Die Tugenden pflegte jederzeit,
Mit namen Marie.
Milde wohnte in ihr,
Dieser vergass sie nie.
Sie war von Ungarn gesant.
Der gerechte König Ludwig, der
Die Herzogin von Bosnien
Mit Reichthum her nach Schwaben bracht,
Erlaucht und aller Sitte eingedenk,
Dem alten von Helfenstein
Ulrich; doch dieser ward ermordet
Da man zälte 13 hundert Jahr
Und 72 fürwahr.
Die Fürstin aller Ehren reich
Befleissigte sich aller Tugenden.
Auf ihrem freigebigen Tische
War „menschliches“ (barmherziges) Mal bereiht,
Sie hielt ein ansehnliches Hofgesinde
All ihre Diener waren geschwinde
(Bereit) zu bringen süssen Wein und Speise,
Die Armen gaben ihr den Preiss
Die ehrsame Fürstin und Matrone
War für alle Priester eine Krone,
Die sie wol im Herzen bedachte.
Das ist oft an ihnen kund geworden.
Darum Ihr werten Priester alle
Bettet, dass ihre Seele mit Jubelschalle
Auffahren möge die Himmelstrasse
Und komme auch in die Hierarchie,
Da man Gott auf seinem Throne sieht.
Der verleihe ihr ewiges Leben.
(Der lasse sie ewiges Leben haben.)

[1]) Sada župnom selu u Dunavskom okrugu, kotar Geisslingen na Filsi.

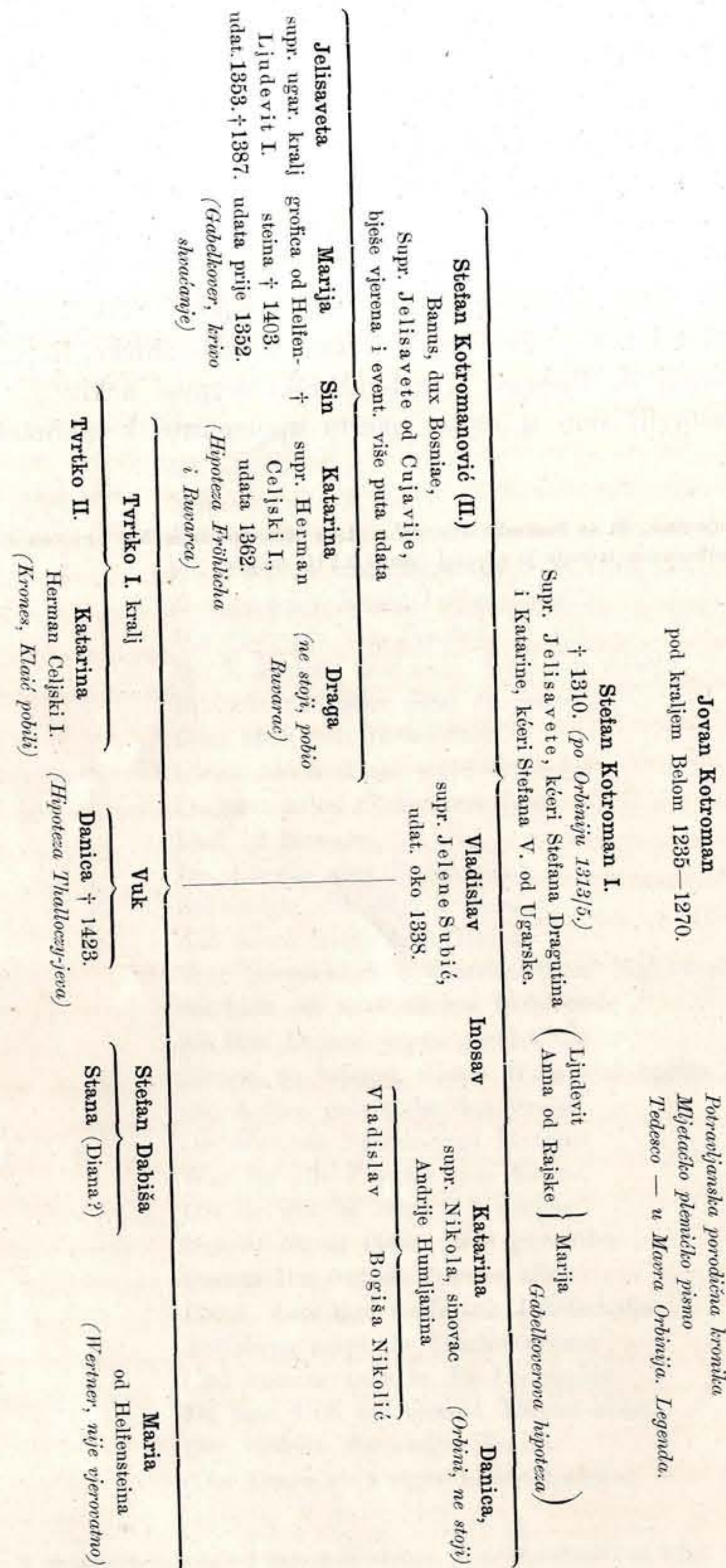
Sie starb an einem Freitage
Nach dem Tag S[ti] Marci, wie ich sage,
Als man schrieb 14 hundert Jahr
Und drei; das ist gar offenbar
Da endete ihr Leben auf Erden
Am fünften Kalend des April (1403, 28. marta).

Grb je Bosne žut štit sa crvenim[1]) potezom, a na šlijemu kruna s paunovim repom.

I vojvotkinja je bila prababa grofova Ulrika, grofova Fridrika i grofa Ljudevita braće. (Izvod iz Gabelkoverove i Rauscherove zbirke, Rep. Graf v. Helfenstein. Svežanj X. Pjesma. Württemberški državni arkiv[2]).

U dodatku sastavili smo u ovom nacrtu spomenute kombinacije u tabelarnom obliku.

[1]) Ovaj zapis dokazuje nam, da su bosanske boje već u doba Kotromanovića bile crvena i žuta.
[2]) Pleme grofova Helfensteina izumrlo je u prvoj četvrti XVII. stoljeća.

III.

Dva relikvijara supruge Sandalja Hranića u Zadru.

Dalmatinsko je primorje sa svojijem u srednjem vijeku tako cvjetnim gradovima najbogatije nalazište bosanske kulturne historije.

Mogao bi neko zapitati: u koliko imade Bosna kulturne historije, zar postoji bosanska kultura? Bosna nije bila središte svoje rogjene nacionalne kulture u smislu renaissance, ili drugih velikih kulturnih struja, ali je sunce velike italske kulture obasjalo i vrhove bosansko-hercegovačkih planina i svijetlilo čak do u najmračnije dolove. Novo-latinska općinstva Dalmacije: Zadar, Šibenik, Trogir, Spljet i ponaosob Dubrovnik, to su središta, otklen su bogate i otmjene spahije bosanskog i hercegovačkog unutrašnjeg područja potezali sve, što je spadalo u umjetnost tadašnjega života. Neki duhoviti spisatelj rasvijetlio je utjecaje pojedinih historičko-kulturnih evolucija tijem, da je ove prispodobio valovima, koje izaziva kamen bačen u vodu. Što bliže kamenu, u toliko su veći valovi, a na periferiji kruga opažamo samo još kolutanje. Ova prispodoba, primijenjena na naše područje, sa svijem se podudara; jer doklen istočno-jadransko primorje iz prve ruke prima italsku srednjovjekovnu kulturu, pa ju, i ako je lokalnom mješavinom ublažena, ipak u istom duhu obragjuje, dotlen najbliži val već ne utječe istom snagom na bosanskom unutrašnjem području. Da bi se mogla uglaviti intenzivnost ovijeh kulturnih naizmjeničnih utjecaja, valja sabrati i opisati, rasporediti i umjetnički ilustrovati kulturno-historičko gradivo s jedne strane, a s druge umjetničke spomenike što ih imade, kako pokretne tako i nepokretne.

Onaj ogromni kulturno-historički materijal, što se čuva u arkivu republike u Dubrovniku (kako u političkoj, tako i u još bogatijoj u ovom obziru tribunalnom arkivu), obragjuje danas neumorno učeni dr. Konstantin Jireček, čije će publikacije istom položiti temelj moderno-naučnoj kulturnoj historiji ovoga područja. Naravno da dojakošnji radovi zaslužnih dalmatinskih lokalnih ispitača zaslužuju potpuno da se uvaže, i to u toliko više, što su osamljeni, bez potpore ni s koje strane, pripušteni sebi samima pri svem tome uspješno djelovali. Arkivalne riznice Zadra i ostalijeh gradova kao i ostrva davaće zadataka još i budućim pokoljenjima. Mi bismo već u interesu proučavanja naše zemlje željeli, kad bi se za Dalmaciju ustanovio naučno organizovani centralni arkiv. Razni su naučenjaci crpli iz pravrela dalmatinsko-bosanske kulturne historije, iz državnog arkiva mletačkog, ali ga pri svemu velikom nizu diplomatarija skoro svijeh jevropskih

učenih društava nijesu još ni blizu iscrpli. Pred ispitačem puklo je bogato polje, te se uzdamo, da će se skorim domaće naučne snage pridružiti radovima oko zajedničke jugoistočne jevropske kulturne historije.

No u arkivima imade samo pergamenata i akata. Kulturna historija pak imade svojih dokumenata u kamenitim umjetninama, koje su najbolja dokazna sredstva. Ta Dalmacija i jest takav kameniti arkiv sa svojim crkvama i gragjevinama, na kojima su i naši bosanski majstori učili, pak onda svoju umjetnost u zemlji primijenili. No procvjetala je ne samo gragjevinska tehnika, već i kujundžijski radovi, vještina u plemenitim kovinama za crkvene i svjetovne potrebe i sve grane umjetničke industrije.

C. kr. centralna komisija u Beču već je od početka svojega opstanka obratila naročitu pažnju na spomenike u Dalmaciji, a profesor, dvorski savjetnik Eitelberger u Beču upozorio je u svojem temeljnom djelu: „Die Kunstdenkmäler Dalmatiens“ na bogaštinu i veliki značaj primorja po historiju umjetnosti. Pored Eitelbergera stekao je na tom polju zasluga g. A. Hauser, naročito svojim studijama o katedrali u Spljetu. U Ugarskoj pisao je dr. Josip Hampel u ugar. arheol. objavitelju temeljnu studiju o dalmatinskoj zlatarskoj umjetnosti. No sve su ove studije ili detaljna ispitivanja, koja se samo pojedinih prijedmeta tiču, ili — kao i Eitelbergerovo djelo — više deskriptivna opisivanja spomenika ne obuhvatajući sve detalje — što i sam pisac priznaje. Ovom prilikom moramo spomenuti najnovije i odista velikim oduševljenjem napisano djelo Ingleza Jacksona[1]), koji je rijetkim strpljenjem i originalnošću sve svojijem očima vidio, kao izvrstan crtač i neimar krasno ilustrovao svoje djelo, koje je po našem mnijenju najzanimljivije djelo o Dalmaciji.

Povodom ovoga našeg malešnog priloška mi s toga upućujemo na književnost u Dalmaciji, što je naš kulturno-historički temelj najuže spojen sa prokučivanjem ovoga zemljišta. Dok pojedini primorski gradovi budu opisani kroz i kroz historički, dok bude kritički pregledan vas materijal za historiju umjetnosti, koji je dojako od česti samo u opće opisan, od česti pak nikako — onda ćemo i mi naći pouzdanih oslonaca za bosansku kulturnu historiju. A takvih imade puno. Veći dio nahodi se u Dubrovniku. Uzdamo se u tamošnjeg čuvara, da će kritički rasporediti tamošnje relikvije — ta Dubrovnik je vazda važio kao emporija — i opisati ih po njihovom porijeklu i opredjeljenju. Mi smo se pozabavili oko istraživanja zadarskih relikvija, koja se Bosne tiču, jer je Zadar još od XIII. stoljeća amo bio u tijesnom dodiru sa Bosnom.

[1]) Jackson T. G.: Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the island of Grado. I—III. Oxford 1887.

Već djelo Lorenza Fondre (Istoria della insigne reliquia di san Simeone Profeta, che si venera in Zara, pisano u XVII. stoljeću, a od g. Ferrari Cupilli štampano 1855. povodom svečanog otvaranja Arca Simeonis) sadrži dragocjenih naputaka, koji stoje u svezi sa bosanskom historijom. U poglavju I. saopštava Fondra inventar relikvija, što se tada u Zadru nalažahu. Na strani 11. megju relikvijama katedralne crkve (S. Anastasia) čitamo:

Reliquie di S. Martino, in un quadro coperto d' argento, con iscrizione: Paulus, Martinus et Mladenus Croatiae Presides S. C. P. fieri jusserunt, Donatus vero Britanicus canonicus, et Crysogonus Nassius procuratores fabricae vetustate deformatum, Jo. Robobelli Antistitis consensu, in melius constituerunt, anno 1496.

Reliquie di s. Daniele profeta, inserte in tabella d' argento con le immagini de' ss. Pietro e Pavlo, e di s. Daniele, con inscrizione: Paulus Banus Croatorum me fecit fieri ad honorem ss. Petri et Pauli et s. Danielis prophetae.

Danas nema više ovih po opisu veoma zanimivih dvaju prijedmeta, koji potječu iz XIV. stoljeća od grofova u Bribiru, a u XVII. stoljeću bješe ih u Zadru. Jamačno su relikvije iz vremenom istrošenih skrinja izvagjene, a skrinje napuštene. Megju tijem sama ta činjenica, da su grofovi od Bribira posvjedočavali svoju hrišćansku pobožnost načinjanjem ovijeh skrinja, dokazuje, da se u XIV. stoljeću ovo pleme, koje je i u Bosni dominiralo, iskosilo na bogumilstvo.

Najznamenitija relikvija Zadra, to je velika, skoro dva metra dugačka, pozlaćena, reljefom ukrašena srebrena skrinja sv. Simeona, koju je ugarska kraljica Jelisaveta, kćer Stefana Kotromanića, 1380. g. naručila u kujundžije Franja od Milana[1]). Velikodušnom dozvolom nadbiskupa zadarskog, Grgura Rajčevića i c. kr. centralne komisije u Beču pošlo nam je za rukom u društvu sa direktorom muzeja za umjetničku industriju u Budimpešti, Eugenom Radisichem i prof. Herpkom, da načinimo sa svijem vjernu kopiju od ovog zaista jedinstvenog objekta, po čemu se sad i ovaj majstorski posao može temeljno opisati i historički uvažiti. Mi ćemo u svoje vrijeme saopštiti rezultate ovog ispitivanja u našem „Glasniku“.

Slika 3.
Reliquiarium supruge Sandalja Hranića u riznici kalugjeričkog manastira u Zadru.

[1]) U kratko opisano u Jacksona I. str. 314.—320. Donosi briljantnu sliku prednje fasade. Hauser donosi u carevićevu djelu po baš ne najboljoj fotografiji sliku i opisuje ju u kratko. Ilustrovani životopis Ljudevita Velikog od Antona Póra (magj. Budimpešta 1892.) sadrži dva snimka ove relikvije; ovi su nešto bolji, ali ipak nijesu tačni.

Dok smo boravili u Zadru, imali smo prilike da razgledamo riznicu slavne kalugjeričke crkve S. Maria. U ovoj nagjosmo — kako ovdje priloženi crtež svjedoči *(slika 3.)* — dva sa svijem slična relikvijara u obliku ruke (obadva su 0·57 *m* visoka).

U jednom su relikvije sv. Andrije i sv. Matije, a u drugom one sv. Šimuna i sv. Anastasije. Obadva su od pozlaćena srebra sa svijem glatka, izuzevši onu savatli viticama ukrašenu prugu, koja se vidi iznad postolja na prednjoj i zadnjoj strani relikvijara. Sprijed imaju vratašca, kroz koja se vide kristaonom pločom pokrivene relikvije. Vratašca su od srebra, a u obliku duguljastog četverokuta; nekad su bila emaljirana, a danas vidimo samo tragova od toga na natpisima i u pozadici grba, i u samome grbu, koji nam pokazuje dvostruki poprriječni direk. Boje od emalja bjehu: prozirna tamno modra, zelena, tamno žuta, a što se tiče roda tehnike, ova je vrsta emalja spadala u émail translucide sur relief, i nalikuje onoj tehnici, koja je u XV. stoljeću u Italiji veoma pomodna bila. Na okviru od vratašaca imade u obadva relikvijara ovaj natpis:

Memento ⁝ Dō ⁝ Famule ⁝ tue ⁝ Katarina ⁝ consrte[1] ⁝ potenti ⁝ viro ⁝ Dño ⁝ Sendalio[2] ⁝ voievo ⁝ de ⁝ Bosne ⁝

Obadvije su relikvije zanimljivi podaci za bosansku historiju. Darovateljka Katarina bješe supruga slavnoga vojevode Sandalja Hranića, takmaca Hrvojeva. Katarina bješe kći Vuka Hrvatinića, brata Hrvojeva i njegove supruge Ane, prema tome bratučeda slavnog oligarha. Katarina je bila za nj udata od 1398.—1411., s toga imamo pouzdano označenje vremena za relikvijar, ujedno i dokaz, da Hrvatinići nijesu svikolici Bogumili bili, a teško je vjerovati, da je bosanskim otmjenim gospogjama ikad moglo goditi bogumilsko shvaćanje braka, ponaosob onijema, koje su u primorju Dalmacije gradski odgojene i obrazovane.

Uzdamo se, da će podrobna ispitivanja u Dalmaciji iznijeti na vidjelo još više paramenata i objekata, znamenitijih po bosansku kulturnu historiju.

[1]) Kod drugog (sv. Šimuna): consorte;
[2]) Kod drugog: Sandalio.

Вађење живе ватре у Босни и Херцеговини.

Приопћио

Ем. Лилек.

Првотни начин вађења ватре тај је, да се дрво таре о дрво, или да се зашиљени дрвени штапић врти у рупи каквог дрвета. Овако ваде ватру још данас многи дивљи народи[1]), који не познавају другог начина, па некоји наображенији народи, којима шибице нијесу познате. Пошљедњи послуже се старим начином онда, кад желе имати чисту свету или живу ватру, како се каже у Босни и Херцеговини.

У овијем земљама вади се жива ватра на ове начине:

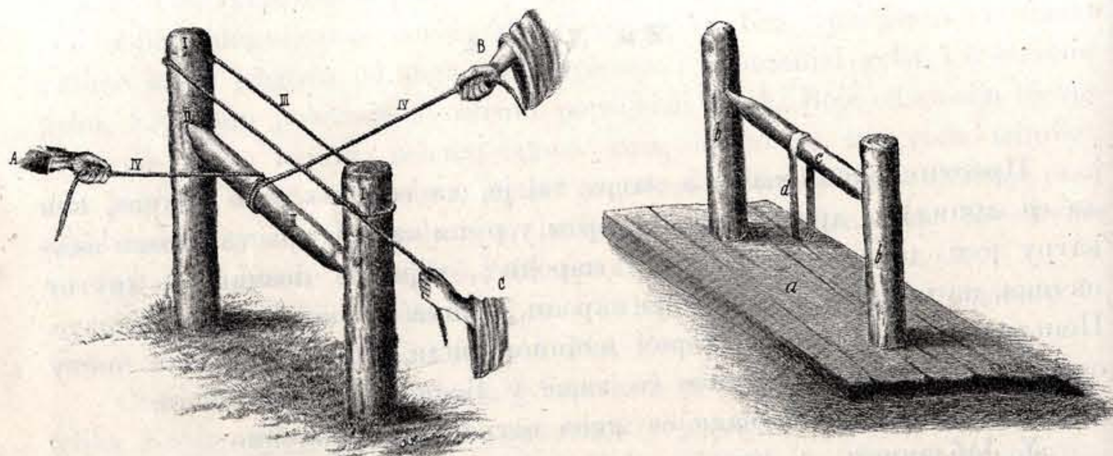
У Јабланици — како ми је казивао гимназијалац Шушљић — забију два суха дренова кóца у размаку од 20—30 *cm* чврсто у земљу, да из ње вире по прилици 40—50 *cm*. На нутарњој страни овијех колаца начине по три рупе, у које се метне на крајевима зашиљено, око 20—30 *cm* дугачко сухо вретено од дреновине. Да се у земљу забијени кóци не извале, свежу их изнад вретена ужетом, које чврсто држи један момак, одапрући се једном ногом у онај колац, са којега тегли. И око вретена обмота се једно уже. Крајеве овог ужета тегле на супротну страну два човјека, који тако сједе на земљи, да један своје ноге упре у ноге другога. Док ова двојица вретено брзо окрећу, метне један човјек у машице или у расцијепљено дрвце труд, па га принесе једној рупи, у којој се вретено врти, да га ту запали. Ако је три пута узалуд кушао, да припали труд, онда се окане посла, велећи „да није суђено, да буде лијек“ (види *слику 1.)*.

У Дóцу код Сарајева ваде живу ватру по приповиједању гимназијалца Поповића овако: Од простог или обичног дрвета начини се кладица. У њу заврте се чврсто два око 40—50 *cm* висока липова кóчића, а у та два кóчића заврти се око 20—30 *cm* дугачак колић,

[1]) Види дотичне слике у овим књигама: „Die Urgeschichte des Menschen von Dr. Hoernes“ на стр. 126. и „Einleitung in das Studium der Anthropologie und Civilisation“ von Dr. E. Tylor на стр. 311.

такођер од липова дрвета. Око колића треба обмотати кајиш (види *слику 2.).* Момак, који хоће да извади живу ватру, наслони чекрк — овако зову ову справу у Доцу — уз зид, одупре се ногама у кладицу, па онда окреће брзо кајишем колић, док се не запали. Чим се је запалио, узме труд, да га припали, онда исцијепа колић и кочиће, да њима живу ватру ложи.

У Гацку ваде живу ватру из гвожђа, како ми је казивао гимназијалац Шћепан Грђић. Узму наиме комад гвожђа, па га метну на на-

Слика 1.

I. у земљу забијени кóци.
II. вретено.
III. уже, обмотано око кóчића.
IV. уже, обмотано око вретена.
D. мјесто, гдје се труд припали.

Слика 2.

a кладица.
b b кóчићи.
c колић.
d кајиш.

ковањ, те ударају по њему све дотлен, док се не могне на њему труд запалити.

За што се овдје жива ватра вади? За лијек!

Ако има ко ране или красте, онда се по ранама или крастама пепео од живе ватре посипа. Гимназијалац Поповић казао ми је, да је видио успјех оваког посипања.

У Гацку вјерују: Када трудна жена гледа пожар, онда ће се на дјетету, пошто га роди, барем до 20. године појавити црвени осип (Hautausschlag). Против тога може само жива ватра помоћи. Труд, који се на њој припали, спржи се и сатре, па се онда даде дјетету у води, да то попије.

По народном казивању може се жива ватра најбоље чувати у балеги (stercus).

Жива ватра продаје се овдје за скупе новце (за 1, 2 и више форинти).

Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský**.

Kada se prevezeš iz Krupe preko jednoličnog krševitog polja kod Velikog Radića prema Bišću, pa iznad Založja prispiješ nakraj polja, zateče te krasota pogleda, koji ti se otuda pruža. Duboko ispod njega prostire se krasna bihaćka dolina, okružena šumovitim gorama; njome protječe bistra Una, koja pokraj divotno položene varošice Bišća, nekadašnje pozornice dugotrajna i krvava boja izmegju krsta i polumjeseca, juri prema ubavom klancu kod Brekovice.

Ta plodna dolina pružaše kako nomadima, tako i stalnim naseocima sve uslove ugodna žitka, pa se po tome lako može razumjeti, da je već u drevno doba bila naseljena, te arheologu pruža neprekidan niz ostanaka iz davne starine, koji dosižu iz prehistoričkog sve do novog doba.

Slika 1.

Arheološko pretraživanje bihaćke doline i njene okoline prilično je već napredovalo, na čemu hvala nastojanju revnih lokalnih ispitača, školskog upravitelja Petra Mirkovića i geometra za evidenciju Julija Graunera, pa prije nego što se latim svog pravog zadatka, da opišem prekopavanje nekropole

u Jezerinama, hoću da najprije ukratko prikažem uspjehe pretraživanja rečene gospode, koje su mi oni s najvećom pripravnošću priopćili.

Za lakše razumjevanje toga što slijedi, neka služi priklopljena ovdje pregledna karta, *slika 1.*, za koju sam radi označivanja različitih objekata odabrao ove znakove:

- za nasute gradine i utvrde.
- „ ostanke naseobina.
- „ podore gradina.
- „ „ crkava.
- „ „ drugih zdanja.
- „ rasuti gragjevni materijal.
- „ ravne grobove.
- „ gromile.

Uz ovo primjećujem, da su ostanci rimske kulturne perijode na karti crveno označeni.

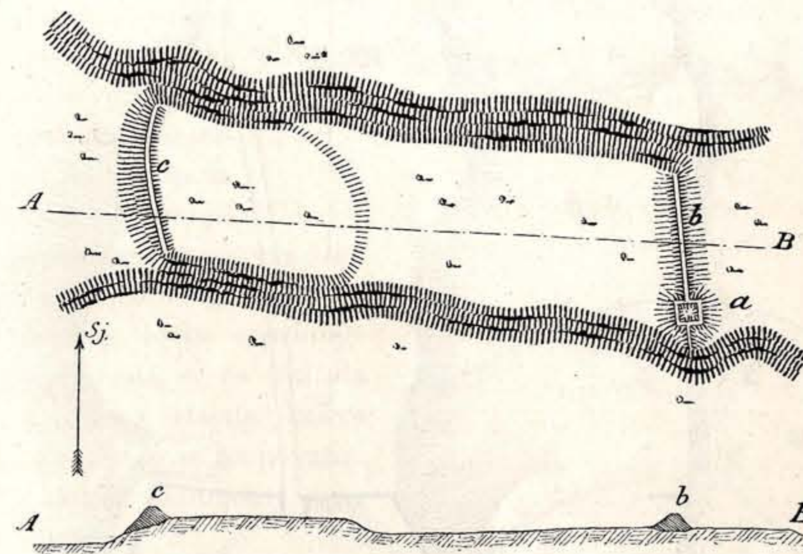
A. Ostanci prehistoričkog doba.

Kad od Bišća pogjemo niz rijeku prama sjeverozapadu, za kratko ćemo vrijeme prispjeti u selo Kralje, pa ćemo ondje neposredno na lijevoj obali Une iznad mosta naći mnoštvo rasutih utaraka rukom gragjenog ilovastog sugja, tako da sam bez prekopavanja iz pijeska uz obalu povadio dosta velikih komada. To su po svojim oblicima utarci od sivog i tmastog ilovastog sugja, koji bez svake sumnje potječu iz prehistoričkog doba. Po narodnjem pričanju imala je ovdje biti varoš, koja se je zvala Tintor-Varoš te je pripadala nekom domu Stipanu Šuriću. Ovoga da je protjerao Pavao Lenković, a pri tome boju da je i varoš izgorjela.

Nešto iznad onog mjesta, gdje su ti utarci ilovastog sugja, vidi se blizu obale mnoštvo kolja, gdje iz vode proviruje. Ono je debelo 10—15 *cm* i poredano, pa ga za to smatram mlagjim od prehistoričke naseobine, koja je nekoć stajala na ovome mjestu.

Ako putem od Kralja pogjemo dalje prama sjeverozapadu u selo Šumar-selo, pa se otale uspnemo na brdo Izačić-glavicu, naići ćemo na zaravanku te glavice na prehistoričku nasutu gradinu, koja se onuda i naziva „Gradinom". Tlocrt joj i presjek prikazuje *slika 2.* po nacrtu geometra za evidenciju Julija Graunera. Primjećujem na ovome mjestu, da za sve nacrte i tlorise nasutih gradina i utvrda, što ovdje slijede, imam zahvaliti prijaznosti toga gospodina.

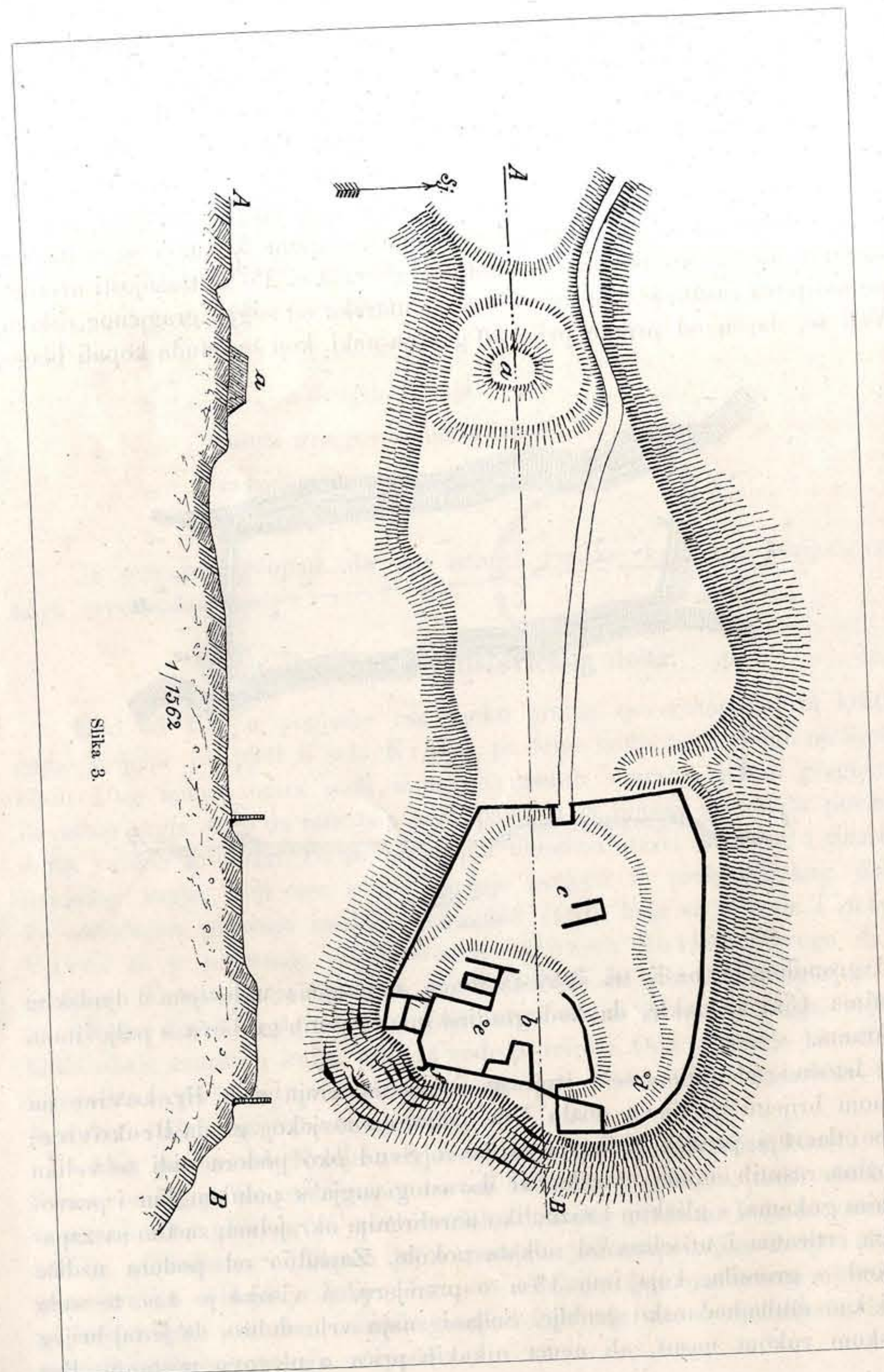
Prostrana gradina na Izačić-glavici tvori pravokutnik, kome istočno-zapadna dužina iznosi 440 *m*, a sjeverojužna širina prosjekom 125 *m*. Sjeverna i južna strana dovoljno su zaštićene strmim obroncima brda, pa im za to nije trebalo druge utvrde. Ali na zapadu prostire se preko gorskog povora u sploštenom, spram spoljašne strane otvorenom lúku kamenit nasip *c*, visok s polja 5 *m*, a iznutra samo 2 *m*. Istočna je strana zaštićena prȁvim, s obje strane 3—4 *m* visokim kamenitim nasipom *b*, komu se u južnom dijelu uzdiže nešto poviša, kvadratična gromila *a*. Po nutrašnjosti utvrde i po nasipima rasuta je množina ilovastih utaraka od sugja, gragjenog rukom. Veli se, da su od prilike prije 30 godina neki, koji su onuda kopali blago,

Slika 2.

pod gromilom *a* našli tri ilovasta lonca, napunjena uglevljem i ljudskim kostima. Čini se dakle, da kod gradine ima i ravnih grobova s paljevinom i žarama.

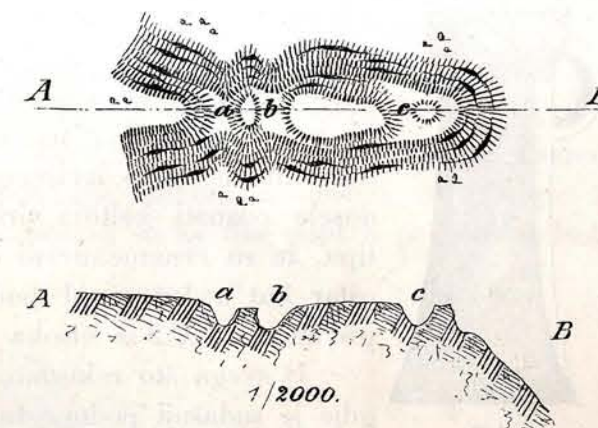
Istočno od Šumar-sela stoji na istočnom kraju sela Brekovice na strmom brijegu uz lijevu obalu Une podor sredovjekog grada Brekovice, kome tlocrt i presjek prikazuje *slika 3.* Svud oko podora vidi se velika množina rasutih onuda utaraka od ilovastog sugja s polukruglim i pravokutnim gukama, s glatkim i raznoliko narebrenim okrajcima, za tim sa zaparanim crticama i utiscima od nokata uokolo. Zapadno od podora uzdiže se kod *a* gromila, koja ima 15 *m* u premjeru, a visoka je 4 *m*, te sada služi kao muhamedansko groblje. Seljani znaju vrlo dobro, da je taj brijeg ljudskom rukom nasut, ali nema nikakih priča o njegovu postanju. Bez

Slika 3.

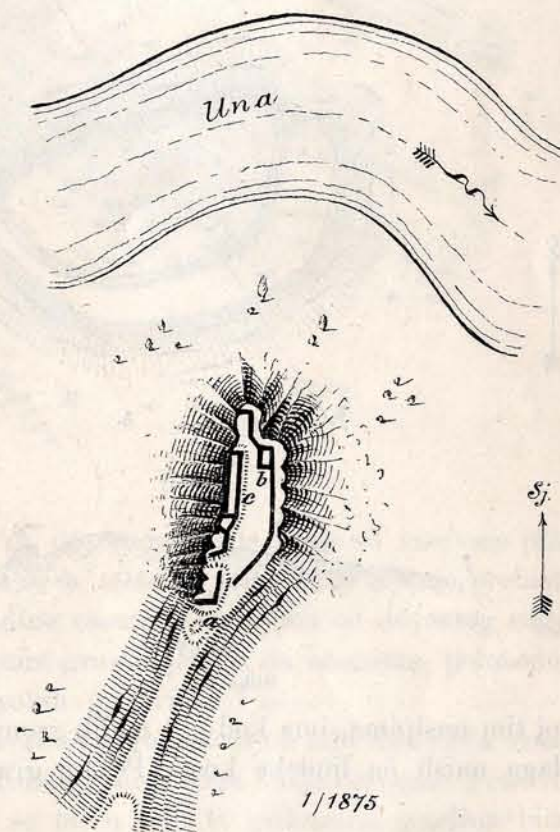
sumnje je u Brekovici postojala prehistorička naseobina, pa se mora žaliti, što se ta gromila zbog svrhe, kojoj sada služi, ne može prekopavati.

Južno od obližnjeg sela Bajrića ima na nekoj izbočini, koja se je od brda pružila prama rijeci, neobična zemljana gragjevina, Kulište nazvana. Po pridanoj ovdje *slici 4.* sastoji ona od tri jarka, *a, b, c,* koji upoprijeko prelaze preko gorskog grebena, te zatvaraju eliptički zaravanak od 28 *m* istočno - zapadne dužine i 12 *m* sjeverojužne širine. Po zaravanku rasuti su utarci prehistoričkog sugja i mali komadići žežene ilovače, te ta zemljana gragjevina bez sumnje pripada prehistoričkom vremenu. Na dnu najzapadnijeg jarka *a* ima i vapnenog lijepa s primiješanim kamenčićima, te će biti, da je ondje u blizini stajala kakva novija zgrada. Nego se na površini nigdje ne može zamijetiti trag kakim zidinama.

Slika 4.

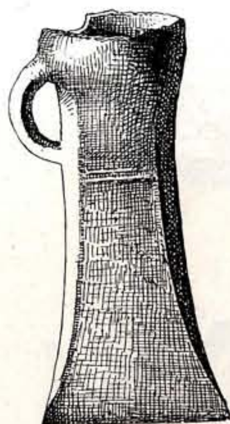
Ako niže Brekovice prijegjemo preko Une, to ćemo na sjeveroistoku sela Brkića na jednom kuku, izbočenom prema rijeci, opaziti temeljne zidine sredovjekog podora Obrovca grada, kome tlocrt prikazuje pridana ovdje *slika 5.* Od sredovjeke gradine održali su se samo temelji, ali megju ovima rasuto je mnoštvo utaraka od ilovastog sugja, gragjena rukom, s različitim ornamentima, koji karakterišu prehistoričko sugje, izmegju njih brusovi i t. d. Niže grada našao je godine 1892. jedan

Slika 5.

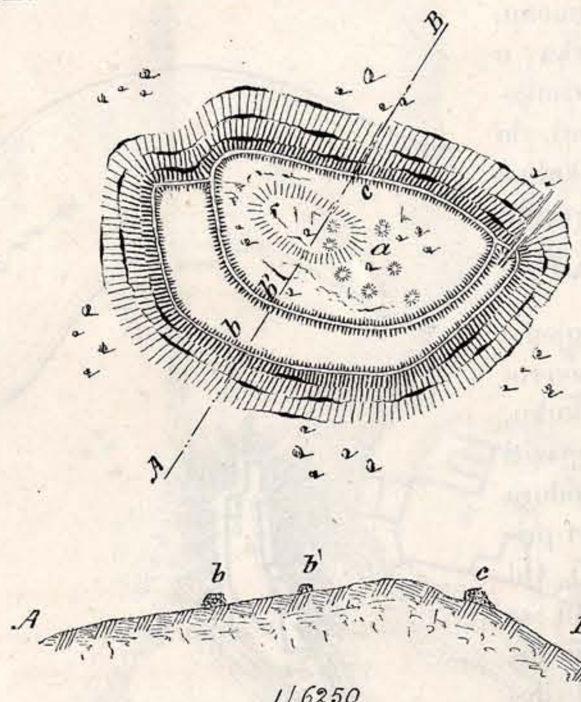
seljak u polju broncani kelt, koji je gosp. Grauner darovao našem zemaljskom muzeju.

To broncano oružje, prikazano u *slici 6.*, razlikuje se svojim ornamentom od nagjenih dosele u Bosni i Hercegovini šupljih keltova, te nam se za to čini tim zanimljivije. Kelt je 10 *cm* dug, pràva, na dnu prilično proširena oštrica 5 *cm* široka, a ovalno ušće široko je 38 *mm* odnosno 28 *mm*. Svitak na okrajku dosta je širok, ali plosnast, a ušica pokazuje uzak rombički presjek. U ime ukrasa ima na svakoj širokoj strani po dvije horizontalne slabo izvišene crte, dok nasuprot svi ovdašnji, dosele poznati keltovi pripadaju tako zvanom ugarskom tipu, te su ornamentirani crticama, s dola sastavljenim u oštar kut[1]). Južno od podora gradine ima napokon na grebenu kuka 2 *m* visoka gromila *a*.

1/2.
Slika 6.

Iz svega što rekosmo, slijedi, da je na onome mjestu, gdje je sadašnji podor gradine Obrovca bila prehistorička naseobina, valjda nasuta gradina, a po nagjenom keltu može se suditi, da je cvjetala već u broncano doba.

Jugozapadno od Obrovca grada uzdiže se nedaleko mjesta Prdipolja iznad livade Dubrava oniska glavica, na kojoj je u *slici 7.* prikazana nasuta gradina Dubrovnik. Ta velika gradina ima nepravilan četverokutni oblik, duga je 320 *m*, a široka 165 *m* te je s juga, istoka i zapada zaštićena dvama, po 3 *m* visokim kamenitim nasipima *b* i *b'*, a sa sjevera samo jednim, ali 8 *m* visokim kamenitim nasipom *c*.

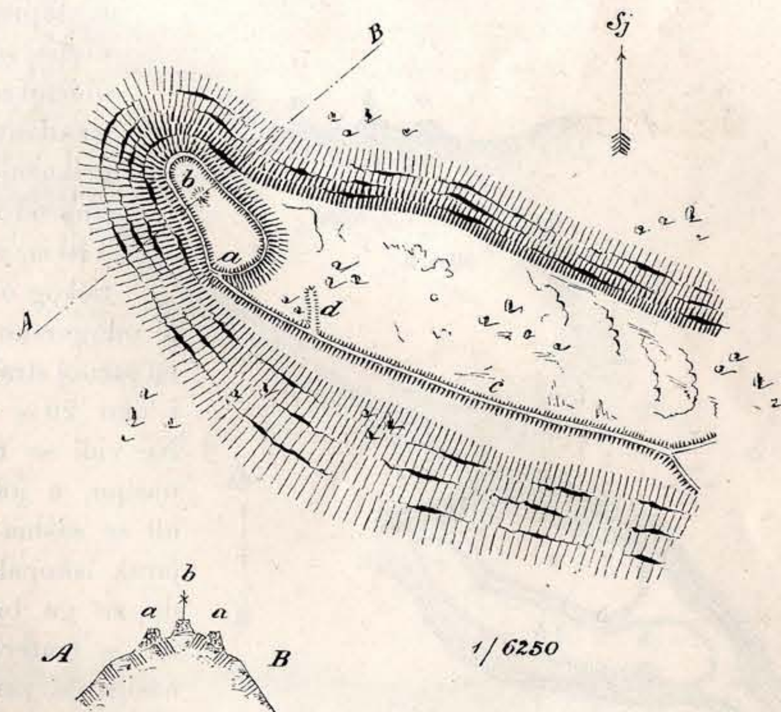
Slika 7.

Na prostoriji, ogragjenoj tim nasipima, ima kod *a* 7 malih gromila, u jednoj su od njih pri kopanju blaga naišli na ljudske kosti. Po toj gradini rasuto je mnoštvo utaraka od

[1]) V. Radimský: Prehistorička nalazišta str. 22., slika 56., i str. 25., slika 71. i 72.

ilovastag sugja, gragjenog rukom, pečenog ilovastog grumenja i fragmenata od ručnih mlinova, koji potonji sastoje od nekog prilično čvrstog konglomerata.

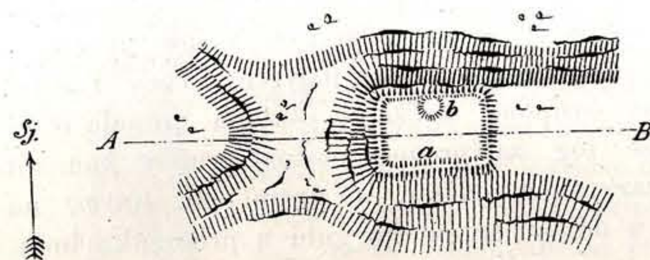
Jugozapadno od gradine Dubrovnika ima na hridastoj, ošumljenoj Srpskoj glavici južno od rečenog Prdipolja druga nasuta gradina, koju takogjer naprosto zovu „Gradinom". Ona po *slici 8.* sastoji od nepravilno eliptičkog kamenitog nasipa *a*, koji s polja ima visinu od 7 *m*, a s nutra od samo 2 *m*. Na površini od 110 *m* najveće dužine i 45 *m* najveće širine, ogragjenoj tim nasipom, uzdiže se okrugla gromila *b* od 4 *m* visine. S juga hvata se tog zatvorenog nasipa pružen kamenit nasip *c*, koji je s kraja zaravanka održan u dužini od 400 *m;* na istočnom se kraju razdvaja, a odmah se za tim gubi u pristranku brda. U 80 *m* njegove dužine odvaja se od tog nasipa ogranak *d* prama sjeveru, koji je megjutim održan samo na 40 *m* dužine. Bez sumnje je to prvobitno bio drugi, spoljašnji nasip gromile, koji je prelazio upoprijeko preko cijelog zaravanka. Na sjeveru je pristranak brda veoma strm, tako da se ovdje nije nalazilo za nužno graditi još kaku utvrdu. Ukupna dužina nasipa od sjeveroistočnog mu kraja pa do onog mjesta, gdje se razdvaja južni nasip, iznosi 470 *m*, širina 100—120 *m*, te se po tome broji u veće prehistoričke gradine. Cijela površina gradine zasuta je utarcima od ilovastog sugja, gragjenog rukom i žeženim ilovastim grumenjem, a na istočnom, položenom obronku brda ima 9 gromila, visokih po prilici 1 *m*.

Slika 8.

Jugozapadno od Srpske glavice i jugoistočno od sela Spahića uzdiže se na Spahića glavici treća nasuta gradina toga kraja, nazvana gradina Palež. Oblikom svojim razlikuje se ta, u *slici 9.* prikazana gradina bitno od onih, koje su dojako opisane, jer tvori prilično po stranama svijeta

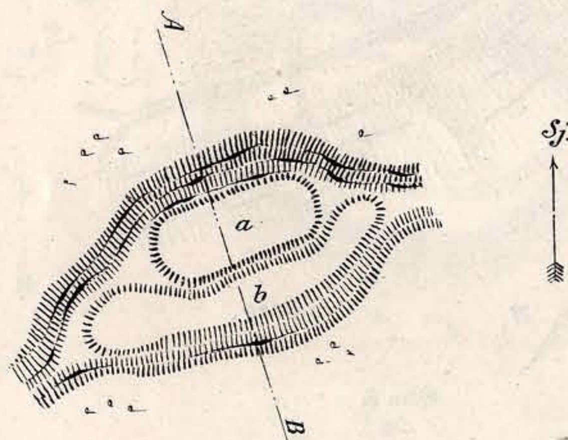
orijentiran pravokutnik od 90 *m* istočnozapadne dužine i 60 *m* sjeverojužne širine. Ta je površina ogragjena jednostavnim, od prilike 2 *m* visokim nasipom *a*, a na sredini dugačke strane sjevernog nasipa uzdiže se, hvatajući se podnožjem nasipa, oveća okrugla gromila *b* od 2 *m* visine. Utaraka od ilovastog sugja, gragjenog rukom, rasuto je svuda množina.

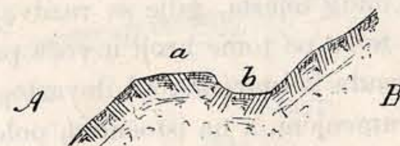

Slika 9.

U tome kraju nailazimo najposlije još sjeverozapadno od rečene Paležgradine blizu sela Spahića i naprema Brekovici na desnoj obali Une sasma neobičnu zemljanu gragjevinu; gradinu Zapatak, koju prikazuje *slika 10.* Ona sastoji od zaravanka *a*, dugog 140 *m*, a 50 *m* širokog, eliptičkog oblika, a razdijeljena je od gorskog obronka, koji se na južnoj strani uzdiže, dubokim i oko 20 *m* širokim jarkom *b*. Ne vidi se tu ni traga kakom nasipu, a još manje zidinama; ali se sasma lijepo vidi, da su jarak iskopale ljudske ruke, ili da su ga barem uredile, i da mu je materijal upotrijebljen za nasipanje zaravanka. Po pojedinim, djelomice ornamentiranim utarcima od ilovastih posuda, koje onuda leže, ne može se nadalje sumnjati, da je ta zemljana gragjevina nastala u prehistoričko doba, pa bih ja rekao, da je tu bilo žrtvište.

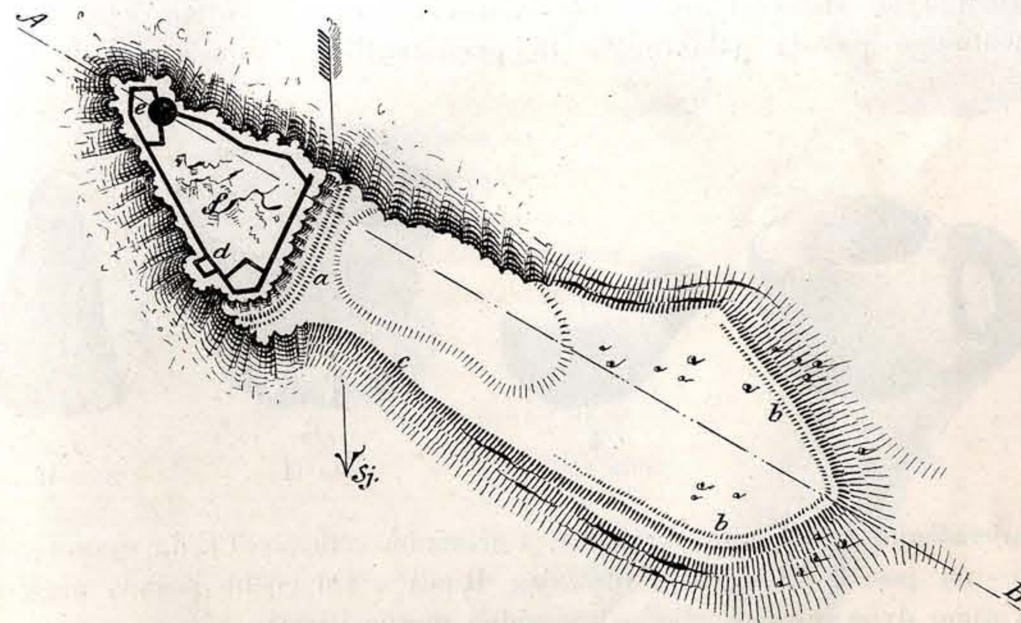

Slika 10.

Ako se sad od Bišća okrenemo k jugu, naići ćemo na strmom vapnenastom hridu na jedan od najljepših i najbolje očuvanih podora od sredovjekih gradina u zemlji, na grad Sokolac, kome tlocrt

i presjek prikazuje *slika 11.*, i o kome ćemo poslije govoriti. Ali se podora na sjeverozapadu neposredno hvata prostrana nasuta gradina, koja je bez sumnje zapremala i prostor današnjeg podora, kako to svjedoči kameniti nasip *a*, koji sjeverozapadno tamam od potonjeg prelazi preko podora. Lijepa sredovjeka kula biće da stoji baš na onome mjestu, što ga je negda zapremala gromila nasute gradine. Prostrana ta nasuta gradina zaštićena je u svom obimu ondje, gdje gorska strana nije odviše strma, kamenitim nasipom *b b* i

Slika 11.

ima podobu, pruženu od sjeverozapada prama jugoistoku, koja na oba kraja izlazi u šilj. Ukupna dužina utvrde iznosi, računajući amo i prostor sadašnjeg grada, 670 *m*, a najveća širina 170 *m*. Kada sam pregledao razvalinu, vratio me je gosp. Grauner na neko mjesto, na nacrtu naznačeno slovom *c*, gdje je zamijetio utarke prehistoričkog sugja. Mi smo na tome mjestu, koje strmo opada prama selu Sokócu, našli mnoštvo rasutih utaraka od sugja, gragjenog rukom, a pod jednom kamenitom pločom zdrobljenu žaru, napunjenu koma-

dima ugljevlja i mrtvačkom paljevinom. Tu dakle ima prehistorička nekropola s ravnim grobovima.

To je gospodinu Mirkoviću bilo povodom, te je, pošto je dovršeno prekopavanje u Jezerinama, u nutrašnjosti nasute gradine i blizu poprečnog nasipa *a* pokušao prekopavati, i naišao je time na mnoštvo utaraka od ilovastog sugja, gragjenog rukom. Mogu se tu razlikovati manji i veći lonci, kao i zdjelice i vrčevi, megju kojima osobito u oči udara uspravni okrajak velike, otvorene žute posude od vrlo prostog materijala, kojoj su bokovi debeli 4 *cm*. Materijal, oblik posuda, oblik i položaj ručica, kao i ornamentiranje posuda polukruglim ili pravokutnim gukama, s glatkim ili

1/2 Slika 12. 1/2 Slika 13. 1/2 Slika 14. 1/2 Slika 15.

narovašenim udebljanim okrajcima, s urezanim crticama i t. d., sjećaju vrlo živo na posude iz sojenice obližnjeg Ripča[1]). Od cijelih posuda nagjene su samo dvije ilovaste zdjelice, očevidno dječije igračke.

Veća od njih *(slika 12.)* žućkasta je s ravnim dnom, uspravnim okrajkom i plosnastom okruglom ručicom, koja dosiže od dna do okrajka posude. Zdjelica je visoka 4 *cm*, zjalo je široko $5^1/_2$ *cm*, a premjer dna $3^1/_2$ *cm*.

Manja je zdjelica *(slika 13.)* intenzivno rumena, ima ispupčeno dno i uspravan, od ručice spram strane ponešto savijen okrajak. Mala ručica okrugla presjeka izdigla se iznad okrajka posude. Visoka je samo 2 *cm*, a širina zjala 4 *cm*.

1/2 Slika 16.

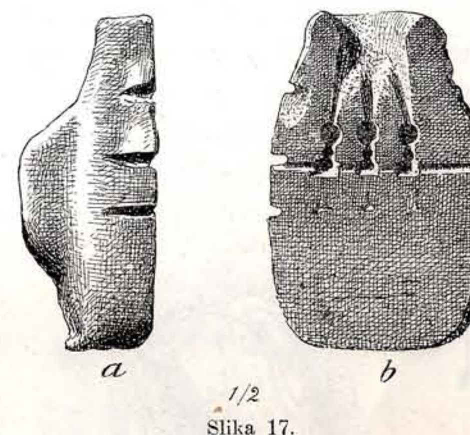
Izmegju ostalih utaraka zaslužuje pažnju u *slici 14.* prikazani dônji dio pehara, kome je niski stalak uokolo optočen urovašenim rombičkim likovima.

Od ostalih ilovastih rukotvorina valja zabilježiti nepotpun, žućkast tkalački uteg piramidalnog oblika, visok od prilike 11 *cm* uz 9 *cm* širine u osnovci, onda malešan tkalački uteg *(slika 15.)* crvenosmegje masti, visok 6 *cm* uz $4^1/_2$ *cm* širine u osnovci.

[1]) Radimský: Glas. zem. muzeja **1893.**, I. knjiga.

Nadalje je nagjeno crvenkasto žuto vreteno *(slika 16.)* sa prilično zaobljenim bridom pri najvećem obimu. Visina mu iznosi 3 *cm*, premjer 4 *cm*.

Mnogo više megjutim vrijedi za nas megju ilovastim rukotvorinama u *slici 17. a* i *b* prikazani kalup za lijevanje sitnih privjesaka, jer nas uvjerava, da su stanovnici prehistoričke nasute gradine na Sokócu već umjeli lijevati kovne, vjerovatno broncane prijedmete. Visina je tim kalupima 9 *cm*, a najveća širina $5^1/_2$ *cm*.

1/2 Slika 17.

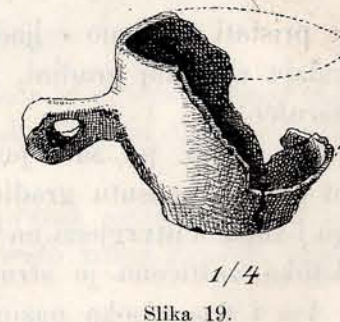
Od kovnih prijedmeta nagjena su tim pokusnim prekopavanjem dva mala ulomka lijepo patiniranih bronceva, i to trak od tenećeta uz vršak jezička od fibule ili igle. Nadalje nagjena je krugljica od bijelog metala, valjda od kositera, 15 *mm* u premjeru, na obim stranam provigjena s tankim nastavkom od žice. Od željeznih prijedmeta, od kojih jedan dio svakako pripada mlagjem vremenu, nego gore naznačeni prijedmeti, nagjena su dva ulomka od noževih oštrica, jak čavao krupne glavice, ulomci vrlo široke i tanke potkove, onda ulomak vrlo dobro očuvane ali relativno uske potkove s jakim, tupim zagibom.

2/3 Slika 18.

Od ostalih prijedmeta navešću još komade kosti od različitih životinja, megju ostalim velik komad napola sažežene dônje čeljusti i šuplju cjevanicu jedne ptice, onda narovašen, ispod vrha prerezan komad kozjeg ili ovčijeg roga *(slika 18.)*.

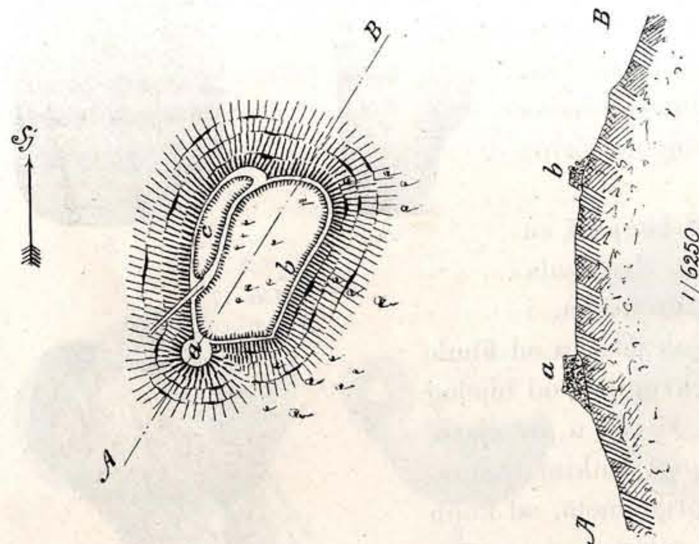
U Golubiću, o kome ćemo kasnije još opširnije govoriti, našao je gospodin Grauner nadalje blizu prijevoza na obali Une u *slici 19.* prikazani, prosto rukom gragjeni, žućkastosivasti pehar s ručicom, koji je karakterističan time, što mu je ručica pri najvećem obimu daleko izbočena. Visok je 9 *cm*, zjalo pri uspravnom okrajku ima 11 *cm*, a dno u premjeru $7^1/_2$ *cm*. Svakako i taj pehar pripada prehisto-

1/4 Slika 19.

ričkom vremenu, ali po tome, što je nagjena jedina jedincata posuda, ne možemo odlučiti, da je u Golubiću bila prehistorička naseobina.

Južno od Golubića a zapadno od Ripča uzdiže se nadalje na krševitoj visoravni Grabež-planine nasuta gradina Ripačka gradina *(slika 20.)*, koja ima nepravilnu eliptičku podobu, na jugozapadnoj strani zašiljenu. Nad ulazom na jugozapadnoj strani uzdiže se u rečenom šiljku gradine okrugla kamenita gromila *a* od 4 *m* visine i 6 *m* u premjeru gornjeg zaravanka. Te se gromile hvata kamenit nasip *b* od 2 *m* visine, koji opasuje gradinu, a pred ovim je na drugoj strani ulaza još drugi slični nasip *b*. Ta lijepa nasuta gradina duga je 170 *m*, a najveća joj je širina 90 *m*, pri čemu još valja pripomenuti, da se na južnom, pràvom dijelu nasipa, koji se od gromile pruža prama istoku vide tragovi na suho gragjene, jake zidine. Po gradini rasuto je mnoštvo utaraka od ilovastog sugja, gragjenog rukom. Sjeveroistočno od te gradine uzdiže se u ritovima Ravne doline i Mala poljana 13 gromila, visokih od prilike 1 *m*, a u ritu Velika poljana 1 gromila.

Slika 20.

Slika 21.

Na istočnom obronku Palež-planine, na rečenoj Velikoj poljani, nahode se nadalje na jednom zaravanku dva neobična hrida, visoka 10 *m* i 6 *m*, koji su prikazani u *slici 21.* Na zaravanku višeg hrida pri *a* izdubljena je jama, u koju baš može pristati položeno čeljade. Narod one okolice smatra, da ta dva hrida pripadaju ripačkoj gradini, te je vrlo vjerojatno, da su joj nekoć služili kao stražarnice.

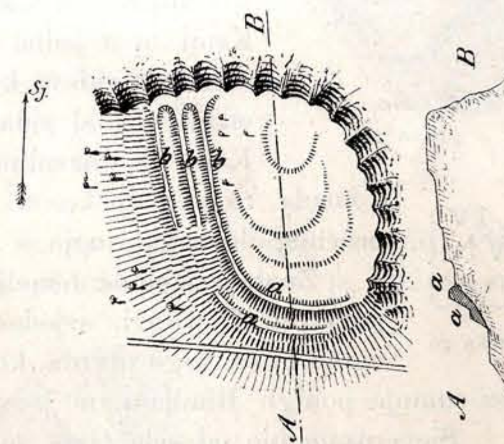
Od prilike pô sata južno od Lohova nailazimo na jednom strmom hridu opet na nasutu gradinu, Lohovsku gradinu *(slika 22.)*. Ona je s juga i zapada utvrgjena na lûk izvedenim kamenitim nasipima, a sa sjevera i s istoka zaštićena je strmošću hridova. Na jugu mogu se razlikovati dva, 4 *m* i 6 *m* visoka nasipa *a*, na zapadu pače i nasipi *b*, koji su potonji

megjutim mjestimice razoreni. Ogragjeni zaravanak ima sjeverojužnu dužinu od 180 *m*, i istočnozapadnu širinu od 125 *m*, te je posut utarcima od slabo pečenih, rukom gragjenih ilovastih posuda, kao i ulomcima od žrvnjeva.

Od prilike dvjesta koraka sjeverozapadno od te gradine uzdižu se tri gromile.

Pô sata jugoistočno od opisane ovdje lohovske gradine ima na megji spram Hrvatske na ošumljenoj glavici Drenovači opet jedna gradina s kamenitim nasipima, koja megjutim dosele nije pobliže pretražena ni nacrtana.

Ako odavle pogjemo na desnu obalu Une, to ćemo jugoistočno od sela Gorijevca, i to nedaleko od kuće Nikole Matijevića opet naići na nasutu gradinu, kojoj se kameniti nasipi samo mjestimice jasno mogu razabrati. Po kazivanju okolnih žitelja nagjena je ovdje prije nekoliko godina nekaka broncana sprava. Sjeverno od te gradine uzdižu se tri gromile, visoke od prilike 1 *m*.

Slika 22.

Isto tako ima na jugoistočnoj strani sela Hrgara na jednoj ošumljenoj glavici nasuta gradina s održanim kamenitim nasipima, koja se megjutim dosele nije mogla nacrtati niti pobliže pretražiti.

U Ripču, jugozapadno od Hrgara, nagjena je nadalje u pošljednje vrijeme u Uni za nas vrlo znamenita prehistorička sojenica, koju sam u drugom članku na šire opisao[1]).

Sjeverozapadno od Ripča prostire se napokon nasred kola gore opisanih gradina prehistoričko-rimska nekropola kod Jezerina u općini Pritoci, pravi prijedmet ove rasprave.

Slika 23.

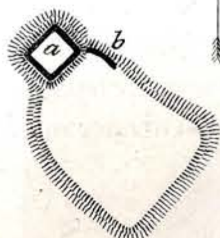
B. Ostanci rimskog doba.

Gotovo isto tako mnogobrojni, kao ostanci iz prehistoričkog doba, jesu i tragovi, što ih je ostavilo vrijeme rimskog gospodstva u okolici bihaćkoj.

Ako opet od Bišća pogjemo istim putem prama sjeverozapadu, naći ćemo u Krâlju tik do tamošnjeg dućana nešto iznad ćuprije ulomak

[1]) Radimský: Glasnik zem. muzeja, 1. sveska, 1893.

rimskog ispisanog kamena, uzidan ukraj ceste. Taj nadgrobni kamen, koji je prikazan u *slici 23.*, vele, da je prigodom, kad se je cesta gradila, dopremljen iz Bišća, te će biti, da potječe iz Golubića.

1/2000.
Slika 24.

Dalje na sjever nailazimo oko crkvene razvaline C r k v i n e blizu sela Bunića na rasute komade rimske opeke, te je prilika, da je na mjestu kasnije crkvene razvaline, o kojoj će još biti govora, stajalo rimsko zdanje.

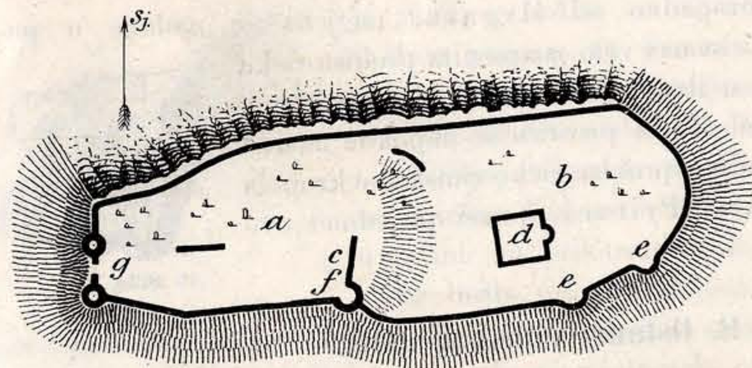
Južno od sela G a t a m u h a m e d a n s k a ima u ritu Krnji opet jedna C r k v i n a, *slika 24.*, koja sastoji od temeljnih zidova kvadratične zgrade *a* s dužinom stranica od 10 *m* i od zidane ograde *b*, koja se one zgrade hvata. Kako u razvalini tako i uokolo rasuto je mnoštvo komada rimske opeke, a zaravanak zasut je utarcima dobro pečenog ilovastog sugja.

Slika 25.

Znatna debljina temeljnih zidova, kao i oblik kule, što ga pokazuju ti zidovi, svjedoče, da ovdje nije stajala crkva, kako narod misli, nego utvrda, koju su po nagjenoj onuda rimskoj opeci bez sumnje podigli Rimljani, te je valjda bila stražarnica.

Sjeverozapadno od sela Gate muhamedanske leži kupalište I l i d ž e, kojem su topla vrela bez sumnje već Rimljani upotrebljavali. Jer zapadno i jugozapadno od sadanjeg kupališta ima prostranih zidina od rimskih zdanja, djelomice omazanih i uglagjenih, a megju njima rasuto je mnogo komada od opeke. U toj okolici nagjeno je ujedno mnogo rimskog novca, te je po mještanskoj tradiciji ondje bila varoš. U sadašnjem kupališnom basenu ima fragmenat od relijefa bez sumnje rimskog postanja, a u najnovijem hanu, sagragjenom g. 1890., uzidan je pri kopanju temelja nagjeni fragmenat rimskog kamena s natpisom *(slika 25.)*.

1:2000.
Slika 26.

Kuća vlasnika kupališta stoji na mjestu C r k v i n a m a na starom zidanom temelju, oko koga je nagjeno mnoštvo rimskog i sredovjekog novca.

Jedan bunar u bašči uz tu kuću zovu baš r i m s k i m b u n a r o m. Nema dakle sumnje, da je u Ilidžama bila oveća rimska štacija.

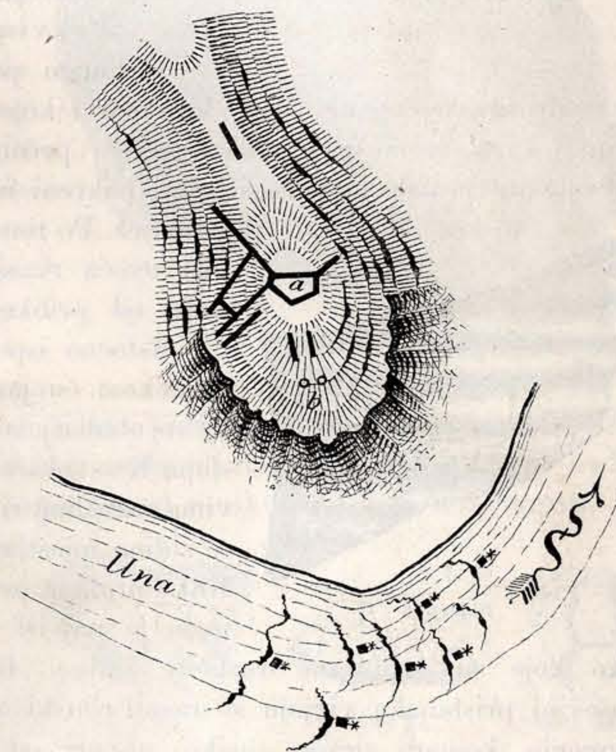
Sjeverozapadno od Ilidže leži na jednom brijegu uz desnu obalu Korane razvalina B u g a r - g r a d, kojoj tlocrt prikazuje *slika 26.* Cijeli zaravanak toga brijega obzidan je zidom, koji na jugoistoku kod *e e* ima dvije polukrugle bastije. Ulazna vrata *g*, koja su na zapadnoj strani, štitila je sa svake strane po jedna okrugla kula. Osim toga bio je grad poprečnim zidom *c* razdijeljen u spoljašni grad *a* i u nutarnji grad *b*.

1/4
Slika 27.

Na južnom kraju tih zidina, koje se sada samo još mjestimice vigjaju, uzdizala se je treća, okrugla kula. Istočnozapadna dužina te gradine, u kojoj je po narodnjem pričanju sjedio bugarski kralj, te je zakopano silno blago, iznosi 158 *m*, a najveća širina 50 *m*.

Osim dvije temeljne zidine, koje se ne mogu pobliže označiti, vidi se u nutarnjem gradu temeljni zid kvadratičnog zdanja *d* sa stranicama od 14 *m* dužine, kome istočni zid ima polukruglu apsidu, te narodna tradicija kazuje, da je to razvalina nekadašnje kršćanske crkve. U temeljnim zidinama te tobožnje crkvene razvaline, kao i u okolici rasuto je mnoštvo rimskih žmurnjaka. Takav, ovdje nagjeni komad, na kome je otisnuto (H)eracli, prikazan je u pridanoj ovdje *slici 27.*

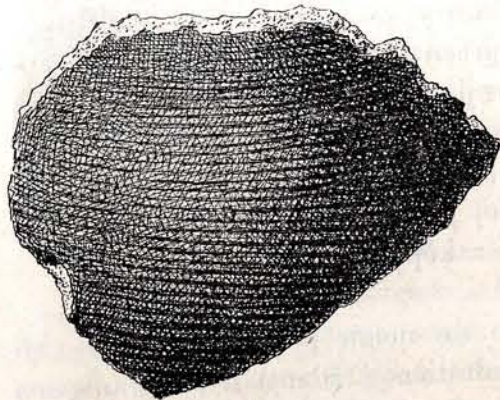

1/1562
Slika 28.

Pitanje, da li temelji Bugar-grada potječu iz rimskog doba ili iz srednjeg vijeka, moglo bi se pouzdano riješiti samo prekopavanjem. Ali je ovdje svakako stajala rimska zgrada, koja je po svom položaju jedino mogla biti utvrda,

te rimsko postanje te zgrade zasvjedočuje i to, što se koliko je meni poznato, grad imenom Bugar-grad u srednjem vijeku nigdje nespominje.

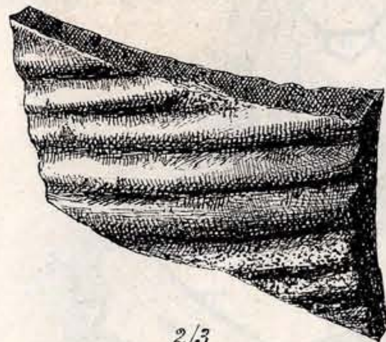
Ako se sad opet obratimo na jugoistok k rečenim već sredovjekim razvalinama brekovičke gradine (*slika 3.*), to ćemo prije svega opaziti po njenom dvorištu rasute komade rimske opeke, po kojim se može suditi, da je ta prvobitno prehistorička naseoba a kasnije sredovjeka gradina i od Rimljana bila naseljena.

2/3

Slika 29.

Ali od prilike četvrt sata sjeverozapadno od sela Brekovice vide se u ritu Gačici na uzvišenom zaravanku temeljni zidovi neke zgrade, na sve strane prerovane po kopačima blaga, kojoj se oblici ne mogu posvema ustanoviti, i koja zaprema površinu, dugu od prilike10 *m*. Oko te razvaline, koju nazivaju Birtijom, Mejhanom, a i Crkvinom, vide se u daljini od više nego pódrugi kilometar svuda rasuti komadi rimske opeke i pojedini utarci koje rukom, a koje — i to većinom — na točilo gragjenih i dobro pečenih ilovastih posuda. I jedan debeli, ali na žalost posve izlizani bakreni novac našao je ovdje gospodin Grauner. Po tome bi bilo utvrgjeno, da je ovdje bila oveća rimska naseobina, koja je zapremala od prilike četvorni kilometar površine.

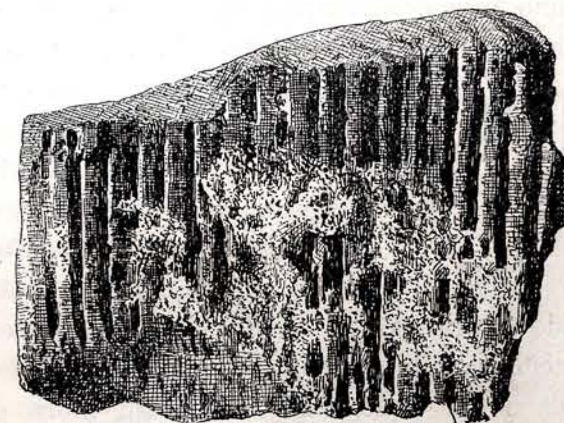

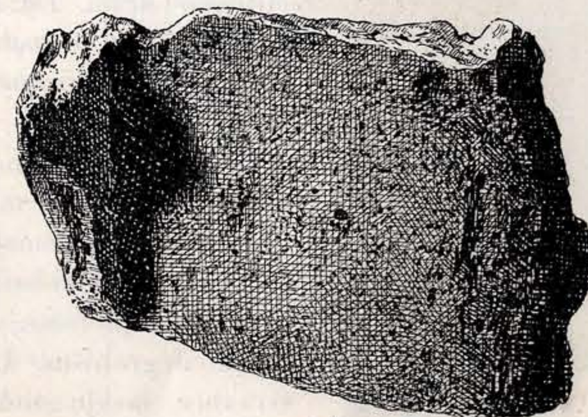
2/3

Slika 30.

Istočno ispod Brekovice u klancu Une, na nekom čunjastom hridu, izbočenom prema lijevoj obali rijeke, stoji nadalje baš iznad krasnog slapa Kostela s mnogobrojnim svojim mlinovima razvalina rimske utvrde Kulišta, kojoj su se zidine mjestimice još održale do 1 *m* visine. Kako pridana ovdje *slika 28.* pokazuje, zapremala je najviši vrh hrida peterokuta kula *a*, oko koje su grupirane različite zidine. U nutrašnjosti razvaline i u ruševini pristanaka vigjaju se rasuti rimski arhitekturni prijedmeti, tesano kamenje, komadi rimske opeke, ulomci od ogrijevnih cijevi i utarci od žućkastih, crvenih i tmastih, na točilo gragjenih ilovastih posuda, od kojih su dva komada prikazana u *slici 29.* i *30.* Na južnom obronku hrida ispod utvrde (*slika 28 b.*) našao je gospodin Mirković dva rimska groba, od kojih je jedan usječen u hrid, drugi pak zidan i dobro omazan. Od

ovog drugog groba potječe natpisni kamen veterana I. legije, Lucija Lentidija Saturnina i njegove žene Ulpije, koji je sada u zemaljskom muzeju. Rečena rimska utvrda gospodovala je na cijelim klancem Une kod Brekovice, a pošto je, kako smo gore vidjeli iznad zaravanka brekovičkog kod „Birtije“ u rimsko doba bila oveća naseobina, ne trebamo se čuditi, što se u cijeloj okolici brekovičkoj nalaze toliki rimski novci.

1/2

Slika 31.

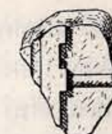
Južno od Brekovice leži selo Čavkići, pa u ritu Gromilama toga mjesta opet nalazimo ostanke jedne rimske naseobine. Taj rit biće da je svoje ime dobio od kamenitih gromila, koje stranom pokrivaju temeljne zidove više zgrada, što se lijepo raspoznaju, a stranom su nastale snašanjem izoranog gragjevnog kamenja. Po kazivanju tamošnjih žitelja ima onuda osim čestih temeljnih zidova i podzemni vodovod. U tim hrpama kamenja, kao i uokolo, ima mnoštvo lijepom omazanog gragjevnog kamenja, komada krovnog crjepa i ulomaka od ogrijevnih cijevi. Takvu ogrijevnu cijev, koja je za to, da lijep za nju bolje prione, duboko nažlijebljena, prikazuje pridana ovdje *slika 31.* sa dvije strane. I dva ulomka od rimskih ispisanih mramorova, za tim jedan arhitekturni komad nagjen je ondje, te sve to prikazuju *slike 32., 33.* i *34.*

Slika 32.

Slika 33.

Slika 34.

Rasuti komadi rimske opeke vide se nadalje i uz desnu obalu Une kod Ribića i spram toga mjesta uz lijevu obalu Une u ritu Huduru mjesta Golubića. Biće dakle, da su ovuda s obje strane bila rimska mjesta, ako Una nije možda od onda promijenila svoj tok, jer u takoj bi prigodi oba mjesta, na kojim se nalaze oni rimski ostanci, pripadala samo jednoj rimskoj naseobini.

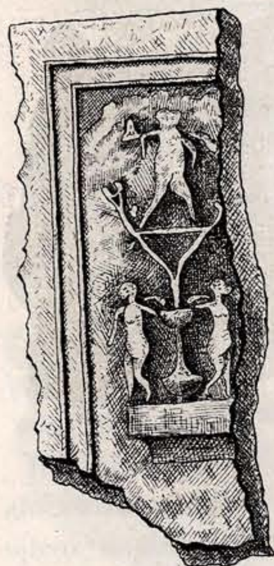
Put od rita Hudura prama Golubiću vodi nas kraj razvaline Sokóca, te nam udara u oči, što praktični Rimljani nijesu upotrijebili tu utvrdnu tačku, koja tako povoljno leži i nad cijelom dolinom gospoduje. Ali se tamo nigdje ne razabire trag ikakoj rimskoj naseobini, a ulomak kamenite ploče — *slika 35.* — s natpisom M ili N., što ga je ondje našao gospodin Grauner, može biti da potječe i od blizog Golubića, te je bilo s kakog razloga onamo donesen.

Slika 35.

Tim je veće obilje ostanaka iz doba rimskog gospodstva u mjestu Golubiću[1]).

Prije svega znamenita je za nas Crkvina, što je tik nakraj mjesta, malen brežuljak, na kome se vide temeljni zidovi pravokutne zgrade od 6 *m* sjeverojužne širine i od prilike 13 *m* istočnozapadne dužine, koja na zapadu ima predvorje. Po mjesnoj priči bila je to kršćanska crkva, ali mora da je na tom mjestu prije stajao Mitrasov hram. Da li su temeljni zidovi, koji se sada ondje vigjaju pripadali prvobitnom hramu ili kasnijoj kršćanskoj crkvi, moglo bi se ustanoviti jedino prekopavanjem.

Slika 36.

Ali bi to mučno bilo izvesti, jer, kako nutrašnji prostor razvaline, tako i zemljište, što je na zapadu tik do nje, zapremaju novi katolički grobovi. Istočni i južni pristranci brijega obloženi su nasuprot starijim kamenitim pločama, koje barem djelomice pripadaju rimskom grobištu. U novije vrijeme obreo je gosp. Grauner megju tim pločama u *slici 36.* prikazani škulpiranom stranom dole obrnuti relijefni kamen od 1 *m* dužine i 30 *cm* širine, koji je poslao zemaljskom muzeju. Ovaj valjda prikazuje s gora satira, a ispod njega dva krilata genija, koji stoje na konzoli.

Uz temeljne zidove i megju njima leže različiti rimski arhitekturni komadi, stranom od sarkofaga, više ulomaka od kamenitih žara za pepeo i sl. U istočnom dijelu razvaline sastavljen je od takih arhitekturnih komada priprost oltar, kome oltarnu sliku čini velika kamenita ploča bez natpisa i bez drugog kakog ornamenta, i pred kojim se kadšto vrši katolička služba božja. Od nepamćenog vremena sve do godine 1882. služila je tome oltaru kao stolna ploča rimska ara Mitrasova s imenom Aurelija Maksima Pantadijena i s relijefom,

[1]) Tomaschek: Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften. (Sjednički izvještaji c. kr. akademije nauka) u Beču 1882., sv. 99., str. 467—473. — Arch. ep. Mitth. 1884., str. 173. i d. — Vjestnik 1883., str. 122. — Glasnik zem. muz. 1890., str. 151.

koji se odnosi na Mitrasovu službu. Po onome, što mi rekoše mještani, nestalo je te ploče rečene godine iz Crkvine, a sada se nalazi u narodnom muzeju u Zagrebu. Osim toga ima zagrebački muzej rimski zavjetni kamen Silvana Silvestra, što ga je postavio Andes, onda jedan Herkulov kip i jedan relijefni kamen iz Golubića.

Nadalje je iz rijeke Une izvučena Jupitrova ara, posvećena po P. Flaviju Sabinu dekurijonu, za koju vele, da je donesena u Bihać, ali nijesam mogao saznati, kuda je dospjela. Nadalje je zavjetni jedan kamen, izdubljen za kopanju, stajao u dvorištu jedne seljačke kuće u Golubiću, pa je u novije vrijeme nabavljen za zemaljski muzej *(slika 37.)*. Tomašek i po njemu Frankfurter priopćuju taj natpis po sasvim izopačenom prijepisu, te ja za to ovdje priopćujem faksimile toga natpisa. Glasi ovako:

SILVAN
O · C · O · F · P*(osuit)*
P*(ro)* · S*(alute)* · SVA ·

Slika 37.

Drugo jedno rimsko grobište ležaše na brijegu, koji je južno od onog brijega, na kome je hram, i na kome stoji podor turske kule. Od tog je mjesta poznato šest rimskih ispisanih kamena.

Za prvi unatoč svemu propitkivanju nijesam mogao saznati, kuda je dospio. Nasuprot je ostalih pet mramorova (br. 2—6) nedugo iza okupacije, kako mi pripovjedište, jedan oficir dopremio u Bihać. Kada tog oficira poslije premjestiše iz Bišća, ostadoše mramorovi, za koje niko nije mario, a najposlije ih pri gradnji vodovoda za vojničke barake u tamošnjem taboru u blizom Žegaru upotrijebiše za natkrivanje vodovodnog kanala, te su i danas ondje. Sada su zasuti zemljom, te se s toga ne može do njih, ali mi je upravitelj Mirković ipak pribavio prepise od njih, koji, i ako nijesu posve korektni, opet su djelomice bolji nego oni, koji su gospodinu Tomašeku dospjeli rukû. Ja sam četiri zadnja poslao gospodinu profesoru Domaszewskomu, pa im sadržaj priopćujem po čitanju toga naučenjaka.

Ti mramorovi jesu:

1. Nadgrobni kamen neke Julije.
2. Nadgrobni kamen vojnika Aurelija Rufa.
3. Nadgrobni kamen:

C · IVLI*(o)* · CELERI ·
C · IVLI...... LIB*(erto)*
AN*(norum)* · LX · ET · CLA
IO*(?)* · AN*(norum)* XVI
PRISCVS · PA
TRI · ET · FRATRI

4. Nadgrobni kamen:

D*(iis)* M*(anibus)*
AVR*(eli)* ·
VRSI ·
A*(norum)* · LXXXV.
H*(ic)* · S*(itus)* · E*(st)*

5. Nadgrobni kamen:

D*(iis)* · M*(animus)*
IVLIO ·
NEPOTI ·
AN*(orum)* · L
DITVEIO · *(ditudo?)*
MARITO · [I]N
COMPARA
BILI · P*(osuit)* · H*(ic)* · S*(itus)* · E*(st)*.

6. Nadgrobni kamen:

D*(iis)* · M*(anibus)* ·
DIANADRI · *(Diandri?)*
AN*(norum)* · LX · CAIVS
IVLIVS · CER
IVS · AMIT*(ae)*
DIGNISSI
ME · ET · NV sic
TRICI · PO
SVIT
H*(ic)* · S*(ita)* · E*(st)*

Bilo bi zaista željeti, da se ti mramorovi sa svojim zanimljivim imenima što skorije na sunce iznesu i u zemaljski muzej dobave.

Dva druga mramora s natpisima, koji megjutim jedva da će biti rimski, uzidana su u kući Muhameda Haraslića u Golubiću, te ih je gospodin Grauner kopirao.

Prvi od njih prikazan je na *slici 38.* što je ovdje pridana, a priopćio ga je već i gospodin Tomašek (str. 469.), ali ga je on drugčije pročitao. Drugi, koji, koliko ja znam, još nije objelodanjen, prikazan je u *slici 39.* Najposlije ću napomenuti, da se u svoj okolici golubićkoj često nahode rimski novci.

Nadalje vide se u rečenom već mjestu Ripču jugozapadno od Golubića, i to u nutrašnjosti opisane već razvaline *(slika 42.)* temeljne zidine kvadratične, kuli slične zgrade *e*, s dužinom stranice od 10 *m*, a i zovu to zdanje kulom. Onuda leži množina rimskih žmurnjaka i žljebastog crijepa. Mora dakle da je na ostrvu ripačkom bila rimska zgrada, što potvrgjuju i mnogi rimski novci, koje nalaze u okolini mjesta.

Slika 38.

Slika 39.

Zadnjom poznatom tačkom s nagjenim rimskim prijedmetima opet valja označiti nekropolu kod Jezerina, u kojoj ne samo da su nagjeni rimski bronci, nego i nadgrobne ploče s rimskim natpisima, o čemu će kasnije biti više govora.

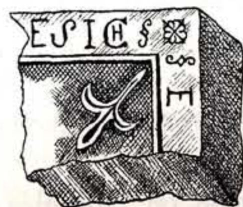
C. Sredovjeki ostanci.

Megju sredovjeke ostanke vrstam ja podore gradova, crkava i starobosanske stećke bihaćke okolice. Od crkava održani su doduše obično samo temeljni zidovi, a samo u rijetkim prilikama može se po starobosanskim stećcima, što su uz njih, poznati, da potječu iz srednjeg vijeka. Nego kako od osvojenja Bišća po Turcima u godini 1592. pa sve do okupacije jedva da je i jedna kršćanska crkva onuda sagragjena, biće osnovano, da ih sve povrstamo u srednji vijek.

Bihać, nazvan i Bišće, a u srednjem vijeku Bić[1]), vrlo je stara naseobina, koja se već godine 1260. spominje u poveljama, te je od vajkada ondje bio kraljevski grad. Kasniji kasteo bihaćki leži uz lijevu obalu Une, ali je danas do nekoliko ostanaka razvaljen.

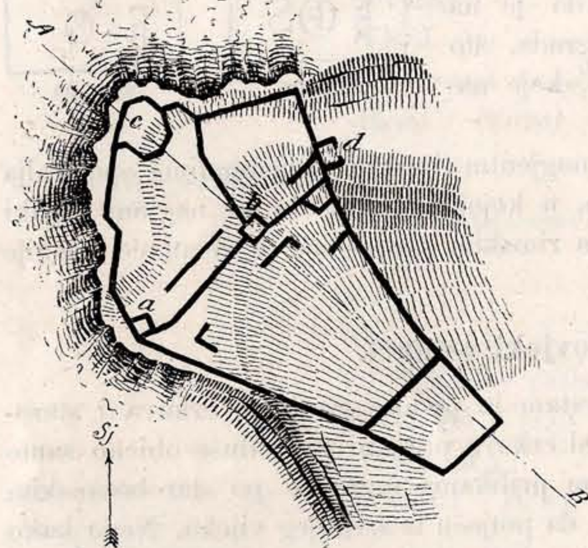
[1]) A. Boué: Turquie d'Europe. Paris 1840., II. sv., str. 342. i d. — Slavoljub Bošnjak: Zemljopis i povjestnica Bosne. Zagreb 1851., str. 51. — O. Blau: Reisen in Bosnien und der Hercegovina. (Put po Bosni i Hercegovini.) Berlin 1871., str. 177. — Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien. (Trgovačke ceste i rudokoplja u Srbiji i Bosni.) Prag 1879., str. 37. — Klaić: Poviest Bosne. Lipisko 1885., str. 51. i 298. — Ásbóth: Bosnien und die Hercegovina. Beč 1877., str. 365. i 400. — K. Kovačević: Glasnik zem. muz. Sarajevo 1890., str. 149. — Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 30. i d. i 56.

Fetija džamija, glavna džamija bihaćka, gotička je gragjevina, u koje su još održana profilirana vrata i rozeta iznad njih, a lijepo se mogu razabirati prvobitni oblici i razmjeri visokih, gotičkih prozora. To je prije bila crkva sv. Antuna, koja je pripadala fratarskom manastiru, spominjanu već god. 1266., koji se sada upotrebljuje kao kasarna. Pri gradnji nekoga kanala nedaleko od toga manastira nadjen je godine 1892. ulomak natpisa, koji je prikazan u *slici 40.*, te po svoj prilici pripadaše sredovjekom nadgrobnom kamenu.

Slika 40.

Kod sela Papara sjeverozapadno od Bišća vigjaju se na zaravanku uzvisine Crkvine rasuti komadi vapnenog lijepa bez primiješanih komadića opeke, kao ostanci zgrade, kojoj se temeljni zidovi iznad zemlje doduše ne vide, ali se ipak mogu razabrati. Po strani leže dvije nadgrobne ploče bez ornamenata, pa ta razvalina po svoj prilici pripada nekoj crkvi.

Slika 41.

Još dalje sjeverozapadno uzdiže se na strmome hridu Izačić-grad, kome tlocrt i presjek prikazuje *slika 41.*[1]). Taj se je grad najprije zvao Berišić, poslije Dol, a sadašnje je ime od plemena Izačića dobio tek pod kraj XV. vijeka. Turci ga uzeše god. 1592., a razvaljen je istom godine 1836. Grad je dug 130 *m*, najveća mu je širina 80 *m*, zidine su mu još dosta dobro održane i ima tri kule, visoke po 8 *m*. Glavna je kula *c* višekutna, ostale su dvije, *a* i *b*, kvadratične. I pravokutna zgrada *d* na sjeverozapadu, gdje su bila vrata, biće da je bila ulazna kula.

[1]) Slavoljub Bošnjak: Zemljopis i povjestnica Bosne. Zagreb 1851., str. 51. — K. Kovačević: Glasnik zem. muzeja 1890., str. 152. — Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 21., 110. i 170 i d.

Na sjeveroistoku od Izačić-grada vide se na Crkvini Dionici temeljni zidovi pravokutne, istočnozapadno 15 *m* duge, a sjeverojužno 7 *m* široke crkve, a u njenom nutarnjem prostoru nadgrobna ploča.

Isto tako vide se na Crkvini istočno od sela Bunića temeljni zidovi od istoka prama zapadu pružene, oko 14 *m* duge i 7 *m* široke pravokutne zgrade s ulazom, koji je bio od zapada, te se takogjer smatra podorom crkve. Po komadićima opeke, koji su onuda razbacani, vidi se, da je ondje stajala rimska zgrada; nasuprot čini se da više nadgrobnih ploča, što se onuda vigjaju, potječu iz srednjeg vijeka. Pitanje, da li je ovdje na ruševinama prijašnje rimske zgrade podignuta sredovjeka crkva, ili da li nadgrobne ploče kriju rimske grobove, i da li i današnji podor potječe iz rimskog doba, moglo bi se riješiti jedino prekopavanjem.

Sjeverno od toga mjesta, kod sela Peći, opet nailazimo na jednu Crkvinu s temeljnim zidinama pravokutne, 7 *m* duge i 4·5 *m* široke zgrade, koja je po narodnoj tradiciji takogjer negda bila crkva. To se mnijenje potvrgjuje time, što jugozapadno od te razvaline ima nepravilna nadgrobna ploča, te je samo za čudo, što je dužina te crkve bila pružena od sjevera prama jugu.

Druga jedna crkvena razvalina leži sjeverno od sela Čerkezovca na Crkvinom brdu na zemljištu Jankovića brod. Zovu je Grčka crkva, te se od nje samo još vigjaju temeljne zidine sa istočnozapadnom dužinom od 11 *m* i širinom od 6·5 *m*. Na istočnom kraju završuje se apsidom, pred kojom u nutarnjem prostoru razvaline ima nadgrobna ploča.

Već smo spomenuli, da je kuća vlasnika kupališta Ilidža istočno od Čerkezovca sagragjena na zemljištu Crkvini na starim temeljnim zidinama. Vele, da su pri kopanju temelja za tu kuću našli množinu ljudskih kosti. Da je ovdje zbilja stajala sredovjeka crkva, to svjedoči starobosanska nadgrobna ploča od 180 *cm* dužine i 80 *cm* širine, koja pred kućom vlasnika kupališta leži kao stepenica, te je ukrašena amblemom, koji se dosta često vigja na sredovjekim mramorovima u zemlji, i to dugim, pràvim mačem i na njemu štitom. Nadalje valja još spomenuti, da u nutarnjem zidu sadašnjeg kupališnog basena, osim spomenutog već rimskog relijefnog kamena ima još jedan ulomak relijefnog kamena, na kome se vidi ljiljan, te je taj relijef valjda pripadao kakom nadgrobnom kamenu srednjeg vijeka.

Drugi jedan sredovjeki gragjevni spomenik, naime grad Brekovicu jugoistočno od Ilidža već smo napomenuli, te mu je tlocrt i presjek prikazan u *slici 3.* Od toga su grada zidine još dosta dobro očuvane, zidovi su mu 8—10 *m* visoki i vigjaju se mnogi tragovi kasnijeg pregragjivanja. Taj podor sastoji od nutarnjeg grada *b* na jugoistočnoj strani i od predgragja *c*, koji se nutarnjeg grada hvata na zapadnoj strani. Cijela gradina

čini nepravilan pravokutnik s duljinom od 75 *m.* Na mjestima *d* i *e* vigjaju se unutri napola zasute čatrnje, a kod *f* čest nekadašnje okrugle kule. Grad Brekovica spominje se najprije god. 1488., te ga je god. 1584., pošto ga nije bilo moguće braniti od Turaka, grof Turn razorio, ali su ga god. 1635. Turci opet obnovili. Godine 1685. spalio ga je general Herberstein, te se grad od onog vremena više ne spominje[1].

Jugozapadno od Brekovice vide se nadalje kod sela Bajrića na zemljištu Crkvini pravokutni zidani temelji crkve. Ona je bila položena od jugoistoka prama sjeverozapadu, duljina joj je bila 15, a širina 6 do 7 *m.*

Razvalinu Obrovac-grad, koja sjeveroistočno od Brekovice leži na nekom hridu uz desnu obalu Une, takogjer smo već spomenuli i prikazana je u *slici 5.* U poveljama spominje se grad Obrovac najprije god. 1403., a Turci ga razvališe godine 1514. i od onda nije više obnovljen[2].

Nije baš bio vrlo prostran; jer mu duljina od juga prama sjeveru iznosi samo 50 *m,* a najveća širina 14 *m.* Danas su samo još temeljni zidovi te utvrde očuvani, po kojima se vidi, da je u sjeveroistočnom svom dijelu imala kvadratičnu glavnu kulu *b,* a na zapadnoj strani dugačku glavnu zgradu *c.*

Kod blizog mjesta Jezera, i to u polju južno od sela opet nailazimo na Crkvinu, ali se samo mjestimice vigjaju temeljni zidovi, te se bez prekopavanja ne može ustanoviti oblik ni veličina te nekadašnje crkve.

Drugi crkveni podor Crkvina, od koga su takogjer očuvani samo temeljni zidovi, leži zapadno od mjesta Čehića. Bila je to od zapada prema istoku pružena pravokutna zgrada, duga od prilike 15, a široka 7 *m,* koja se na istočnoj strani završuje u polukrug.

Južno od nekropole Jezerina vide se nadalje zapadno od ceste, što vodi iz Bišća u Petrovac na nekom brijegu uz desnu obalu Une, koji pripada selu Golubiću temeljne zidine 9 *m* duge i 6 *m* široke zgrade, koju ondašnji narod naziva Crkvina sv. Ivana. Pravokutna zgrada pružena je od istoka prama zapadu i završuje se na zapadnom kraju polukrugom. Prije nekoliko godina ležala je južno od te razvaline sredovjeka, odonda odnesena nadgrobna ploča, te je prilika, da je ovdje zaista bila kršćanska crkva.

Najposlije ima na Crkvini još jedna crkvena razvalina kod mjesta Tihotine istočno od Jezerina, ali su i od nje očuvani jedino temeljni zidovi.

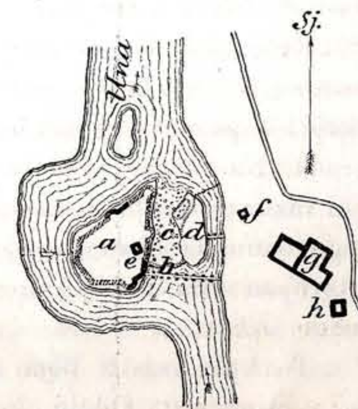
U ponovno već spomenutom mjestu Ripču ima na jednom ostrvu Une podor sredovjekog grada Forkolana, kome tlocrt prikazuje *slika 42.*

---

[1]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 20. i 123 i d.

[2]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 220. i d.

Grad *a* činio je nepravilan, vrškom prama sjeverozapadu obrnut trokut od 190 *m* dužine i 120 *m* najveće širine, te je u spoljašnjem zidu, koji je mjestimice održan do 3 *m* visine, imao četiri okrugle kule. U nutrašnjosti vide se temeljni zidovi kvadratične kule *e,* koju smo već napomenuli zbog rimske opeke onuda nagjene. U samom mjestu, na desnoj obali Une, valja još spomenuti temeljne zidove oveće zgrade, Gradine *g,* i kuli slične zgrade *h,* kojoj je na temeljnim zidovima sagragjena današnja džamija onog mjesta. Podor kule, koji stoji na mjestu *f,* sa zidinama visokim 10 *m* turska je kula, a u tački *c* je sojenica, o kojoj je već na drugom mjestu bio govor.

1: 12500.

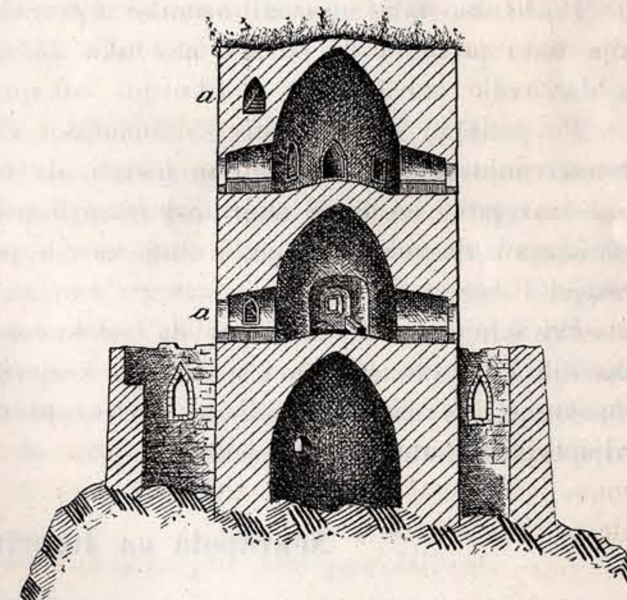
Slika 42.

Po starim poveljama bio je Ripač 1408. glavno mjesto župe humske. Turci ga 1589. zauzeše za kratko vrijeme, a 1591. stalno, a god. 1697. razoriše ga graničari[1]).

Ostaje mi sad još da u kratko opišem grad Sokolac, najljepši sredovjeki podor onoga kraja, koji je u *slici 11.* ove rasprave već prikazan. Ta razvalina stoji na hridu, koji naročito s južne strane strmo opada, i to odmah iznad sela Sokóca, koje je sjeverno od grada.

Po Ivanu Tomašiću bio bi grad Sokolac podignut 1020., a 1395. spominje se kao kraljevski grad. G. 1537., 1561., 1578. i 1591. uzalud su na nj jurišali Turci, ali je god. 1592. s Bišćem pao u turske ruke[2]).

Podor taj čini trokut, kome je vrh obrnut prama jugoistoku; najveća mu je širina 120 *m,* a dužina 175 *m.*

1/2500.

Slika 43.

---

[1]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 2., 17., 87., 108. i 263. i d.

[2]) A. Boué: Turquie d'Europe Paris 1840., str. 378. — Slav. Bošnjak: Zemljopis i povjestnica Bosne, str. 52. — O. Blau: Reisen in Bosnien und der Hercegovina. Berlin 1871., str. 177. — P. Mirković: Bošnjak 1885., str. 56. — K. Kovačević: Bošnjak 1886., str. 38. — Id. Glasnik zem. muz. Sarajevo 1890., str. 151. — Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 2., 17. i 269. i d.

Sastoji od predgragja *f* i od unutrašnjeg grada, koji na jugoistočnoj strani nešto više leži. Zidine, naročito od platna, i golema kula, koja gotovo sav prostor podora zaprema, vrlo su dobro očuvani.

Kroz pravokutnu i danas još 20 *m* visoku kulu *d* dolazi se u pusto predgragje *f*, po kojem se mjestimice iz rastrošenog tla ističu glavice stijena, i koje se prama jugoistoku uzdiže. Ovdje se nalaze još temeljni zidovi zgrada. Na platnu jasno se vidi, da su na nj bile kuće nadozidane, pa da je u razna vremena pregragjivano i opravljano. Tim je nasuprot zanimljivija lijepo očuvana okrugla glavna kula *e* sa 8 *m* u premjeru i 16 *m* visine u nutarnjem gradu, kojoj presjek po jednom nacrtu gospodina Graunera prikazuje *slika 43.*

Ta kula ima 3 boja, a na svakom boju ima u šilj svedena odaja od 4 *m* u premjeru. Odaju, koja je na trećem boju, zovu banova soba. Za čudo je, što su sobe oštro u šilj svedene, dok su prozori četverouglasti. U nutarnjem prostoru megju jakim zidinama kule vode zavojite stepenice *a* do pojedinih bojeva, pa sve do uravnjena vrha te, koliko ja znam, najbolje očuvane bosanske kule.

Pošto smo tako upoznali ostanke iz drevnih vremena u bihaćkom kraju, valja nam priznati, da su svi isto tako mnogobrojni, kao što su raznoliki, pa da ovdje starinarevu motiku još čekaju veliki i blagodarni zadaci.

Po velikom interesu, što ga zemaljska vlada bez prestanka namjenjuje pretraživanju zemlje, možemo se nadati, da ta motika u našem kraju više ne će zargjati, već da će nam doskora pribaviti novih razjašnjaja o rečenim ostancima iz davnih vremena, i obilje novih prijedmeta iznijeti za zemaljski muzej.

Pri kraju hoću samo još da izreknem želju, da bi lijepi primjer bihaćkih lokalnih ispitača i u drugim krajevima zemlje potakao prijatelje arheologije, da sličnim načinom pretražuju okolinu svoga obitališta i da javljaju postignute time uspjehe.

Nekropola na Jezerinama.

Kada se iz Bišća pogje cestom prama Petrovcu, dolazi se u daljini od 6 *km* po prilici do novosagragjene pravoslavne crkve u Pritoci. Kad ovdje ostavimo cestu pa skrenemo jugozapadno uz polje uz lijevu obalu Une, pokriveno livadama i njivama, naići ćemo u daljini od jedva 200 koraka na duguljast, posve nizak brežuljak, pružen od jugoistoka prama sjeverozapadu, te se na sjeverozapadu po malo spušta dok se ne izjednači

s livadama, koje se onuda prostiru. Taj brežuljak, koji iz blizine jedva možeš da zamijetiš, krio je nekropolu na Jezerinama, nazvanu po ritu istog imena, po kome se prostire.

Na jugozapadnoj strani bio je brežuljak svud uokolo raskopan. Na mnogo mjesta vigjale su se tu kamenite ploče, gdje proviruju iz pristranka, pa lasno može biti, da su i u prijašnje vrijeme iz grobišta vadili kamen za razne gragjevine.

Priliku za upoznanje te nekropole dala je megjutim tekar gradnja spomenute već crkve pritočke godine 1890., kojom je prigodom brežuljak jače raskopan, da se dogje do kamena. Tom je prigodom otvoreno 9 grobova, izmegju njih 8 grobova s paljevinom, a jedan s kosturom, te su nagjeni prijedmeti po gospodi Kosti Kovačeviću i P. Mirkoviću opisani[1]) i ujedno zemaljskom muzeju darovani.

Da mi opisivanje bude potpuno, ja ću ovdje u kratko rekapitulirati uspjeh prekopavanja po izvještaju rečene gospode.

Grob br. I. Grob s paljevinom. Dubljina 120 *cm.*

U ilovastoj žàri, poklopljenoj četverouglastom lapornom pločom bile su uz mrtvačku paljevinu četiri cijele provincijalne broncane fibule iz starijeg rimskog doba i žljebić jedne broncane fibule. Dvije od tih cijelih fibula prikazane su na *tabli XIV., slici 6.* i *9.*[2]).

Grob br. II. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

U ilovastoj žàri, poklopljenoj okruglom laporastom pločom bila je mrtvačka paljevina i kao priloge gladak, zatvoren broncani kolutić od 4 *cm* u premjeru i rombičkog prosjeka, za tim okruglo broncano dugme od 18 *mm* u premjeru, oštro izdignutim okrajcima, u sredini izdubljeno. Oblikom svojim posve je slično onome, na *tabli XXIII., slici 7.* prikazanom dugmetu.

Treći je prilog komadić tankog broncanog tenećeta, dug 9 *cm*, i 45 *mm* najveće širine, kome su po sredini duž cijele dužine četiri reda ispupčenih guka, gusto nanizanih jedna do druge. Biće da je to teneće od okovice sa kakog pojasa.

Grob br. III. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena pravokutnom laporastom pločom. Izmegju mrtvačke paljevine nagjena je cijela, zatvorena rimska narukvica od jednostavne broncane žice 75 *mm* u premjeru, kojoj su oba tanja kraja

---

[1]) Glasnik zem. muzeja 1890., str. 330. i d.

[2]) Ova i druge table, što se u ovome članku spominju, biće dodane slijedećim sveskama Glasnika zem. muzeja.

oko drugog kraja ovijena na način špiralnih cjevčica, tako da se narukvica mogla stezati i rastezati. Slične su broncane narukvice prikazane na *tabli XIV. slika 8.*, gdje su kao privjesci na jednoj rimskoj provincijalnoj fibuli[1]). Nadalje nagjen je veći ulomak slične željezne narukvice od žice i 80 *mm* dugačka igla od bronca.

Grob br. IV. Grob s paljevinom. Dubljina 150 *cm*.

U ilovastoj žàri, poklopljenoj kamenitom pločom bile su uz mrtvačku paljevinu dvije broncane provincijalne fibule iz starijeg rimskog doba, svaka sa privješenom broncanom narukvicom od žice, od kojih jedan komad prikazuje *tabla XIV., slika 10.*[2]).

Grob br. V. Grob s paljevinom. Dubljina nije naznačena.

Cilindrična kamenita žàra, poklopljena okruglim kamenitim poklopcem bila je razbijena i napunjena mrtvačkom paljevinom.

U paljevini nagjena je broncana provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba sa tri privješene halčice od broncane žice, — prikazana na *tabli XIV., slika 8.*

Grob br. VI. Grob s paljevinom. Dubljina nije naznačena.

U ilovastoj žàri, napunjenoj paljevinom bila je broncana fibula od 9 *cm* dužine s dvostrukom špiralom na svakom kraju *(tabla X., slika 9. a i b.)*. Na ravnoj stremenci nataknuto je 7 *cm* dugo, 5 *cm* široko jantarevo zrno od 25 *mm* visine. Osim fibule nagjeno je i plosnato jantarevo zrno od 6 *cm* u premjeru s oštrim rubom *(tabla XXVI., slika 2.)*. Sredina mu je probušena te s obje strane čini udubljen žlijeb. Blizu kraja imadu na tome zrnu tri druge rupice jedna uz drugu, o koje je valjda u svoje vrijeme bilo obješeno. Na jednoj strani vide se različiti urezani znaci, pa je to može biti pismo.

Grob br. VII. Grob s paljevinom. Dubljina 50 *cm*.

Ilovasta žàra bila je poklopljena malom kamenitom pločom te je u njoj uz mrtvačku paljevinu bila provincijalna fibula, iz starog rimskog doba *(tabla XIV., slika 7.)*.

Grob br. VIII. Grob s paljevinom. Dubljina 120 *cm*.

U tome grobu bila je cilindrična kamenita žàra, u koju je bila smještena ćupu slična žàra, napunjena mrtvačkom paljevinom. Ilovasta žàra

[1]) Isporedi: 1. Lindenschmit: Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit (Starine našeg poganskog drevnog doba). Dio II., str. V., tabla 3., slika 6.

[2]) Id. Ibid. Dio II., sv. V., tabla 3., slika 8.

bila je visoka 33 *cm*, trbušna joj je širina bila 28 *cm* zjalo 14 *cm* a premjer dna 12 *cm*. U toj ilovastoj žàri nagjena je nožica i stremenka broncane fibule iz kasnijeg la-tenskog doba *(tabla XII., slika 6.)*, ulomak pravokutne okovice od broncanog tenećeta, slične onim, što su prikazane na *tabli XXII., slika 1—4.* i šivaća igla od bronca, duga 95 *mm*.

Nadalje nagjena je ondje sasvim malešna ilovasta zdjelica sa dvije ručke, koje za 1 *cm* nadvisuju okrajak posude *(tabla XLVI., slika 14.)*. Zdjelica je do okrajka visoka 4 *cm*, u izbočenom dijelu ima premjer od 6·5 *cm*, širinu zjala od 4·5 *cm* i premjer dna od 4 *cm*. Ničim neuriješena ta posudica smegja je, dno joj je ravno, kratko grlo jasno odijeljeno, okrajak je uspravljen, a ručke su u presjeku okruglasto široke.

Grob br. IX. Skeletni grob. Pravac kostura i dubljina groba nije naznačena.

Na nadlaktici kosturovoj nagjene su dvije od broncanog tenećeta na polukrug šuplje izragjene grivne, nalik na onu, što je prikazana na *tabli XVII., slika 10.*

Pošto se je pri gradnji crkve godine 1891. još jednoć pokazala potreba kamenitih ploča, opet je gragjevna uprava ponekle stala prekopavati Jezerine, pri čemu su po izvještaju gospodina P. Mirkovića, koji je nagjene prijedmete poslao zemaljskoj vladi, druga tri groba raskopana, i to:

Grob br. X. Grob s paljevinom. Ukupna dubljina 200 *cm*.

Taj je grob bio prilično komplicirano uregjen. U dubljini od 50 *cm* ležala je okrugla laporasta ploča od 138 *cm* u premjeru i 13 *cm* debljine. Njome je bila poklopljena cilindrična kamenita žàra od 45 *cm* visine, 77 *cm* u premjeru, 48 *cm* širine u zjalu i 25 *cm* unutrašnje dubljine. Za čudo u toj žàri nije bilo ni mrtvačke paljevine niti ikakog grobnog priloga. U drugu ruku mučno je vjerovati, da je teška ploča ikada prije radi pretraživanja žàre odignuta, pa onda opet na svoje mjesto vraćena.

Pod kamenitom žàrom naišlo se na eliptičku laporastu ploču od 50 *cm* srednjeg premjera i 12 *cm* debljine, koja je pokrivala cijelu ilovastu žàru, postavljenu u 2 *m* dubljine. Ta ilovasta žàra slična je balonu s tankim, kratkim grlom, sa uspravno stojećim gukastim rubom a izmegju vrata i trbušine ima dva grbasta nastavka. Visoka je 30·5 *cm*, u trbušini široka 30 *cm*; širina zjala joj je 9 *cm*, a premjer dna 14·5 *cm*. Ta je ilovasta žàra bila napunjena mrtvačkom paljevinom, a u ovoj je kao prilog bio vrlo lijep, na točilo gragjen ilovast pehar, koji je prikazan na *tabli XLVII., slika 3.* Taj je pehar rgjaste boje, vrlo tankih bokova, gragjen je od tanko zamućene ilovače, te ima visinu od 11·5 *cm* pri širini zjala od 7·5 *cm* i premjer dna od 4·3 *cm*. Dno je

ravno, okrajak ponešto izvinut, 28 *mm* ispod okrajka optočen je trakom 5 *mm* širokim, sastavljen od palmeta i trokuta izmegju njih. Odmah ispod toga traka ima natpis, koji ja čitam BVCCIO V NORBAN, pa nije nemoguće da se taj natpis odnosi na nekadašnju rimsku varoš Norbu u Laciju. Odmah iznad dna teku uokolo dvije uske brazde, te su bokovi izmegju ornamentalnog traka i tih brazda ukrašeni urnekom sličnim ribjoj koži, koji je valjda utisnut.

U peharu nagjen je malen jednostavan prsten od srebrnog tenećeta, *tabla XXIV., slika 3.*, dva mala kolutića s privješenim, lijepo opletenim lančićima od srebra, sličnim onima, što su prikazani na *tabli XXIV., slika 4.* i *9.*, nekoliko ulomaka takih srebrnih lančića, onda ulomci od srebrnih fibula, koji potječu barem od tri različite fibule. Tri ulomka tih srebrnih fibula prikazuje *tabla XXV., slika 3., 4.* i *8.* Osim toga nagjeni su ondje ulomci dviju broncanih la-tenskih fibula, od kojih jedna ima široku, čunoliku, a druga okruglastu, jednim većim i sa dva omanja dugmeta ukrašenu stremenku. Na žalost mora da su svi ti prijedmeti bili izloženi velikoj žegi, koja ih je vrlo oštetila. Uz pehar nagjeno je pače više grumečaka posve staljenog srebra.

Grob br. XI. Grob s paljevinom. Dubljina nije naznačena.

Zdjeli slična ilovasta žàra od 16 *cm* visine, 35·5 *cm* premjera u zjalu i 13 *cm* premjera na dnu ima uspravan, udebljan okrajak i dva gukasta nastavka u polovici visine. U njoj je osim mrtvačke paljevine samo bio brončani kolutić s privješenim plosnatim jantarevim zrnom od 2·8 *cm* u premjeru, koji je kolutić prikazan na *tabli XXVI., slika 4.*

Grob br. XII. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm*.

Ilovasta žàra od 26 *cm* visine, 23 *cm* širine u izbočenom dijelu i 12 *cm* širokim zjalom, slična ćupu, ima vrlo kratko grlo s uspravnim okrajkom, te je bila poklopljena četverouglastom kamenitom pločom. Stajala je u eliptičkoj ilovastoj zdjeli od 11 *cm* visine i 28 odnosno 24 *cm* u premjeru. Žàra je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, te je u njoj kao prilog bio samo masivno ljeven, polukrugljast, šuplji komad bronca, od 32 *mm* u premjeru, kome su nutarnji bokovi ostavljeni posve neuglagjeni.

Da taj broncani prijedmet nije nagjen prigodom prekopavanja, mogao bi čovjek pomisliti, da je to — možda nedovršen — rimski uteg[1]). Taj prijedmet teži 67·151 *gr*, te je po tome za dva grama teži nego jedna petina rimske libre, koja je imala težinu od 327·45 *gr*. Taka mala razlika, po

[1]) Lindenschmit: Das römisch-germanische Centralmuseum (Rimsko-germanski centralni muzej). Tabla XXIII., slika 8.

gotovo s obzirom na to, što rečeni komad još nije adjustiran, baš ne bi udarala u oči. Taj je broncani prijedmet prikazan u priklopljenoj ovdje *slici 44.*

Još valja napomenuti, da su sve pri tome prekopavanju nagjene ilovaste posude, izuzevši pehar s natpisom u grobu br. X. gragjene rukom, i da je nekropola prekopavana na krajevima i to u jugoistočnijem dijelu.

Pošto se je tim pokusnim prekopavanjem učinila utvrgjena velika znamenitost grobišta na Jezerinama, zabranila je zemaljska vlada svako dalje prekopavanje na Jezerinama, pribavila je od vlasnika onog zemljišta isključivo pravo prekopavanja, te je onda naredila sustavno prekopavanje te nekropole.

Udešavanje i nadgledanje toga prekopavanja, koje je povjereno školskom upravitelju gospodinu Petru Mirkoviću naregjeno je meni, te se ja sredinom jula 1892. zaputih u Bihać. Iza toga je prekopavanje otpočeto 16. jula sa 8 ljudi, a dovršeno je 26. augusta, pošto je prerovljena sva otkupljena površina.

Već za pošljednjih dana toga râda bivali su grobovi rjegji, a od pretpodneva 25. augusta nije uopće nijedan više nagjen. Pošto i inače nikakog znaka nema, da se je ta nekropola dalje prostirala, to će biti, da je ona sada posve pretražena.

1/1
Slika 44.

Za prilježnost i pažnju, kojom je gospodin Mirković u svakom pravcu riješio povjereni mu zadatak, našao sam već na drugom mjestu priliku, da mu izreknem svoju blagodarnost[1]).

Prekopavanjem god. 1892. u svemu su otvorene 541 grobnice, te je u njima nagjeno 317 grobova s paljevinom, i 224 groba s kosturima. Ako tome pribrojimo 11 grobova s paljevinom i jedan skeletni grob od pretraživanja god. 1890. i 1891., to nam izlazi, da su na Jezerinama nagjena 553 groba. Od toga dolaze na grobove s paljevinom 328 ili 59·3%, a na skeletne grobove 225 ili 40·7%.

Megju grobovima s paljevinom ima

27 grobova ili 8·2% bez žàra,
295 grobova ili 90% s ilovastim žàrama i
6 grobova ili 1·8% s kamenitim žàrama.

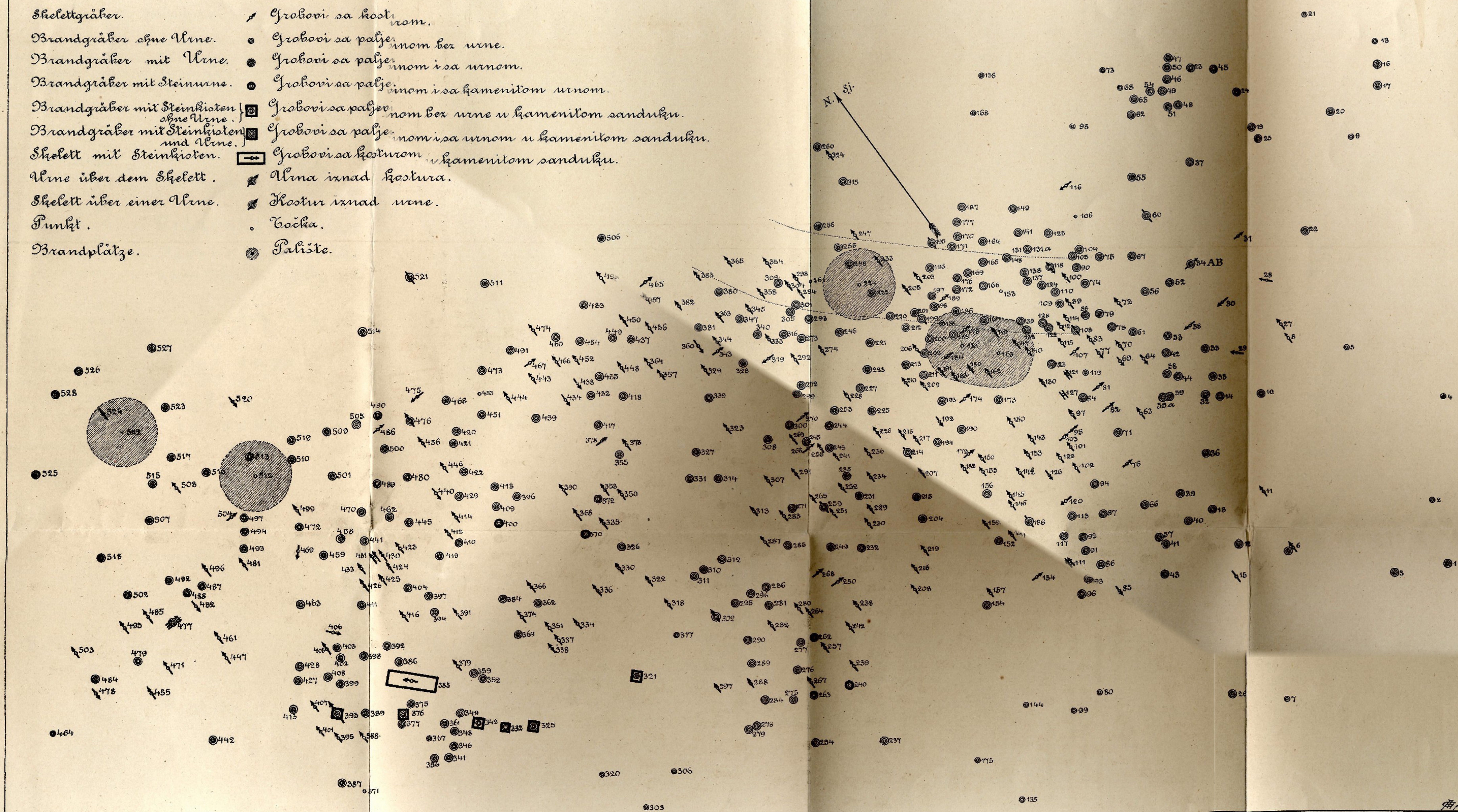
Uz to se primjećuje, da je povrh ilovastih žàra groba br. X. od godine 1891. nagjena i jedna kamenita žàra, koja je megjutim bila prazna, te se za to nije mogla u gornjem prijegledu uzeti u račun kao grob.

Rezultati prekopavanja godine 1892. navode se ovdje po dnevniku gospodina Mirkovića i po nagjenim prijedmetima kako slijedi.

[1]) Glasnik 1892., stranak 302.

NEKROPOLA JEZERINE.

Tab. I.

Izvještaj o prekopavanju.

Situacija grobova, otvorenih godine 1892. prikazana je na pridanom ovdje nacrtu *tabla I.*, te se onih 12 prije raskopanih grobova ovdje nije moglo prikazati, jer im se više nije sasvim mogao odrediti položaj. Površina, koju pokrivaše grobovi, zaprema od istoka prama zapadu dužinu od 60 *m*, a od sjevera prama jugu najveću širinu od 34 *m*. Isprva bila je nešto veća, jer je jugoistočni kraj već prije prekopavan.

Pri skeletnim grobovima pokazuje pravac crte ujedno i pravac kostura, a pravac strelice položaj glave.

Paljevina je u grobovima ondje, gdje nije naročito naznačeno, da su mrtvački ostanci bili pomiješani s komadićima ugljevlja ili s ugljevnim praškom, svuda pomno očišćena od drvenog uglja, te ona sastoji samo od komadića kalciniranih kosti, koji su obično pomiješani s pepelom.

Ilovasto je sugje, u koliko nije naznačeno, da je zidano na točilo, svekoliko gragjeno rukom, ima ravna dna, ako drugačiji oblik nije naročito naznačen.

Za naznaku dimenzija odabrane su ove kratice:

Za sugje: = *V* cijela visina, *P* = najveći premjer, *pr z* = premjer zjala, *g* = premjer grla ispod okrajka, *d* = premjer dna, *s* = premjer stalka na gornjem kraju, *v pr* = visina najvećeg premjera nad dnom, *v s* = visina stalka.

Za pojedine objekte: *D* = cijela dužina, *Š* = najveća širina ili debljina, *V* = najviša visina i *Pr* = premjer.

Brojevi, uz koje nije naznačena druga kakva mjera, znače centimetre.

Na pridanim ovdje tablama naznačen je razmjer veličine slike prama nagjenim prijedmetima nasred crte dônjeg okrajka. Pri onakim komadima, koji su prikazani u drugom razmjeru, naznačen je taj razmjer kod dotične slike zasebno. Još da ne bude ponavljanja, upotrebljavaće se za izvore, koji se više puta navode, ove kratice:

Alterth. h. V. = Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit (Starina iz našeg poganskog drevnog doba). Mainz. Dr. L. Lindenschmit.

Atlas. = Kunsthistorischer Atlas. Herausgegeben von der k. k. Central-Commission zur Erforschung der Kunst- und historischen Denkmale. I. Abtheilung (Umjetničko-historički atlas. Izdala c. kr. centralna komisija za ispitivanje umjetničkih i historičkih spomenika. I. dio). Dr. M. Much. Beč 1889.

Glasnik. = Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo.

Gurina. = Gurina im Obergailthal (Kärnten). Dr. Adolf B. Meyer. Dresden 1885. (Gurina u dolini gornje Gajle [Koruška]. Dr. Adolf B. Meyer. Dražgjani 1885.)

Hallstatt. = Das Grabfeld von Hallstatt (Grobište halštatsko). Dr. Eduard baron Sacken. Beč 1868.

Mitth. d. A. G. = Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien (Izvještaji antropološkog društva u Beču).

Popis ark. = Popis arkeologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu. Prof. Šime Ljubić. I. dio, 1. svezak. Zagreb 1889.

R. G. C. Mus. = Das römisch-germanische Central-Museum (Rimsko-germanski centralni muzej). L. Lindenschmit sin. Mainz 1889.

Grob br. 1. Grob sa žarom. Dubljina 70 *cm*.

Pod nepravilno eliptičkom pločom od vapnenog lapora, dugom 77, širokom 65 i debelom 8 *cm*, nagjena je oveća zdrobljena, mrka izbočena ilovasta žàra sa široko izvijenim okrajkom, koja se ne može reštaurirati. Megju utarcima nagjen je samo jedan komad kalcinirane kosti, a isto tako nije bilo baš nikakih priloga. Čini se, da je taj grob već prijašnjih vremena porobljen.

Grob br. 2. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm*.

Pod okruglom pločom od vapnenastog lapora od *Pr* = 50 i *V* = 3 ležala je prosto na čagjavoj zemlji mrtvačka paljevina, koja sastojaše od komada kalciniranih kosti i od pepela, a bijaše izmiješana s ovim prilozima:

a) Nekoliko neznatnih ulomaka od bronca.

b) Zrnce od srebrnog tenećeta. *Tabla XXV., slika 6.*

c) Okrugla, na odskok iskovana i probušena plojka od srebrnog tenećeta od *Pr* = 7 *mm*.

d) 47 koje valjkasta, koje trouglasta, a koje okrugla jantareva zrnca do 22 *mm* duljine i 11 *mm* u premjeru.

e) 34 sitna, modra staklena zrnca.

f) 9 žutih staklenih zrnaca, megju ovima 5 malih okruglih, tri veća trouglasta i jedno veće valjkasto.

g) 23 mala bijela staklena zrna, od kojih su nekoja s nutarnje strane posrebrena, a nekoja pozlaćena.

h) 13 valjkastih, blizu jednog kraja probušenih nakitnih komada i više ulomaka takih, koji valjda sastoje od crvene paste. *Tabla XXXI., slika 15.*

Očevidno je tu bila sahranjena ženska, jer osim nakita nijesu nagjeni nikaki drugi prilozi.

Grob br. 3. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Posve rastrošena ilovasta žàra bila je poklopljena sivom ilovastom zdjelicom, koja se takogjer više ne može reštaurirati, a bila je napunjena mrtvačkom paljevinom. Priloga nije bilo nikakih.

Grob br. 4. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom ležalo je prosto na zemlji podosta pepela izmiješanog s komadićima uglja, ali kosti nije se moglo naći. Nasuprot bilo je u pepelu više utaraka od rimskog, na točilo gragjenog, vrlo lijepog pehara, koji se nije mogao reštaurirati. On je vrlo sličan onome, što je prikazan na *tabli XLVII., slika 2.*, sastoji od fino utaložene crvenkasto-žute ilovače, s polja je narebren, s obje je strane naličen crnim firnisom a imagjaše dvije horizontalne, daleko pružene ručke okrugla presjeka. Očevidno je po tome grobu već prije rovano. Uopće nagjeno je blizu toga groba više kamenitih ploča, pod kojima ništa nije bilo i koje su valjda pokrivale stare, raskopane grobove. Nadalje nagjeno je u okolini toga groba više broncanih fragmenata, željezni fragmenat i dva jantareva zrna, od kojih je jedno bilo razdrobljeno. Drugo, lijepo isprutano zrno prikazano je na *tabli XXV., slika 19.*

Grob br. 5. Grob s paljevinom. Dubljina 30 *cm.*

Pod nepravilnom pločom od tvrdog vapnenca nagjeno je samo malo traga mrtvačkoj paljevini, ali više broncanih predmeta na okupu, i to:

a) Ogrlica *(tabla XVI., slika 4.)*, usukana poput konopa, na oba kraja natraške uvijena, oko *Pr* = 13[1]).

b) Dvostruka špirala na oblik naočara, na kojoj se jasno razabire, kako je na onom mjestu, gdje je bila objешena, istrošena. *Tabla XVII., slika 1. D* = 9. *Pr* špiralnih toka = 38 *mm.*

c) Otvoren eliptički kolutić, sličan onome, što je prikazan na *tabli XVI., slika 5. Pr* = 47 i 33 *mm.*

d) Malešan, okrugao, gobast, na odskok iskovan komad tenećeta s nastavkom. *Pr* = 2. Valjda je to polovica šupljeg privjeska.

Grob br. 6 *a.* Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je ležao prosto na zemlji i bio je samo zemljom prekriven. Položaj sjeverojužni, glava sjeverno. Od priloga nagjeno je uz kostur:

a) Vrlo lijepo ispisana broncana bočka *(tabla XV., slika 8.)*, kao većina bočki na Jezerinama, previjena. Duga 26·5. Glavicu joj čini

[1]) Isporedi: Rakitno. Glasnik 1891., str. 419., slika 10.

tanka, neispisana plojka od 23 *mm Pr.* Pod tom plojkom ima okrugla glavica sa četiri nasagjena zrnca, ili pravije klinčića, a pod ovima oštar svitak, koji u dužini od 51 *mm* završuje vratić bočke, na oblik vijka optočen zaparanim zarescima. Na dônjoj je strani vratić završen kvadratičkim nastavkom, kome sve četiri stranice imaju po dva prúca. Odavle je bočka sve do vrha glatka. Ona valjda pripada halštatskoj perijodi, ali ima starije ornamentalne motive, u koje valja računati plojku glavice i narovašen vratić[1]).

b) Zatvoren broncani kolutić, sploštenog okruglastog presjeka. *Pr* = 31 *mm.*

Grob br. 6 *b.* Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Tik do više spomenutog kostura bijaše posve zdrobljena ilovasta žàra s izvrnutim okrajkom i dva horizontalna, pràva nastavka. Žàra je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, ali bez priloga, te su nagjeni samo pojedini utarci male, tmaste, priložene posudice.

Grob br. 7. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod nepravilno upriličenom laporastom pločom nagjena je čagjasta zemlja s nekoliko komadića kalciniranih kosti. Izmegju njih bilo je u *tabli XXVI., slika 8.* prikazano, na dva mjesta probušeno jantarevo zrnce. Bez sumnje je i taj grob već prije jednoć raskopavan.

Grob br. 8. Skeletni grob. Dubljina 30 *cm.*

Položaj već posve istrošenog, prosto na zemlji položenog kostura od sjevera na jug, glava sjeverno. Osim utaraka priložene male smegje ilovaste, žàri slične posudice nagjeni su u tome grobu ovi broncani prilozi:

a) Na nogama kostura po jedna otvorena, eliptička halka, od kojih je jedna prikazana na *tabli XIX., slika 21.* Te su halke masivno ljevene, iznutra ravne, s polja oble, neispisane i imaju veći *Pr* = 12 i manji *Pr* = 8.

b) Mala, isprevijana, otvorena grivna s ruke od usukana na oblik konopa broncana tenećeta s uzvrnutim krajevima. *Tabla XVII., slika 9. Pr* = 5. Čovjek bi, gledeći taj komad, mogao pomisliti na rimsku brnjicu, da u jednu ruku nije nagjen u predrimskom grobu, i da se u drugu ruku na vrhu stremenke, gdje bi mogao pristati jezičac, ne vidi, kako su oštri svici vrlo istrošeni.

[1]) Isporedi: Mitth. d. A. G. Sv. II. 1872., str. 14., slika 3. — Prozor. Popis ark. Tabla XVI., slika 18—21.

c) Mala, otvorena narukvica *(tabla XVII., slika 12.)* od broncane žice, usukane na oblik konopa. *Pr* = 4.

d) Malešan prsten *(tabla XIX., slika 6.)* od jednostavnog tankog broncanog traka, kome krajevi zahvataju jedan preko drugog. *Pr* = 19 *mm.*

e) Komadić broncanog tenećeta.

Grob br. 9. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod okruglom laporastom pločom, s premjerom od 55 *cm*, 10 *cm* debelom, a na površini ispupčenom, ležala je prosto na zemlji mrtvačka paljevina, u kojoj su nagjeni ovi prilozi:

a) Gladak, zatvoren broncani kolut, sploštenog, okruglastog presjeka i *Pr* = 37 *mm.*

b) Krstoliko broncano dugme, na kraju svake mu je ručice po jedno glatko zrnce, a slično je dugmetima, prikazanim na *tabli XXIII., slika 1. Pr* = 21 *mm.*

c) Modro emaljirano stakleno zrno *(tabla XXIX., slika 17.)*, na kome su nasagjene četiri glavičice, pa je gotovo kvadratično. Na glavičicama su žute oči. Duljina stranice 16 *mm.*

d) Tri ulomka jantarevih zrna.

Grob br. 10. Grob sa žarama. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žara nije bila poklopljena i bila je napunjena mrtvačkom paljevinom. Nagjeni su u njoj samo pojedini utarci malešne, rigjaste žare od ilovače s ručicama, sa slabo izvijenim okrajkom kao prilog, i nikakih drugih priloga.

Zagasitoj sivoj žari, u kojoj je paljevina, ponešto je izvijen okrajak *(tabla XXXVIII., slika 2.)*. Ona je reštaurirana, te je bez ikakog ukrasa.

V = 35, *Pr* = 32, *m* = 20·7, *g* = 20·2, *d* = 14·3, *v pr* = 18.

Grob br. 11. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Posve rastrošeni kostur bio je položen od sjevera k jugu, s glavom sjeverno, a iznad glave stajala je mala ilovasta posudica, takogjer posve rastrošena.

Grob br. 12. Grob sa žarom. Dubljina 70 *cm.*

Izbočena ilovasta žara — *tabla XXXVI., slika 2.* — rekonštruirana je i pokazuje ove mjere:

V = 26, *Pr* = 32, *zj* = 27, *g* = 20, *d* = 10, *v pr* = 10·5.

Ona je s obje strane tmasta, vrlo stisnuta. Grlo je od trbušine oštro odvojeno, okrajak je vrlo široko izvijen, a na gornjoj je površini peterostruko

nastrijekana. Na najširoj izbočini nasagjene su dvije okruglaste, zaobljene, horizontalno pružene ručice. Ta, inače neukrašena žara bila je do vrha napunjena pomno prečišćenom mrtvačkom paljevinom i ilovastom zdjelom poklopljena.

Slabo oštećena ilovasta zdjela takogjer je rekonštruirana, te pokazuje ove mjere:

V = 10·5, *Pr* = 35, *zj* = 35, *g* = 30·5, *d* = 10·5, *v pr* = 6.

Zdjela — *tabla XXXVI., slika 1. a i b* — s obje je strane tmasta, ima oštro odvojenu trbušinu, i na ovoj četiri malešna gukasta nastavka. Široko izvijen okrajak na svojoj je površini četverostruko nastrijekan.

Dno ima iznutra u sredini plitku izdubinu i tri koncentrična, sploštena prúca. Priloga u tome grobu nije bilo nikakih.

Grob br. 13. Grob s paljevinom. Dubljina 40 *cm.*

Izmegju četiri uspravljena kamena bila je paljevina položena na golu zemlju i prekrivena nepravilnom, na ona četiri kamena položenom kamenitom pločom.

U paljevini nagjeno je samo 5 fragmenata jantarenih zrna.

Grob br. 14. Grob sa žarom. Dubljina 70 *cm.*

Zdrobljena smegja ilovasta žara sa široko izvijenim okrajkom bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, te se je mogla reštaurirati.

Megju trbušinom i grlom, koje je slabo odvojeno jedno od drugog, imadu dva horizontalna nastavka s roščićima. Iznad najšire trbušne izbočine optočena je žara urovašenim trokutima, s vrhovima dolje obrnutim, kojim je površina ispunjena kosim crtama. Dimenzije:

V = 44, *Pr* = 42·5, *zj* = 27, *g* = 22·2, *d* = 14, *v pr* = 18·5.

U paljevini nagjen je na *tabli XXXII., slika 4.* prikazani, probušeni medvegji zub. *D* = 7.

Grob br. 15. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Položaj kostura, do nekoliko komada kosti posve rastrošenoga, nije se mogao odrediti, te su uza nj nagjeni samo fragmenti od dvije napola šuplje kovane broncane grivne, koje se mogu reštaurirati, slične posve onima, što su prikazane na *tabli XVII., slika 10.*

Grob br. 16. Grob sa žarom. Dubljina 130 *cm.*

Zdrobljena tmasta ilovasta žara bila je napunjena mrtvačkom paljevinom, te se ne može reštaurirati.

Nasuprot rekonštruiran je malešan pehar bez ručica, *tabla XLVI., slika 8.*, koji je u njoj ležao. Ovaj je rigjast, okrajak mu je ovijen. Dimenzije:

$V = 7·5$, $Pr = 9·6$, $g = 9$, $d = 6$, $v\ pr = 6·5$.

Od priloga nagjena su megju kostima dva okruglasta komada željeza, koji potječu od neke fibule ili od narukvice, dva mala komadića broncanog tenećeta, od kojih je jedan ornamentiran, i ulomak jantarevog zrna.

Grob br. 17. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Zdrobljena smegja ilovasta žàra — *tabla XXXIX., slika 5.* — bila je poklopljena malom, nepravilnom, kamenitom pločom, te je reštaurirana. Ona je nalik na lonac s vrlo kratkim od trbušine neodvojenim grlom, a okrajak joj je slabo izvijen. Nema ukrasa. Dimenzije:

$V = 23·5$, $Pr = 27·5$, $zj = 17·5$, $g = 17$, $d = 10·5$, $v\ pr = 12$.

U paljevini ležahu i utarci veće, rigje ilovaste zdjelice s uvijenim okrajkom. Od priloga nagjena je u žàri samo rimska provincijalna fibula, prikazana na *tabli XV., slika 5.* $D = 7$, $V = 3·5$.

Grob br. 18. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm.*

Zdrobljena ilovasta žàra bila je otkrivena, ali je stajala na malešnoj kamenitoj ploči, te je bila napunjena paljevinom. Ona je crvenkasta, a na trbušini je ukrašena urovašenim, kosim paralelnim crticama ispunjenim, i vrhovima dolje obrnutim trokutima, te se ne može reštaurirati. Priloga nije bilo.

Grob br. 19. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Mala, rastrošena, žućkasto crvena ilovasta žàra bila je napunjena paljevinom, ali bez priloga.

Grob br. 20. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Zdrobljena tmasta ilovasta žàra, koja se više ne može reštaurirati, bila je napunjena mrtvačkom paljevinom i poklopljena malom, nepravilnom kamenitom pločom. Oko žàre bila je zemlja začagjana i veoma promiješana drvenim ugljem, tako da se može zaključiti, da je mrtvac na samu mjestu spaljen. Priloga nije bilo.

Grob br. 21. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Mrtvačka paljevina bila je ogragjena kamenjem, na kome je bila položena okrugla kamenita ploča. U paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Dva staklena ulomka, plavičaste masti, koji pripadaju jednome komadu *tabla XXXI., slika 3.*, a potječu iz okrajca od dna jedne posude.

b) Malešan, vrlo tanak utarak ljubičaste staklene posude.

c) Malešno crveno zrnce od paste. *Tabla XXXI., slika 11.*

Grob br. 22. Grob sa žàrom. Dubljina 72 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je, napunjena mrtvačkom paljevinom, prostou zemlji. Čini se, da je ovdje u većoj žàri bila druga nešto manja ilovastaposuda, jer ilovasti utarci pripadaju mrkoj ilovastoj žàri sa široko uvijenim okrajkom i drugoj, po svoj prilici loncu sličnoj posudi s izvijenim okrajkom. Priloga nije bilo.

Grob br. 23. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Posve rastrošena ilovasta žàra bila je napunjena mrtvačkom paljevinom i poklopljena nepravilnom pločom od tvrdog vapnenca.

Od priloga bilo je u žàri:

a) Provincijalna broncana fibula iz starijeg rimskog doba s probijenim listićem u glavici. *Tabla XV., slika 4.* $D = 5·5$, $v = 2·1$.

b) Broncana provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba, s potpunim, na tri mjesta probijenim listom iz glavice. *Tabla XV., slika 2.* $D = 6·6$, $v = 3$.

c) Broncana provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba s potpunim listom iz glavice. $D = 5$, $v = 2·8$.

d) Broncano dugme, *tabla XXIII., slika 7.*, okruglo sa oštro odrezanim okrajkom i udubljenim srednjim poljem. $Pr = 2$.

e) Dva mala modro-zelenkasta staklena utarka od posuda, i treći u vatri saljeveni stakleni utarak.

Grob br. 24. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra, koja je stajala u ilovastoj zdjeli, bila je napunjena mrtvačkom paljevinom, te je ilovačom bila pričvršćena za zdjelu.

Ta zdjela — *tabla XXXV., slika 3.* — rekonštruirana je. $V = 12$, $Pr = 26$, $d = 9$, $v\ pr = 12$. Masti je zagasito sive, okrajak je okruglim rubom uvijen, a malešan nastavak na okrajku uspravan je.

Od priloga nagjena su samo tri komadića broncanog tenećeta, od kojih jedno sastoji od ulomaka buli sličnog privjeska, kakvi su prikazani na *tabli XXIII., slika 18.*

Grob br. 25. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra, napunjena mrtvačkom paljevinom, bila je posve rastrošena i staljala je prosto u zemlji. Priloga nije bilo.

Grob br. 26. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

Pod dvije nepravilne kamenite ploče, od kojih jedna pokazuje tragove, da je bila izložena vatri, bila je zdrobljena i mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, u kojoj nije bilo priloga.

Oko žàre bila je zemlja začagjana i komadićima drvenog uglja promiješana, megju kojim se je moglo raspoznati i sprženih kosti. Prilika je po tome, da je i ovdje lešina spaljena na samu mjestu.

Grob br. 27. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Kostur je bio položen od sjevera k jugu, s glavom na sjevernoj strani i prosto na zemlju položen. Od priloga nagjeno je o vratu kostura 10 eliptičkih, broncanih halki različite veličine, od kojih su četiri komada prikazana na *tabli XVI., slika 5. a, b, c i d.* Presjek im je okrugao, u najvećih su premjeri 53 i 37 *mm*, a u najmanjih 35 i 26 *mm.* Ove su ogrlice negda bile sastavljene vrlo sićušnim, kratkim bróncanim lančićima, od kojih je nagjen jedan otkinut komadić, te su bez sumnje činili lanac, koji se je nosio o vratu.

Grob br. 28. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Skelet je ležao prosto u zemlji, bio je pružen od jugoistoka prama sjeverozapadu, s glavom na sjeverozapadnoj strani.

Na podlaktici bila je nataknuta po jedna narukvica od napola šuplje kovanog broncanog tenečeta, od kojih je jedna prikazana na *tabli XVII., slika 10.* One su ponešto eliptičke, $Pr = 83$ i 72 *mm*, $\check{S} = 12$ *mm*, a krajevi zahvataju jedan preko drugog 12 *mm.*

Grob br. 29. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

U zemlji prosto položen kostur bio je pružen od jugoistoka prama sjeverozapadu, s glavom na sjeverozapadnoj strani, te su nagjene na nožnim kostima po jedna otvorena eliptička broncana halka, slična onoj, što je prikazana na *tabli XIX., slika 21.* Obje halke imaju više okrugao presjek nego ove druge, te im se na užim krajevima poznaje, da su vrlo istrošene. Njihovi su $Pr = 12$ i 8 *cm.*

Nadalje je nagjen malešan, otvoren eliptički kolutić od bronca, okruglog presjeka, prikazan na *tabli XX., slika 5.* $Pr = 42$ i 31 *mm.*

Grob br. 30. Skeletni grob. Dubljina 30 *cm.*

Prosto u zemlju položeni kostur pružen je od istoka prama zapadu, s glavom na zapadnoj strani. Od prilike nasred dužine kostura ležahu

dvije brocane halke s nogu, posve slične onima, što su opisane u grobu 29. Obje su istrošene, ali nijesu jednake veličine. U jedne je $Pr = 12{\cdot}3$ i $7{\cdot}6$, u druge $11{\cdot}8$ i $8{\cdot}6$. Na *tabli XIX., slika 21.* prikazana je jedna od njih[1]).

Grob br. 31. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Uz kostur, koji je prosto u zemlji ležao, te bio pružen od istoka prama zapadu, ali s glavom na istočnoj strani, nagjeni su ovi prilozi:

a) Halštatska broncana fibula na obluk, *tabla V., slika 4.,* s velikom petljom i malom, trouglastom nožicom. $D = 11{\cdot}3$ i $V = 7$. Obluk okrugla presjeka ukrašen je na jednom mjestu kosim paralelnim crticama. Na jezičku su privješena dva broncana špiralna kolutića od 8 i $4^1/_2$ savijutaka, kao i broncana plojka za potiskivanje kolutića, s jedne strane plosnata, s druge ispupčena.

Slika 45.

b) Na oba kraja tanka, a na sredini vrlo proširena stremenka željezne la-tenske fibule. *Tabla III., slika 9.*

c) Čelik za kresivo, što ga prikazuje pridana ovdje *slika 45.* Biće da ovaj ne pripada inventaru toga groba, pa i po tome kako je dobro učuvan spram ostalih željeznih prijedmeta na Jezerinama, vidi se, da pripada kasnijem vremenu.

Grob br. 32. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Zdrobljena i vrlo rastrošena velika smegja ilovasta žàra stajala je u zemlji prosto, bilo je u njoj mnogo mrtvačke paljevine, ali nikakih priloga.

Grob br. 33. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom nagjena je mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, koja se je mogla reštaurirati. *Tabla XXXV., slika 5.* Ona je rigja, grlo je od trbušine odijeljeno oštrim svitkom, okrajak široko previjen. Na svitku oko okrajka stoje diametralno dva horizontalna nastavka, svaki sa tri roščića. Dimenzije:

$V = 48$, $Pr = 50$, $zj = 30$, $g = 25{\cdot}5$, $d = 14{\cdot}5$, $v\ pr = 18$.

Grob br. 34 *a.* Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Trbušasta, s polja zagasito smegja, iznutra crvena ilovasta žàra, sa široko previnutim okrajkom, koja je prosto stajala u zemlji, i nije se

[1]) Isporedi R. G. C. Mus. Tabla XXXVIII., slika 5.

mogla reštaurirati, imala je osim mrtvačke paljevine na *tabli XX., slika 9.* prikazanu paftu od broncanog tenećeta. *Pr* = 6·5, *Š* = 1·2. Na jednoj je strani kolut ornamentiran sa dvije paralelne, stranom zaparane, a stranom punktirane crtice, koje čine pravim linijama spojene lukove.

Grob br. 34*b*. Skeletni grob. Dubljina 75 *cm*.

Pod opisanim na zadnjem mjestu grobom sa žàrom ležao je prosto u zemlji, pružen od istoka prama zapadu a s glavom na istočnoj strani, kostur s ovim prilozima:

a) Otvoren, eliptički broncani kolut okrugla presjeka, sličan onome, što je prikazan na *tabli XX., slika 5. Pr* = 32 i 25 *mm*.

b) Pódrugi savijutak špiralnog koluta, od tankog broncanog tenećeta, slomljenog na oba kraja. *Pr* = 3.

c) Dva okruglasto savijena fragmenta slabog traka od broncanog tenećeta, širokog 3 *mm*.

Grob br. 35. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Pod nepravilno otesanom kamenitom pločom nagjena je relativno vrlo malena, mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, ali priloga nije bilo. *Tabla XLV., slika 3.*

Žàra je rekonštruirana i pokazuje ove dimenzije:

V = 17, *Pr* = 16·5, *zj* = 10, *g* = 9, *d* = 8, *v pr* = 6.

S obje je strane zagasita, grlo je slabo odijeljeno od trbušine, okrajak je slabo izvijen. Na gornjem su dijelu trbušine dvije vertikalne, trakolike ručice, po svoj dužini sa dvije brazdice ukrašene. Trbušina žàre optočena je nizom zaparanih, vrhom dolje obrnutih trokuta, kojim je površina ispunjena crtama, povučenim koso na lijevo.

Grob br. 36*a*. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Smegja ilovasta žàra bila je napunjena mrtvačkom paljevinom, ali u njoj nije bilo priloga. Stajala je prosto u zemlji i nije se mogla reštaurirati.

Grob br. 36*b*. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Tamam izpod opisane malo prije žàre nagjena je pod četverouglastom kamenitom pločom od 50 *cm* dužine po stranici i 10 *cm* debljine druga, crvenkasta ilovasta žàra, u kojoj je bila mrtvačka paljevina; i ova se žàra nije mogla reštaurirati. U paljevini nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Teneće od zaponka, *tabla XX., slika 23.*, dugo 70 *mm*, a široko 33 *mm*; ono se završuje u dvije konjske glave, na kojim se lijepo može

razabrati griva, a ispod njih vidi se probijenim kalemom ispisana podoba vojnika sa šljemom na glavi i s mačem u desnoj ruci.

b) Zaponak od pojasa, *tabla XXI., slika 11.*, s privješana dva kolutića. *D* = 7 *cm*. Dužina tenećeta, na kome su zglavke, iznosi 33 *mm*, širina mu je 12 *mm*, a premjer kolutića 20 *mm*.

c) 7 komada okovica od tenećeta svaka sa tri zglavke, bez sumnje su sa nekog pojasa. *Tabla XXII., slika 1., 2., 3.* i *4.* Dužina im je izmegju 28 do 30 *mm*, a širina izmegju 15 do 18 *mm*.

d) 14 krstolikih dugmeta svako sa tri poprečne crte na svakoj ručici i 28 *mm* premjera. Šest komada od ovih prikazano je na *tabli XXII., slika 24.*

Grob br. 37. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm*.

Zagasitim ilovastim poklopcem poklopljena stajala je prosto u zemlji loše pečena, velika zagasita ilovasta žàra sa široko izvijenim okrajkom i dva nastavka. U njoj je bilo mnogo mrtvačke paljevine, ali nikakih priloga.

Grob br. 38. Skeletni grob. Dubljina 70 *cm*.

Kostur, koji je prosto u zemlji ležao, bio je pružen od istoka prama zapadu, s glavom na zapadnoj strani.

Od priloga nagjeno je:

a) Široka broncana stremenka halštatske fibule kasnijeg doba, *tabla VI., slika 9.*, kojoj je nožica na kraju unatrag uvijena. Oblik fibule čini se da čini prijelaz certoškoj fibuli. *D* = 80 *mm*, *Š* stremenke = 17 *mm*.

b) Fibuli sličan nakit od bronca, sličan onome na *tabli XIII., slika 4. D* = 37 *mm*, *V* = 28 *mm*.

c) Plojka iz okovice od broncanog tenećeta, *tabla XXII., slika 17.*, sa dvije zglavke po strani, koje se još vide, i s trećom u sredini, koje više nema. *Pr* = 45 *mm*. Ukrašena je sa dva reda koncentričkih kolobara, u svakom po tačka u središtu.

d) Iznad glave ležala je mala kamenita ploča i na njoj trbušasta ilovasta žàra s jednom ručicom, koja je opet bila poklopljena malom kamenitom pločom, te se je mogla reštaurirati. Ove su joj dimenzije:

V = 13·5, *Pr* = 14, *zj* = 8, *g* = 6·5, *d* = 6·5, *v pr* = 4·5.

Masti je rigje, grlo je od trbušine tek neznatno odijeljeno, okrajak slabo izvijen. Izmegju grla i trbušine udešena vertikalno nasagjena ručica okruglasta presjeka. Po grlu i po trbušini vide se tragovi naličenih crnih crta.

Grob br. 39. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Zdrobljena i mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji. Ona je trbušasta, s obje strane mrka sa široko previnutim okrajkom. Mogla se je na žalost samo do pô grla reštaurirati. Na gornjem dijelu trbušine optočena je nîzom zaparanih, sitnih trokuta a nešto niže dvostrukim redom takih trokuta. Pod najvećom širinom ima opet jedan nîz takih trokuta, a odmah ispod tog jedan nîz dugačkih trokuta. Svi su trokuti vrhom dolje obrnuti, a površine su im popunjene crticama, zaparanim po dužini trokuta. Dimenzije:

$Pr = 46$, $d = 14$, $v\ pr = 22$.

Od broncanih priloga nagjen je u mrtvačkoj paljevini samo privjesak, prikazan na *tabli XXIII., slika 17.*, jednak s obje strane, dug 32 *mm*, a širok 21 *mm*.

Uokolo žàre bila je zemlja začagjana i obilato promiješana komadićima drvenog ugljevlja, te je valjda lešina spaljena na samu mjestu.

Grob br. 40. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Velika, mrka, trbušasta ilovasta žàra s previjenim okrajkom, koja se je mogla reštaurirati, stajala je nepoklopljena na maloj kamenitoj ploči. Grlo joj je od trbušine znatno odijeljeno, a izmegju grla i trbušine nasagjene su dvije horizontalne, nešto uzdignute ručice sploštena okrugla presjeka i nastavcima na svakome kraju, sličnim roščićima. Na gornjem dijelu trbušine optočena je žàra na jednoj polovici od ručice do ručice trakom od punktiranih trokuta, a na drugoj polovici sa tri paralelna reda tačaka. Dimenzije[1]:

$V = 33{\cdot}5$, $Pr = 35{\cdot}5$, $zj = 22$, $g = 19$, $d = 12$, $v\ pr = 15$.

U njoj je bilo obilje mrtvačke paljevine, ali nikakih priloga.

Grob br. 41. Grob sa žàrom. Dubljina 55 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i bila je napunjena mrtvačkom paljevinom. Ona je velika, trbušasta, smegje masti, ima previjen okrajak, dva horizontalna nastavka, ali se nije mogla reštaurirati. Od priloga bila je u njoj samo broncana bočka $D = 10{\cdot}5$ s usukanom glavicom i previjenim vrhom. *Tabla XIV., slika 9.*[2]).

Grob br. 42. Grob sa žàrom. Dubljina 66 *cm.*

Zagasito siva ilovasta žàra bila je nepoklopljena, napunjena mrtvačkom paljevinom, te se je mogla reštaurirati. Grlo joj je od trbušine jasno bilo

[1]) Isporedi sliku 55.

[2]) Isporedi: Prozor. Popis ark. Tabla XVII., slika 22. i Hallstadt. Tabla XIV., slika 2.

odvojeno, okrajak široko previjen, a izmegju grla i trbušine dva su horizontalna, glatka nastavka. Dimenzije:

$V = 43{\cdot}5$, $Pr = 40{\cdot}5$, $zj = 24$, $g = 20{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 18$.

Od priloga nagjeno je u njoj:

a) Dva ulomka široke oštrice od željeznog noža.

b) Splošten okrugao broncani kolut. $Pr = 4$.

c) Dva okrugla broncana zrna. $Pr = 13$ *mm*. *Tabla XXV. Slika 13. i 14.*

d) Korice od kosti u 7 komada, bez sumnje su pripadale nožu, navedenu pod *a*. Jedna strana tih koštanih korica prikazana je na *tabli XXXII., slika 14.*

Grob br. 43. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlji stajala je zdrobljena velika, siva, trbušasta, ilovasta žàra s previjenim okrajkom i zaparanim ornamentom od trokutića oko trbušine, i jedva da će se moći reštaurirati. U njoj su osim mrtvačke paljevine ovi prilozi:

a) Eliptička, otvorena broncana halka, slična onoj, što je prikazana na *tabli XX., slika 5.* $Pr = 35$ i 28 *mm*.

b) Malešan nakit od bronca, *tabla XXIII., slika 29.*, valjda privjesak, kome je ušica odlomljena. $D = 3$.

c) Gornji ulomak željeznog čavla.

Grob br. 44. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod ovećom, ali nepravilnom kamenitom pločom stajala je zagasitosiva trbušasta žàra sa široko previjenim okrajkom i sa dva horizontalna, na krajevima po jednim roščićem ukrašena nastavka. Dimenzije:

$V = 40$, $Pr = 39$, $zj = 22$, $g = 17$, $d = 11{\cdot}5$, $v\ pr = 18$.

U njoj su osim mrtvačke paljevine bili ovi bronci:

a) Nakit sličan fibuli, *tabla XIII., slika 9.* $D = 3$, $V = 2$. Razlikuje se od svih ostalih nakita te ruke, koji imaju poput gusjenice narebrenu stremenku, time, da mu je stremenka glatka.

b) Ulomak 5 *mm* širokog, na okrug previjenog broncanog tenećeta, koje je na jednom kraju unatrag namotano. Valjda je to ulomak špiralne grivne.

Grob br. 45. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Rigja ilovasta žàra srednje veličine bila je poklopljena crnkastom ilovastom zdjelicom, te se nijedna od obje te posude ne može reštaurirati. Osim mrtvačke paljevine nagjeni su tu ovi broncani prilozi:

a) Provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba — *tabla XIV., slika 4.* — s potpunom plojkom za ulaganje jezičca, probušenom na dva mjesta. *D* = 53 *mm*, *V* = 24 *mm*, *Š* = 20 *mm*.

b) Provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba s potpunom plojkom za ulaganje jezičca. *D* = 45 *mm*, *V* = 20 *mm*, *Š* = 22 *mm*.

Grob br. 46. Grob sa žarom. Dubljina 90 *cm*.

Prosto u zemlji postavljena mrka ilovasta žara bila je posve rastrošena, te je osim mrtvačke paljevine imala ove priloge:

a) Posve malešnu rimsku provincijalnu fibulu od bronca — *tabla XIV., slika 5.* — s potpunom, ali djelomice prelomljenom plojkom za ulaganje jezičca. *D* = 40 *mm*, *V* = 19 *mm* i *Š* = 16 *mm*.

b) Dva željezna ulomka, od jednog komada, koji valjda pripadaju grivni od žice.

Uz žaru nagjen je nadalje zeleni utarak od grlića neke staklene posude s previjenim, zarubljenim okrajkom.

Grob br. 47. Grob sa žarom. Dubljina 120 *cm*.

Loncu slična ilovasta, rekonštruirana žara, *tabla XXXI., slika 1.*, napunjena mrtvačkom paljevinom, siva je, ima kratko, od trbušine neodvojeno grlo, slabo izvijen okrajak i nije ornamentirana. Ima ove dimenzije:

V = 27·5, *Pr* = 28·7, *zj* = 18·5, *d* = 13 i *v pr* = 15.

Od priloga nagjeno je u njoj:

a) Malen ilovast pehar s ručicom, smegje-žutkaste boje, *tabla XLVI., slika 15.*, kome ručica plosnasto okruglog presjeka nadvisuje okrajak. Rekonštruiran je, te ima ove dimenzije:

V = 4, *zj* = 4·5, *d* = 3, *v pr* = 4.

b) Provincijalna broncana fibula iz starijeg rimskog doba, *tabla XIV., slika 13.*, s potpunom plojkom za ulaganje jezičca. *D* = 70 *mm*, *V* = 32 *mm* i *Š* = 30 *mm*.

c) Broncana grivna, *tabla XVII., slika 11.*, tanka, s rombičkim presjekom i može se pomicati, ima 78 *mm Pr*, slična je onoj, što je prikazana na *tabli XIV., slika 8.*

To su rimski oblici, kako ih prikazuje i dr. Lindenschmit[1]).

Grob br. 48. Grob sa žarom. Dubljina 50 *cm*.

Mrka, loncu slična ilovasta žara sa slabo izvijenim okrajkom bila je poklopljena ilovastom zdjelom — *tabla XXXV., slika 1.* — Žara se ne

[1]) Alterth. h. V., dio II., sv. V., tabla 3., slika 6. i 8.

može reštaurirati, dok je nasuprot duboka zdjela s jednom ručicom, kojom je žara bila poklopljena, reštaurirana. Ona je zagasite boje s upravnim okrajkom, a u sredini svoje visine ima uspravnu ručicu okruglastog presjeka. Naprema ručici, ali nešto na više prama okrajku ima guka nalik na papke. Dimenzije:

V = 13·5, *Pr* = 27·5, *zj* = 27·5, *d* = 12·5, *v pr* = 13·5.

U žari bilo je mrtvačke paljevine bez priloga.

Grob br. 49. Grob sa žarom. Dubljina 100 *cm*.

Tmasto siva, loncu slična ilovasta žara bila je poklopljena ilovastom zdjelicom. Obje su posude — *tabla XLII., slika 3.* — rekonštruirane. U žare je kratko grlo ili pravije rekavši okrajak od trbušine oštro odvojen, okrajak je izvijen. Na 2 *cm* ispod okrajka optočena je posuda iznutra horizontalnim, 2·6 *cm* širokim nastavkom, koji je očevidno udešen, da se na nj čvrsto može postaviti zdjela, kojom je žara bila poklopljena.

To je žara takog oblika, kakav na Jezerinama više nije nagjen. U žare ove su dimenzije:

V = 25, *Pr* = 31, *zj* = 24·5, *g* = 23, *d* = 12·5, *v pr* = 16.

Tamno siva zdjela, kojom je bila žara poklopljena, nije ornamentirana. Njezin okrajak je slabo savijen.

V = 8·5, *Pr* = 23, *zj* = 22·5, *d* = 10, *v pr* = 8.

Osim mrtvačke paljevine bila je u žari rimska broncana fibula s probijenom plojkom za ulaganje jezičca, kojoj je stremenka ukrašena perastim ornamentom od pripojenog kositrenog ili srebrnog lista. *Tabla XV., slika 3.*

Vrijedno je u te fibule napomenuti zatvorene korice oko špirale. *D* = 38 *mm*, *V* = 15 *mm*, *Š* = 19 *mm*.

Grob br. 50. Grob sa žarom. Dubljina 100 *cm*.

Pod nepravilnom kamenitom pločom stajala je posve rastrošena ilovasta žara, koja je bila poklopljena zagasitom ilovastom zdjelicom. Na toj zdjelici ležao je na *tabli II., slika 12.*, prikazani željezni nož s jednorezom, savijenom oštricom. Držak je noža bio utaknut u koštane korice, od kojih je jedan ulomak još nagjen, a na kraju ima halčicu za vješanje. Cijela dužina 26, dužina oštrice 15·5, dužina drška 10·5. Najveća je širina oštrice blizu drška 2·5.

Izmegju paljevine nagjeni su u žari ovi prilozi:

a) Malen ilovast pehar, zdrobljen, ali već opet rekonštruiran. Zagasit je, ima sasvim nizak stalak i izvijen okrajak. Dimenzije:

V = 6, *Pr* = 8, *zj* = 7·5, *d* = 4·5, *v pr* = 4, *vs* = 0·5.

b) Provincijalna broncana fibula iz starijeg rimskog doba s cjelovitom plojkom za ulaganje jezičca. *D* = 80 *mm*, *V* = 28 *mm*, *Š* = 28 *mm*.

c) Kasnije la-tenska fibula od bronca s tijesnom špiralom i tetivom, namotanom oko stremenke, *tabla XII., slika 8.*

Široka stremenka sa tri pruge po duljini sužava se naglo iznad nožice, a cjelovita plojka za ulaganje jezičca, na kojoj ima glavica, na jednom je mjestu probušena [1]).

d) Brocani ulomak, i to žljebić jedne fibule.

Grob br. 51. Grob sa žàrom. Dubljina 130 *cm.*

Prosto u zemlji stajala je ilovasta žàra, napunjena paljevinom. Žàra je rekonštruirana. Ona je siva, loncu slična, kratko grlo nije odvojeno od trbušine, okrajak je slabo izvijen. Dimenzije su joj:

V = 26, *Pr* = 28, *zj* = 17·5. *g* = 17, *d* = 10·5, *v pr* = 14.

Osim toga nagjeni su megju utarcima žàre pojedini utarci dviju ovećih, zagasitih ilovastih zdjelica sa obrubljenim, uvijenim okrajkom, te je po tome po svoj prilici žàra stajala u zdjeli i drugom zdjelicom bila poklopljena.

Megju paljevinom ležali su u žàri ovi prilozi:

a) Ulomak pomicave rimske grivne od željezne žice, *tabla III., slika 5.*

b) Dva željezna ulomka, koji valjda pripadaju oštrici od noža.

c) Ulomak vrlo velikog jantarevog zrna, *tabla XXVI., slika 1.*, kome se pri vrhu još vidi gdje je bilo probušeno. To je najveće jantarevo zrno, koje je nagjeno na Jezerinama.

Grob br. 52. Grob sa žàrom. Dubljina 62 *cm.*

Ilovasta je žàra stajala prosto u zemlji, pa makar da je bila posve zdrobljena, mogla se je ipak rekonštruirati sve do okrajka. *V* = 43, *Pr* = 39, *g* = 24, *d* = 15, *v pr* = 17.

Ona je crvenkasta i ima široko izvijen okrajak. Grlo je od trbušine znatno odvojeno a izmegju grla i trbušine imadu dva horizontalna nastavka s malim, uspravljenim roščićima na oba kraja. U mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 53. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Zdrobljena ilovasta žàra bila je poklopljena malom, nepravilnom kamenitom pločom i mogla se je reštaurirati. Ona je rigja, grlo je od trbušine znatno odvojeno, okrajak je izvijen. Megju grlom i trbušinom imadu dva horizontalna nastavka, na svakom po jedan mali roščić na krajevima. Dimenzije:

V = 48, *Pr* = 40·5, *zj* = 27, *g* = 25, *d* = 15, *v pr* = 21.

[1]) Isporedi Rakitno. Glasnik 1891., str. 422.

Osim paljevine bila je u žàri samo jedna posve dobro očuvana mala ilovasta žàra sad vije ručice *(tabla XLIV., slika 5.)*, rigje boje, jasno odvojenim grlom i usko izvijenim okrajkom. Dvije ručice splošteno okruglog presjeka stoje vertikalno na dônjem kraju grla, te na vrhu imaju svaka po jedan mali nastavak. Dimenzije:

V = 16, *Pr* = 15, *zj* = 9, *g* = 8, *d* = 7, *v pr* = 5 ½.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 54. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra stajala je, posve zdrobljena, prosto u zemlji, te se na pojedinim utarcima, koji su se održali, samo toliko može raspoznati, da je bila zagasita, i da je imala oblik lonca.

Od priloga bila je u mrtvačkoj paljevini samo provincijalna fibula iz ranijeg rimskog doba sa zatvorenom plojkom, u kojoj je bio pričvršćen jezičac. *D* = 65 *mm*, *V* = 32 *mm*, i *Š* = 30 *mm.*

Grob br. 55. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, koja se više ne može reštaurirati, sadržavala je u sebi osim paljevine samo okovicu od broncanog tenećeta, prikazanu na *tabli XXII., slika 5.*, dugu 33 *mm*, a široku 22 *mm.*

Grob br. 56. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Nepravilnom kamenitom plohom poklopljena, mrka, trbušasta ilovasta žàra, ne može se reštaurirati a bili su u njoj osim mrtvačke paljevine ovi prilozi:

a) Broncana pinceta, pri vratu jedne strane ukrašena sa dva kolobara, jedan nad drugim. *D* = 102 *mm*, *Š* = 25 *mm.*

b) Zatvoren broncani kolutić s oštrom ivicom s obje strane i ispupčenim stranama. Neukrašen. *Pr* = 35 *mm.*

c) Plosnasto koštano zrno nepravilnog, šesterouglastog oblika. *Pr* = 16 *mm.*

Grob br. 57. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta, balonu slična, siva žàra stajala je prosto u zemlji, i rekonštruirana je sve do okrajka. Kratko, vertikalno grlo oštro je odvojeno od trbušine, a ova je na gornjoj strani megju tri zaparane crte optočena nizom zaparanih trokuta, a ispod toga regastom linijom. Nema ručice. Dimenzije:

Pr = 42·3, *g* = 18·5, *d* = 13, *v pr* = 15·5.

Ovdje su u paljevini bili ovi prilozi:

a) Stremenka broncane provincijalne fibule iz ranijeg rimskog doba.

b) Okruglo broncano dugme, *tabla XXIII., slika 10.*, s premjerom od 17 *mm*, u sredini ispupčeno i brazdom uokolo pri okrajku.

Grob br. 58. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Siva ilovasta žàra s uspravnim okrajkom i sa dva mala horizontalna nastavka mogla se je samo djelomice rekonštruirati i bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom.

Osim mrtvačke paljevine nagjeno je u njoj:

a) Ulomak broncane rimske fibule, *tabla XV., slika 6.*, sa zatvorenim koricama na oblik zamotka.

b) Šest ulomaka od bronca, koji djelomice pripadaju pod *a* navedenoj, a djelomice jednoj većoj fibuli.

Grob br. 59. Grob sa žàrama. Dubljina 60 *cm.*

Ovdje je nagjena rastrošena ilovasta žàra, koja je prosto u zemlji stajala, i uz nju dvije manje ilovaste žàre. Sve su tri posude bile napunjene mrtvačkom paljevinom, ali se je samo jedna mogla reštaurirati.

Jedna mala i rekonštruirana ilovasta žàra — *tabla XLIV., slika 10.* — crvenkasta je, grlo je od trbušine znatno razdvojeno, okrajak je usko izvijen. Na dônjoj su strani grla nasagjene dvije uspravne, trakolike ručice. Trbušina i grlo našarano je crnim linijama. $V = 17$, $Pr = 16$, $zj = 9$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 7$. Utarci od vrata i trbušine druge, male i crvene žàre sa dvije ručice, pokazuju tragove bojadisanja sa crnim mastilom. Priloga nije bilo.

Grob br. 60 *a.* Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Velika rigjasta ilovasta žàra s previjenim okrajkom i sa dva horizontalna nastavka bila je poklopljena sa dvije male kamenite ploče, i napunjena mrtvačkom paljevinom; inače nije u njoj bilo priloga, niti se može reštaurirati.

Grob br. 60 *b.* Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

U dubljini od 20 *cm* pod žàrom br. 60 *a* nagjen je prosto u zemlju položen kostur, kome položaj nije odregjen.

Grob br. 61. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod malom, nepravilnom kamenitom pločom stajala je velika, rigja ilovasta žàra s previjenim okrajkom i sa dva horizontalna nastavka, od kojih svaki na kraju ima po jedan mali roščić. Valjda će se moći rekonštruirati.

U žàri je megju mrtvačkom paljevinom kao prilog bila mala, trbušasta, s obje strane zagasita ilovasta žàra s ručicom, koja je rekonštruirana — *tabla XLVI., slika 17.* — Ima nizak stalak od 5 *mm.* Grlo je od trbušine odvojeno, a okrajak je nešto previjen. Okruglasta, široka, pri donjem dijelu grla vertikalno nasagjena ručica ima duž sredine povor i malen, otklonjen nastavak. Ta posudica ima ove dimenzije:

$V = 12$, $Pr = 14$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 8$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 62. Grob sa žàrom. Dubljina 75 *cm.*

Loncu slična, iznutra crna, spolja rigja ilovasta žàra bila je poklopljena ilovastom zdjelom. Obje su posude rekonštruirane.

Ta, ničim neukrašena žàra, *tabla XXXIX., slika 3.*, ima previjen okrajak i ove dimenzije:

$V = 26{\cdot}5$, $Pr = 31{\cdot}5$, $zj = 25{\cdot}4$, $d = 14{\cdot}5$, $v\ pr = 17$.

Zdjela — *tabla XXXV., slika 2.* — zagasito je siva bez ukrasa, sa koso previjenim okrajkom. $V = 6{\cdot}7$, Pr i $zj = 21$, $d = 15$.

Na ilovastoj zdjeli ležao je na *tabli II., slika 8.* prikazani željezni nož s prelomljenim ponešto drškom. Oštrica je jednoreza i pràva, ima debeo hrbat i zašiljena je. Široka je blizu drška 30 *mm*, duga 16 *cm.* Održani jaki komad drška dug je 43 *mm.*

U žàri samo je bilo paljevine bez priloga.

Grob br. 63. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Skelet je bio prosto položen od sjevera prama jugu s glavom na sjevernoj strani. Pod dônjom čeljusti, dakle pri vratu, nagjeno je podosta ostanaka sitnog broncanog lančića, a megju broncanim karičicama bila su umetnuta i dva modra staklena zrnca. Komadić toga lančića prikazan je na *tabli XVI., slika 6.*

Po strani nagjena su rasuta 24 jantareva zrna različite veličine — *tabla XXVII., slika 3.* — kao i 12 komada bijelo emaljiranih modrih staklenih zrna različite veličine, *tabla XXIX., slika 5.*

Grob br. 64. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Pravac prosto u zemlju položenog kostura od sjevera prama jugu, ali glava na južnoj strani. Oko vrata i glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncani nakit, nalik na fibulu, sličan onome, što je prikazan na *tabli XIII., slika 4.* $D = 55$ *mm*, $V = 35$ *mm.* To su nakiti, o kojim ćemo poslije na šire progovoriti.

b) Podosta ostanaka sitnog broncanog lančića, sličnog onome, što je prikazan na *tabli XVI., slika 6.*

c) 2 ulomka od jantarevih zrna.

d) 5 modrih staklenih zrna, *tabla XXIX., slika 16.*
e) 16 sitnih intenzivno žutih staklenih zrna, *tabla XXX., slika 9.*

Grob br. 65. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

Pod jednom laporastom pločom, koja je s obje strane prema sredini sve deblja, te po tome ima krovu slični oblik pokrovca na sarkofagu, nagjena je zdrobljena i mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, koja se nije mogla rekonštruirati.

1/10.
Slika 46.

Ploča nije potpuna i na jednom čelu ima pod jednostavnom ručicom po čitanju gospodina sveučilišnog profesora Alfreda Domaszewskog ovaj natpis *(slika 46.):*

· LATOR · OIP · FILIVS · NX
t. j. . . . . alator Oip . . . ? Filius an(norum) X.

To je dakle nadgrobni natpis jednog desetgodišnjeg dječaka, koji se više ne može sasvim protumačiti.

U paljevini nagjeno je jantarevo zrno i 7 bijelih staklenih zrna — *tabla XXX., slika 1.,* — kao i malešni ulomak plavkaste staklene posude.

Grob br. 66. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom stajala je oveća siva ilovasta žàra s previjenim okrajkom i sa dva horizontalna nastavka, koji su na svakom kraju imali roščić. Žàra se nije mogla rekonštruirati.

Osim mrtvačke paljevine bila je u njoj samo jedna malešna smegja ilovasta žàra s ručicama na obje strane, koja se je mogla reštaurirati. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je izvijen, a obje vertikalne ručice okruglastog širokog presjeka smještene su pri dônjoj strani grla. Dimenzije su:

$V = 15$, $Pr = 14$, $zj = 10$, $g = 9$, $d = 7$, $v\ pr = 6$.

Grob br. 67. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Tu je nagjena velika, rigja ilovasta žàra s previjenim okrajkom i dva horizontalna nastavka, pokrivena nepravilnom kamenitom pločom. Čini se, da se može rekonštruirati.

Osim mrtvačke paljevine bila je u njoj samo priložena posudica, koja je rekonštruirana. To je mala, s obje strane zagasito lugasta ilovasta žàra sa dvije ručice, *tabla XLIV., slika 8.,* kojoj grlo od trbušine nije bilo odvojeno, a okrajak je usko previnut. Vertikalno nasagjene ručice eliptičkog presjeka smještene su pri donjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 11{\cdot}5$, $Pr = 13$, $zj = 8$, $g = 7$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Grob br. 68. Grob s paljevinom. Dubljina 60 *cm.*

Mrtvačka paljevina ležala je na goloj zemlji i bila je prekrivena pravokutnom laporastom pločom od 58 *cm* dužine i 51 *cm* širine, koja je, slično kao i ploča u grobu 65 u sredini bila debela 10 a s obje duže strane 7 *cm.* *(Slika 47.).*

1/10.
Slika 47.

Na jednome čelu ima u sredini kolobar od 9·5 *cm,* a na svakom kraju po jedan kolobar sa 6·5 *cm* premjera.

U svakom tom kolobaru ima u drugom, koncentričkom kolobaru šestotraka rozeta, a megju rozetama u dva reda po gospodinu Domaszewskomu ovaj natpis:

VANDANO VOETV
RIA · TRITI F //// · (filia)

Tu je dakle, kako natpis svjedoči, sahranjeno žensko čeljade, i to Vandano Voeturia, kći Trita.

U paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Plosnato jantarevo zrno — *tabla XXVI., slika 5.* — sa 38 *mm* u premjeru i 19 *mm* debljine.
b) Emaljirano, s jedne strane ravno, s druge izdubljeno bijelo i modro stakleno zrno, *tabla XXIX., slika 8.,* sa 21 *mm* u premjeru.

Grob br. 69. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

U zemlju prosto položen kostur bio je pružen od sjevera prama jugu, s glavom na južnoj strani.

Nagjeni su uza nj ovi prilozi:

a) Fragmenti toke od tankog broncanog tenećeta sa koncentričkim brazdama.
b) Više komada sitnog broncanog lančića.
c) Gornji dio bočke s natraške uvijenom glavicom.
d) Smotani trak od broncanog tenećeta.
e) Malo jantarevo zrno.
f) 8 malih, modrih staklenih zrna.
g) 5 malih, žutih staklenih zrna uz nekoliko ulomaka staklenih zrna.

Grob br. 70. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur ležao je prosto u zemlji položen od sjevera prama jugu, s glavom na sjevernoj strani.

Nagjeni su ovi prilozi:

a) Uz glavu kao priložena posuda mala ilovasta žàra sa jednom ručicom, koja je bila prazna i mogla se je rekonštruirati. Ona je s obje strane crvenkasta, ima stalak 1 *cm* visok i ponešto izvinut okrajak. Grlo je od trbušine slabo odvojeno, a vertikalna ručica okruglasto širokog presjeka nastavljena je pri dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 14{\cdot}5$, $Pr = 15$, $zj = 10$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 6$.

b) Fibuli sličan nakit od bronca, sličan onome, što je prikazan na *tabli XIII., slika 4.* $D = 60\,mm$ $Š = 43\,mm$.

Grob br. 71. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Malena nepravilna kamenita ploča ležala je na posvema zdrobljenoj mrkoj ilovastoj žàri — *tabla XXXVII., slika 6.* — u kojoj je bila mrtvačka paljevina ali bez priloga.

Ona je rekonštruirana, ima podobu balona, s obje je strane mrka, kratko grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je nešto previjen. Na gornjem kraju trbušine nasagjena je vertikalna ručica plosnato okruglog presjeka. Dimenzije:

$V = 36$, $Pr = 39$, $zj = 16{\cdot}5$, $g = 13$, $d = 12$, $v\ pr = 17{\cdot}5$.

Grob br. 72. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Pravac prosto u zemlju položenog kostura od sjevera prama jugu, s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je:

a) Vrh glave mala crvena, zdrobljena ilovasta žàra s vertikalnom trakolikom ručicom i izvinutim okrajkom. Može se rekonštruirati. Bila je prazna.

b) Pri vratu fibuli sličan nakit od bronca s krstolikim ukrasom na onome dijelu, gdje je u fibula žljebić za jezičac i sličan onome, što je prikazan na *tabli XIII., slika 2.* $D = 55\,mm$ $V = 39\,mm$.

Grob br. 73. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod lapornom pločom, koja ima isti sarkofagu slični presjek, kako je već u više njih opažen, ležala je mrtvačka paljevina bez ikakih priloga.

Na jednome čelu toga kamena — *slika 48.* — opet ima latinski natpis, koji po gospodinu Domaszewskomu ovako glasi:

NN XX DI
ANDIISSI t. j.
a]nn(is) · XX · di(es)........
c]andi(d)issim......?

1/10

Slika 48.

Taj se natpis po tome tiče dvadesetgodišnjeg čeljadeta, kome se zbog nedostatnog natpisa ne može odrediti spol, i to naročito i sbog toga, jer nijesu nagjeni nikaki prilozi, po kojima bi se moglo u tome pravcu što god suditi.

Grob br. 74. Grob sa žàrom. Dubljina 68 *cm.*

U ovećoj rigjoj, ali posve rastrošenoj ilovastoj žàri, koja je prosto u zemlji stajala, nije osim mrtvačke paljevine ništa nagjeno.

Grob br. 75. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Velika smegjasta ilovasta žàra s previjenim okrajkom i dva nastavka stajala je prosto u zemlji i moći će se valjda rekonštruirati.

U njenoj paljevini nagjena je samo mala špiralna narukvica od tankog broncanog tenećeta, koja sastoji od četiri komada, koji zajedno čine četiri savijutka. Ta će se narukvica valjda rekonštruirati.

Grob br. 76. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Prosto u zemlju položen kostur bio je pružen od istoka prama zapadu, s glavom na istočnoj strani i licem dolje obrnutim. To je prvi mrtvac na Jezerinama, koji je nagjen da leži potrbuške. Nagjeni su uza nj ovi prilozi:

a) Fibuli sličan nakit od bronca, nalik na onaj, što je prikazan na *tabli XIII., slika 6.*, jedino što u kolutić toga nakita zataknuta špiralna karičica nije imala više od dva savijutka. $D = 63\,mm$, a $V = 46\,mm$.

b) Broncana okovica, *tabla XXII., slika 18.*, sa dva koncentrična kolobara. $Pr = 41\,mm$.

c) Oveća u modrim i bijelim regastim crtama emaljirana gmiza.

d) 23 modre gmize različite veličine.

e) 1 bijela i 3 zelene gmize.

f) Nekoliko komadića zdrobljenih gmiza.

Više tih gmiza prikazano je na *tabli XXIX., slika 18.*

Grob br. 77. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur, u zemlju prosto položen, opet je ležao natrbuške, a bio je pružen od sjevera prama jugu, s glavom na južnoj strani.

Od priloga ležalo je uz glavu:

a) Mala špiralna narukvica od broncanog tenećeta sa 4 savijutka. *Tabla XVIII., slika 6.* Na jednom se kraju jasno vidi, kako je broncano teneće zaobljeno, dok je nasuprot drugi kraj prelomljen.

b) Više komadića finog broncanog lančića. Takav ulomak pokazuje *tabla XVI., slika 7.*

c) 6 komada sitnih jantarevih zrna.

d) 1 modro emaljirana, 10 modrih, 14 žutih i 2 zelene gmize različite veličine, koje su prikazane na *tabli XXIX., slika 2.*

Grob br. 78. Grob sa žàrom. Dubljina 75 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je zdrobljena, ali se je mogla rekonštruirati. Ona je s obje strane smegja, grlo joj je od trbušine odvojeno, okrajak previjen.

Pri dônjem kraju grla nasagjena su dva horizontalna nastavka s malim roščićima na oba kraja. Dimenzije:

$V = 47$, $Pr = 42$, $zj = 25{\cdot}5$, $g = 21{\cdot}5$, $d = 11{\cdot}5$, $v\,pr = 21{\cdot}5$.

U žàri osim mrtvačke paljevine nije ništa bilo.

Grob br. 79. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Velika trbušasta ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji, bila je u njoj mrtvačka paljevina i mogla se je do grla rekonštruirati. Ona je rigja, grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je previjen.

Žàra je imala dva prava, horizontalno nasagjena nastavka. Dimenzije:

$Pr = 37$, $d = 13$ i $v\,pr = 21$.

Od priloga nagjena su megju paljevinom dva zatvorena broncana koluta rombičkog presjeka i sa 51 *mm* u premjeru.

Grob br. 80. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Paljevina je bilo prosto na zemlju položena i poklopljena velikom, sarkofagu podobnom laporastom pločom od 150 *cm* duljine, 90 *cm* širine, debelom na najdebljem mjestu 38 *cm.* Na jednome čelu mogu se raspoznati ostanci zaparane škulpture, ali nema natpisa.

Od priloga nagjeno je megju paljevinom:

a) Krstoliko broncano dugme, slično onome, što je prikazano na *tabli XXIII., slika 1.* $Pr = 22$ *mm.*

b) Jedno plosnato, dva valjkasta i jedno trouglasto malješno jantarevo zrno, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVII., slika 14.*

c) Žuta, trouglasta gmiza. *Tabla XXX., slika 5.* (Nastaviće se.)

ZERIN

Стари херцеговачки натписи.

Приопћио

кустос бос.-херц. земаљског музеја др. **Ћиро Трухелка.**

I. Из Дабар-поља.

У Дабарском пољу, што се прострло између Стóца, Билећа и Гацка налази се тик села Милавића у малом гају сакрита некропола са једно 300 средовјеких гробница, већином плоча, а међу њима неколико големих стећака. На једном од највећих стећака има овај натпис, исписан на све четири стране:

✚ Асе лежи Б(о)гдань Хател(ј)евићь [Р]адича воеводе слуга, у добри часъ родих се у Д(а)брје, у дружини права чине(ћ) и умрјехь го(спо)д(и)ну вјерно служе(ћ) . а сај билегь синове мои поставише

Натпис писан је неправилно, колумне не теку једнаким редом око све четири стране стећка, па га ваља читати оним редом, што сам га означио бројевима. Ковач свршивши први редак на другој страни, смјестио је оно *ћь* у имену Хатељевић, што му ту није стало, у слиједећи ред на крај.

Слика 1.

Натпис знаменит је због имена, што се у њему спо-

мињу. Име Хатељевић сачувало се у имену опћине Хатељ, којој и Милавићи припадају.

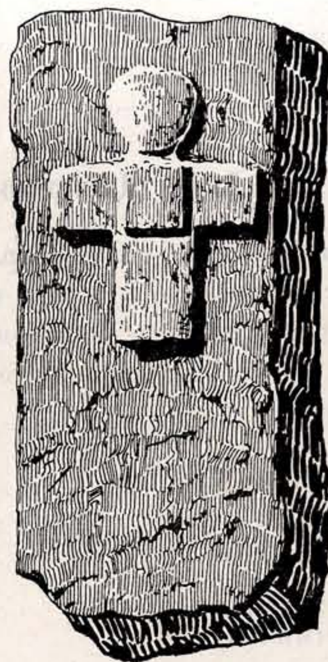
Дабри[1]) су данашње Дабар-поље. Најзнаменитије је у натпису име војводе Радича, под којим имадемо разумјевати војводу Радича Санковића, сина казнаца Санка, који се спомиње на натпису у Величанима[2]) и за кога имамо вијести из године 1391. до 1401. Исти Санковић зове се у листи. нама само именом војводе Радича[3]).

Војвода Радич умр'о је негдје између године 1401. и 1404., у којој се већ спомиње мртав.

Некропола у Милавићима чинила ми се знаменита и с другог гледишта. Добар дио гробних плоча украшен је примитивним скулптурама, а особито ме занимаше пет каменица, које показују, како се је течајем времена из људске фигуре стилистички развио облик креста, који често налазимо на средовјеким мраморовима.

Слика 2.

Слика 3.

У приложеним сликама 2 до 6 саставио сам те плоче у прегледном низу. Под бројем *2.* види се људска подоба раширених руку. У *слици 3.* глава тек је слабо означена а ногу нема, у *4.* претворио се људски лик у крст, а у *5.* и *6.* виђамо варијанте. Занимљива је *слика 5.*, гдје ме она фигура широких рукава сјећа карактеристичног знака ϯ, што га често налазимо у почетку средовјеких натписа.

¹) Ср. Даничићев Рјечн. књиж. стар. стр. 321. Ондје се не вели на ком мјесту Дабри леже, те се то овим накнађује.

²) Приопћен у Гласнику 1892., III., стр. 215. Испореди такођер Гласник 1892., IV., стр. 279.—285.

³) Пуцић, Споменици 16. 18. 20. 24. 25. 33. 34. 36.

На западној страни Дабарског поља има код села Берковића под Љутим Долом „каурско" гробље. У њему су на два велика

Слика 4.

Слика 5.

Слика 6.

стећка, украшена вијама и завојницама, ови натписи:

На једноме пише:

[illegible]

[illegible]

Слика 7.

✚ Асе лежи Радивој Вукчићь Вукца Пићовића снь на свомь племенито(м) братомь Радосавом.

На другом:

[illegible]

[illegible]

Слика 8.

Асе лежи Радосавь Вукчићь Вукца Пићевића (син) на свој на племеној.

Натпис доста је неразговјетан те има осебности, тако за „д" знак R; у првога је у ријечи „братом" оно „м" као Λ, у другог је у имену „Вукца" оно „а" као ь, а придјев племени-а-о, мј. племенити и т. д.

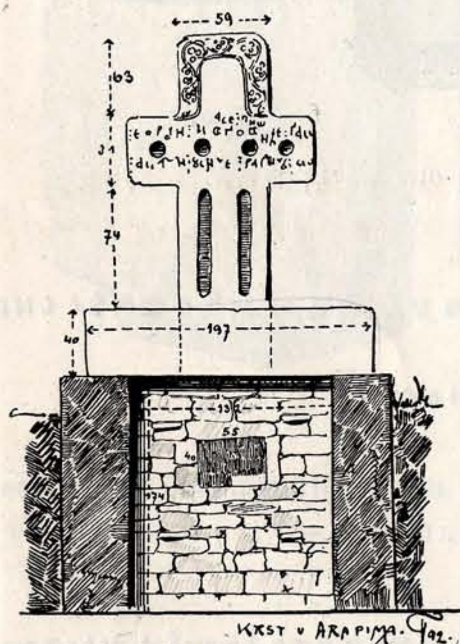
Породице Пиђевића нестало је, али се име сачувало у селу Пиђевиђи у Трусини једно 2 сата далеко од гробишта.

У једној листини из XV. вијека[1]) спомиње се кћи кнеза Браила, Владисава, која се удала за Иваниша Пиђевића у Дабарь и умрла у Дабру.

II. Натпис у Арапима.

У селу Арапи, опђине Слијепчиђи, кот. Мостар, има изидана рака, данас празна, покрита големом плочом, украшеном ђенаром вије и штитом, а уврх те гробнице голем је крст (види *слику 9.)*.

На њему има на све четири стране у два реда натпис, по свом садржају необичан и занимљив (види *слику 10.)*.

Слика 9.

I. Strana
1.
5.
9.
II. Strana.
2.
6.
10
III. Strana:
3.
7.
IV. Strana:
4.
8.

Слика 10.

Прочитао сам га овако:

„Асе пише на крьсту Јурја, да (ј)е знати свакому човику: Јурај Ивновиђ к[а]ко стекохь благо и шнега погибохь; а ками усиђе Радичь ковачь.

У натпису ваља споменути ове необичности у имену. Јурај мјесто ю пише **ѥо**, други пут **ѥорьа** мј. **юрıа**. У ријечи ками оно **ами** је у свези.

1) Микл. стр. 544.

III. Натпис код хана Побрднице.

У I. бр. Гласника 1892., приопђио сам натпис на крсту крај цесте близу хана Побрднице (котар столачки). Ономад нијесам га могао свег прочитати, а имајући од онда чешђе прилике бавити се њиме, пошло ми је за руком одгонетнути га. Натпис гласи:

✚ АСЄ НЄКА СЄ ЗНА
ЄРЄ ȢБИ ПȢШКА
ВРЄШКȢ БО
РОВИЧИ
ЂА
[Д]А СȢ КЛЄ
ТЄ ТЄ Р
ȢКЄ КОЄ
БИ ьОИ
ПРИТȢРИ
ЛЄ

Тј: ✚ Асе нека се зна (ј)ере уби пушка Врешку Боровичиђа. [Д]а су клете те руке, ко(ј)е би [о]вој притуриле.

Stiva iz Ljubić-planine kod Prnjavora.

Priopćio

profesor dr. **M. Kišpatić.**

Bilo je vrijeme, kad je bosanska stiva bila na dobru glasu i kad je i u znanosti bila pripoznata; no došlo je vrijeme, kad su se spremili, da izbrišu stivu iz popisa bosanskih ruda. Danas već kažu, da je to magnezit, pa samo da ga još mjestimice u Bosni zovu i upotrebljavaju kao stivu. Ali stivi učiniše krivo, jer da je bosanska stiva u istinu prava stiva, pokazaće ovi reci.

Prošlog ljeta ispunila mi se davna želja, da se ogledam megju serpentinima sjeverne Bosne. Išla mi je u tom na ruku jugoslavenska akademija u Zagrebu, a vanredno mi je pomogao i preuzvišeni gospodin ministar B. Kállay, koji mi je otvorenim pismom, što sam ga na ruke dobio, otvorio sve puteve i doveo me u doticaj sa tolikim promicateljima kulture, pa mi je ugodna dužnost, da mu se ovdje javno zahvalim. Prošavši ponajprije neka zanimljivija mjesta u obližnjoj Hrvatskoj, gdje je na površje izbilo starije kristalinično kamenje, prešao sam kod Novoga u Bosnu, te sam obišao redom Pastirjevo, Kozaru, Prisjeku, Skatovicu, Uzlomac, Borju i napokon Ljubić-planinu. Rezultate svoga istraživanja priopćiću drugom zgodom, a možda će biti i nužno, da prije toga obigjem i drugu, veću polovicu serpentinske zone, u koju prošle godine nijesam dospio, pa da na nju obratim mnogo više vremena, nego što sam na prvu polovicu obratio. Ovdje samo želim priopćiti svoja istraživanja o stivi iz Ljubić-planine i uz to nadovezati samo nekoliko općenitih opazaka o serpentinima.

U literaturi a i u trgovini bila je bosanska stiva iz Ljubić-planine već odavno poznata, pa da je i u tehničkom izragjivanju imala najbolji glas, dokazuje nam to, što su je trgovci u Beču dulje vremena kupovali

i izragjivali u sprave za pušenje. Vješti i iskusni trgovci upoznali su u bosanskoj robi dobru stivu, pa niko nije na to ni mislio, da bi trebalo ustanoviti njezin kemički sastav. Kad su godine 1879. članovi geološkog zavoda u Beču boravili na geološkom istraživanju u Bosni i Hercegovini, došla im je ruku i bosanska stiva. Dr. Emil Tietze obišao je onaj dio sjeverne Bosne, u kome se nalazi Ljubić-planina, pa nam on i izvješćuje u djelu, što ga je napisao zajedno sa svojim drugovima o geološkim prilikama Bosne i Hercegovine[1]), o nalazištu i naravi stive. Sama Ljubić-planina sastoji, kako Tietze piše, od gabra i serpentina. Cio greben Ljubića i svi njegovi veći vrhunci sastoje po njegovom istraživanju od gabra, koji se je obično u krš razdrobio, a u ovom se vigjaju veliki listovi broncita i dialaga, dok se serpentin drži samo gorskih bokova. I taj serpentin znamenit je radi toga, što se s njim pojavljuje „magnezitna rastvorina, koja se ovdje u Bosni upotrebljava kao stiva“. Takvo nalazište vidio je Tietze kod Kremne na sjevernom obronku Ljubić-planine. Tu je on našao vrlo rastrošen serpentin, a mjestimice i nješto gabra. Sam „magnezit“ — kako zove Tietze stivu — nepravilno je rastrešen, te se pojavljuje po svim obroncima i jarcima velikim prostorom, a na mnogim mjestima se vide tragovi, gdje su ga ljudi kopali. Drugo „slično“ nalazište spominje Tietze kod sela Reljevca. Stivu od Kremne dao je Tietze u Beču Johnu, predstojniku kemijskoga laboratorija na geološkom zavodu, da je kemički istraži. John nije, kako se čini, izveo potpune kvantitativne analize, nego se je zadovoljio samo s nekim pokusima, jer su ga već i oni uvjerili, da ono, što je dobio, nije stiva. John je ustanovio, kako Tietze navodi, da „tako zvana stiva“ od Kremne sastoji poglavito od magnezijevog karbonata, pa da u njoj ima samo 5 do 8 postotaka kremene kiseline. Po tom zaključuje John, da u tom magnezitu ima nešto malo magnezijeva hidrosilikata (dakle stive). Napose valja istaknuti, da je taj „magnezit“ bio kao „kreda“, kao „snijeg“ bijel, pa da su se u njem mogli naći i tragovi vapna. Uza sav taj nepovoljni rezultat kemičkog istraživanja izriče ipak Tietze nadu, da bi se na onom velikom prostoru moglo naći bolje rude, u kojoj bi bilo više silikata. Nema sumnje, da je ono, što je Tietze sa sobom na istraživanje ponio, bio obični magnezit, koji je uz pravu stivu vrlo raširen, pa da je morao samo slučajno zamijeniti jednu rudu s drugom.

B. Walter, koji je napisao znamenito djelo o rudnom bogastvu Bosne, nije imao razloga, da ne vjeruje u navode, što ih je Tietze priopćio, pa za to nije čudo, da on u spomenutom djelu[2]) veli, da se u okolici Prnjavora

[1]) Grundlinien der Geologie von Bosnien-Hercegovina, Wien 1880.
[2]) Beitrag zur Kenntniss der Erzlagerstätten Bosniens, Sarajevo, 1887., str. 215.

magnezit upotrebljava pod imenom „bosanske stive“, pa da Bošnjaci iz lula od te stive „velikim pijetetom“ puše. Mislio je, da je to zbilja magnezit.

V. Radimský, rudarski satnik u Sarajevu, nije se dao zavesti onim, što je Tietze priopćio, nego je pomno proučio neka glavnija svojstva bosanske stive, a iz rezultata, što ih je priopćio u Glasniku zem. muzeja (Serpentini Bosne i njihovi utvori, osobito istiva, knj. I., 1889., str. 88.; radnja je tiskana i njemački u časopisu „Mittheilungen der Section für Naturkunde des öst. Touristen-Club“, 1892, Nr. 2) proviruje jasno, da je pisac uvjeren, da bosanska stiva nema nikakva posla sa magnezitom. Radimský navodi u spomenutom članku sva najglavnija nalazišta stive oko Ljubić-planine, te izrično spominje, da su bečki trgovci stivu od Branešaca hvalili kao izvrsnu robu, te su je pretpostavljali onoj od Kremne. Radimský imao je u rukama samo stivu od Branešaca, pa nam dakako i ne kaže, da li ima u istinu kakve razlike izmegju te stive i one, što je u okolici Kremne kopaju. Ispitivanje, što ga je na toj stivi izveo, posve je tačno. Stiva ta lijepi se jako za jezik, upija požudno vodu, pokazuje raznu gustoću i raznu tvrdoću, te ne zašumi u kiselini, ni kad se ugrije, samo židina u potonjem slučaju bude pahuljava. Na jednoj vrsti stive našao je Radimský gustoću 0·47 i tvrdoću 1·0, dok je druga vrsta imala gustoću 0·95 i tvrdoću 2·5. Ako se ova druga vrsta namoči, odmah joj tvrdoća padne ispod 2. Ovomu ispitivanju tek još treba kemička analiza, da utvrdi, da je bosanska stiva u istinu prava stiva.

U spisima geološkog zavoda priopćio je u novije vrijeme M. Tscherne[1]) neke analize bosanske stive. Za komad, što ga je za ispitivanje dobio, spominje, da potječe sa podnožja Ljubić-planine prama Prnjavoru. Žućkasto smegja tvar ove stive bijaše protkana žicama zelenkaste neke rude, na kojoj su se mogle mjestimice raspoznati pseudomorfoze po olivinu. U stivi bijaše još i uklopljenih listova broncita, a na nekim mjestima bijaše stiva prevučena korom od magnezita. Po cijelom opisu vidi se, da to nije bila ona čista stiva, kako je tamošnji ljudi kopaju i u lule izragjuju. Analiza, što ju je Tscherne na tom komadu izveo, pokazuje:

gubitka do 100°	=	9·11%
„ pri žarenju	=	11·38
SiO_2	=	47·23
MgO	=	24·55
FeO	=	7·20
		99·47%

[1]) Meerschaum von Bosnien und von Mähren, Verhandlungen der k. k. geol. Reichsanstalt. 1892., br. 2, str. 100.

Izlučivši iz komada čistu, bijelu tvar, koja je nalikovala na anatolsku stivu, našao je analizom, da sastoji od

CO_2	=	2·30%
gubitak žarenjem	=	16·96 odbivši CO_2
slobodne SiO_2	=	4·22
vezane SiO_2	=	46·20
MgO	=	23·90
FeO	=	6·13
		99·71%

te bi prema tome i ovaj „čisti“ materijal sastojao od smjese stive sa magnezitom i opalom.

Drugi jedan komad, što ga je Tscherne dobio na analizu, nalikovao je donekle na magnezit, što ga je John analizirao. Taj komad imao je ovaj sastav:

CO_2	=	26·42%
SiO_2	=	30·47
MgO	=	34·53
Fe_2O_3	=	0·90
H_2O	=	7·61
		99·93%

I taj je komad dakle sastojao od stive i magnezita sa nešto malo opala, samo da je u njem bio silikat magnezije puno pretežniji nego u magnezitu, što ga je John ispitivao.

Za moga boravka u Prnjavoru bila su nalazišta stive kod Kremne nepristupna. Valjda radi nespretna potkapanja i rovanja srušio se cio brijeg, pa se do stive nije moglo doći. Bilo mi je to vrlo žao i to tim više, što se navodi Tietzeovi odnose upravo na stivu kod Kremne. Megjutim sam uvjeren, da i tamo ne bi ništa drugo našao, nego što sam našao kod Branešaca. Mjesto Branešci leži na niskim brežuljcima, koji se hvataju Ljubić-planine. Na putu prama ritu Reljevcu, gdje se najviše stive kopa, mogao se je čovjek lako uvjeriti, da ovi brežuljci sastoje od materijala, koji se je srunio sa Ljubić-planine. Iz zemlje proviruje naime znatna množina sitnijeg i krupnijeg šljunka od kristaliničnog kamenja. U tom šljunku najzanimljiviji su komadi, koji sastoje od lijepog, crnog amfibolita, koji je bez sumnje zajedno sa šljunkom od serpentina dospio sa Ljubić-planine. Sam majdan u Reljevcu nalazi se u snešenom materijalu. Na komadima stive i magnezita, što ih tu nalazimo, vidi se prilijepljen

šljunak od serpentina. Na strmom obronku, koji se ovdje prama potoku spušta, vide se niske i plitke rupe, koje su seljaci iskopali, tražeći stivu. Kopajući po tim rupama može čovjek lako naći lijepe komade stive, a uz nju redovito i komade magnezita. Stiva i magnezit imadu oblik posve nepravilnih gomolja, a jedna se ruda od druge lako raspoznaje. Sami seljaci znadoše mi odmah reći, čim su rudu uzeli u ruke, da li je stiva ili nije. Iz zemlje iskopana stiva puna je vlage, pa se lako noktom struže, te je blijede bijele boje, dok je magnezit tvrda i opora opipa i čiste, „kao kreda“ bijele boje. Magnezit taj nije čist magnezijev karbonat, jer kad ga čovjek rastopi u solnoj kiselini, preostane u tekućini prilična množina kremene kiseline u obliku lakih pahuljica. Taj dakle magnezit odgovara posve onomu, što ga je Tietze dao po Johnu ispitati. I tu rudu poznaje narod po obližnjoj okolici vrlo dobro, pa ne bi nikomu palo na pamet, da je kopa i kao stivu izragjuje ne samo radi toga, što stive ima, nego glavno radi toga, što u tog magnezita nema nikojih svojstava, da se izragjuje u sprave za pušenje. Taku robu ne bi sigurno bečki trgovci kupovali, a da ju je Tietze kao stivu skupio i ponio, moglo se je dogoditi samo pometnjom. Kako sam već rekao, ja ne poznajem stive od Kremne, al sam posve uvjeren, jer vjerujem narodu, da je tamo ista stiva kao i kod Branešaca, ma da i postoji kakva neznatna razlika u boji i veličini gomolja.

Gomolji stive iz Reljevca vrlo su često na površini prevučeni crvenom korom, koja je puna željeza. Ispod te kore je posušena stiva bijela sa slabim žućkastim dahom. U toploj solnoj kiselini ne šumi stiva niti najmanje, kako je to već Radimský opazio, što je dokaz, da u njoj nema nikakvih karbonata. U kiselini se stiva rastvara, izlučujuć kremenu kiselinu u obliku bijelih pahuljica. Stiva, koja je bila na oko posve suha, imala je u sebi još 14 postotaka (tačnije 14·28%) higroskopične vode. Ta velika higroskopičnost silila je čovjeka, da je morao pri vaganju vrlo brzo raditi i svako vaganje iznova prosušene tvari nekoliko puta ponoviti, jer dok je čovjek utege na vagu metao, već se je težina stive promijenila.

Kvantitavnu analizu, što sam je na stivi izveo, proveo sam po poznatim metodama u kemičkom laboratoriju kr. realke u Zagrebu. Vodu sam odredio žarenjem u jednoj probi, iz koje sam prije svu higroskopičnu vodu duljim grijanjem do 110° istjerao, dok sam ostale sastojke ustanovio po drugoj probi, koju sam solnom kiselinom rastvorio. Da budem za željezo siguran, još sam ga napose iz treće probe titracijom sa kalijevim hipermanganatom ustanovio, te dobio gotovo isti broj. Posebno ispitivanje na ugljičnu kiselinu i na vapno dalo je posve negativni rezultat. Analiza dala mi je ovaj rezultat u postocima:

SiO_2	61·09
MgO	25·87
Fe_2O_3	2·59
H_2O	10·47
Ukupno . .	100.02

Mi imamo dakle pred sobom bez svake sumnje normalnu stivu. Analiza nam pokazuje, da je to magnezijev hidrosilikat, a što je u njem neznatna množina magnezija zamijenjena željezom, posve je obična stvar, koja ne smeta niti mineralnoj individualnosti stive, niti njenoj tehničkoj vrijednosti. Analiza tako jasno govori, da tu nemamo posla sa magnezitom, nego sa pravom stivom, da je suvišno o tom više riječi trošiti.

Sa našom analizom posve se dobro slažu analize stive iz Male Azije (I. analiza od Lychnella, II. od Scheerera i Richtera, III. od Schultza) i iz Grčke (IV. od Scheerera), koje ovdje navodimo:

	I.	II.	III.	IV.
CO_2	—	0·67	—	0·56
SiO_2	60·87	61·33	60·01	61·30
MgO	27·80	28·28	26·78	28.39
FeO	0·09	0·09	—	0·08
H_2O	11·29	9·82	12·62	9·74
	100·05	100·19	99.41	100·07

Postanak stive usko je skopčan sa postankom serpentina. Danas je dobro poznata stvar, da serpentin nije prvotan kamen. U onim ogromnim ponorima serpentina, što se Bosnom šire, ima u istinu razmjerno vrlo malo serpentina. Obično je samo spoljašna kora od serpentina, dok je sva ostala masa u dubljini od drugoga kamena. Gdje su god potoci dublje zadrli u kamenje, tu se svuda vidi svjež kamen, koji ne sastoji od serpentina, al koji će se vremenom u serpentin pretvoriti. Taj kamen, od kog je postao i još uvijek postaje bosanski serpentin, zove se u znanosti „peridotit“. Iz tog peridotita stvara se utjecajem zraka, vlage i ugljične kiseline serpentin i s njim uporedo gotovo uvijek još i magnezit, a kao treći proizvod rastvorbe pridružuje se k tomu rijetko kada još i stiva. Ljubić-planina sastoji većim dijelom od serpentina (odnosno od peridotita, koji je na površju pretvoren u serpentin), a ne od gabra, kako to Tietze navodi; gabor je tu posve sporedan, a kemijska rastvorba, koja je pretvarala peridotit u serpentin, stvorila je tu uz magnezit još i stivu. Više puta se čuju i čitaju nazori, da su serpentini postali gabra, od no to je krivo. Gabro doduše

prati vrlo često razne serpentine, pa i u Bosni je tako, al iz njeg nije nikad postao pravi serpentin; rastvorba gabra posve je druge naravi.

Neka mi bude dopušteno ovdje spomenuti još jedno pitanje. Uopće se tvrdi i misli, da su bosanski serpentini kao eruptivno kamenje prodrli na površje tamo negdje u kredinoj formaciji. No eruptivnu narav napose bosanskih serpentina nije još niko dokazao, a ipak u nju vjeruju, a niko ne će da vjeruje, da su bosanski serpentini zajedno sa gabrom kristalinični škriljavci, premda ima za to i nekoliko dokaza. Radimský i Walter pripovijedaju, kako su serpentini mjestimice pravilno škriljavi, a ja ću u tom pogledu iznijeti novih i pouzdanih dokaza. Uz serpentine dolaze u Bosni i drugi škriljavci. Amfiboliti, što ih je Bittner našao kod Višegrada, ponešto su uzdrmali njegovu vjeru u eruptivnu narav serpentina; no da je on vidio gabro u Kozari planini, te amfibolite oko Čelinca i Ljubić-planine, možda bi pristao uz moje uvjerenje, da bosanski serpentin nije eruptivni kamen.

Резбарија на кори.

Приопћио

пристав бос.-херцег. земаљског музеја, **Фрањо Фиала.**

Дрвена резбарија, у колико се тиче примитивне кућне индустрије, није у Босни и Херцеговини нипошто ријетка.

За летње паше у планини, као и за дугих зимњих вечери начињају горштаци којекакву кућну справу, па је онда нашарају свакојаком резбаријом.

Ту се стварају пехари, жлице, ибрици, сандуци, вретена и друге ствари за кућу, али се ријетко када носе на пазар, јер их сељанин обично гради за своју потребу. Нашло се је додуше дојако неколико даровитих резбара, па такве своје радове, који се слободно могу такмити с производима те руке из алпинских крајева, доносе на пазар, али је мало таких.

Веома стар и занимљив комад тако зване резбарије на кори даровао је земаљском музеју ц. и кр. капетан Крајчевић у Рогатици.

Тај објекат, свиралица из гајди, намакао је речени капетан у сјеверној Босни. Широко зјало опточено је вијенцем од пет једноставних штитова, од којих је у свакоме до половице уложен комад мрке коре; с доње стране зарубљен је вијенац $^3/_4$ *cm* широком лозом, уз коју се с обје стране виде фигурално приказани ловачки призори. Једна страна, *слика 1.* приклопљене табеле, приказује лов на зечеве. Луком оружани ловац нишани на зеца, кога гони један хрт; у одјеће ловчеве удара у очи шешир необична облика, што му је на глави и гајтанима опшивен капут. Пас и зец врло су природно израђени, а дрвеће је шематички приказано. Тај призор завршује 1 *cm* широк трак, на коме онда слиједи на отворенијем пољу приказана лисица, како је гони један хрт. Овај призор према писку завршује $^1/_2$ *cm* широк трак с вијенцем од пет штитова. На другој страни, *слика 2.* опет је у првом пољу приказан исто такав лов на зечеве; у другом, одужем

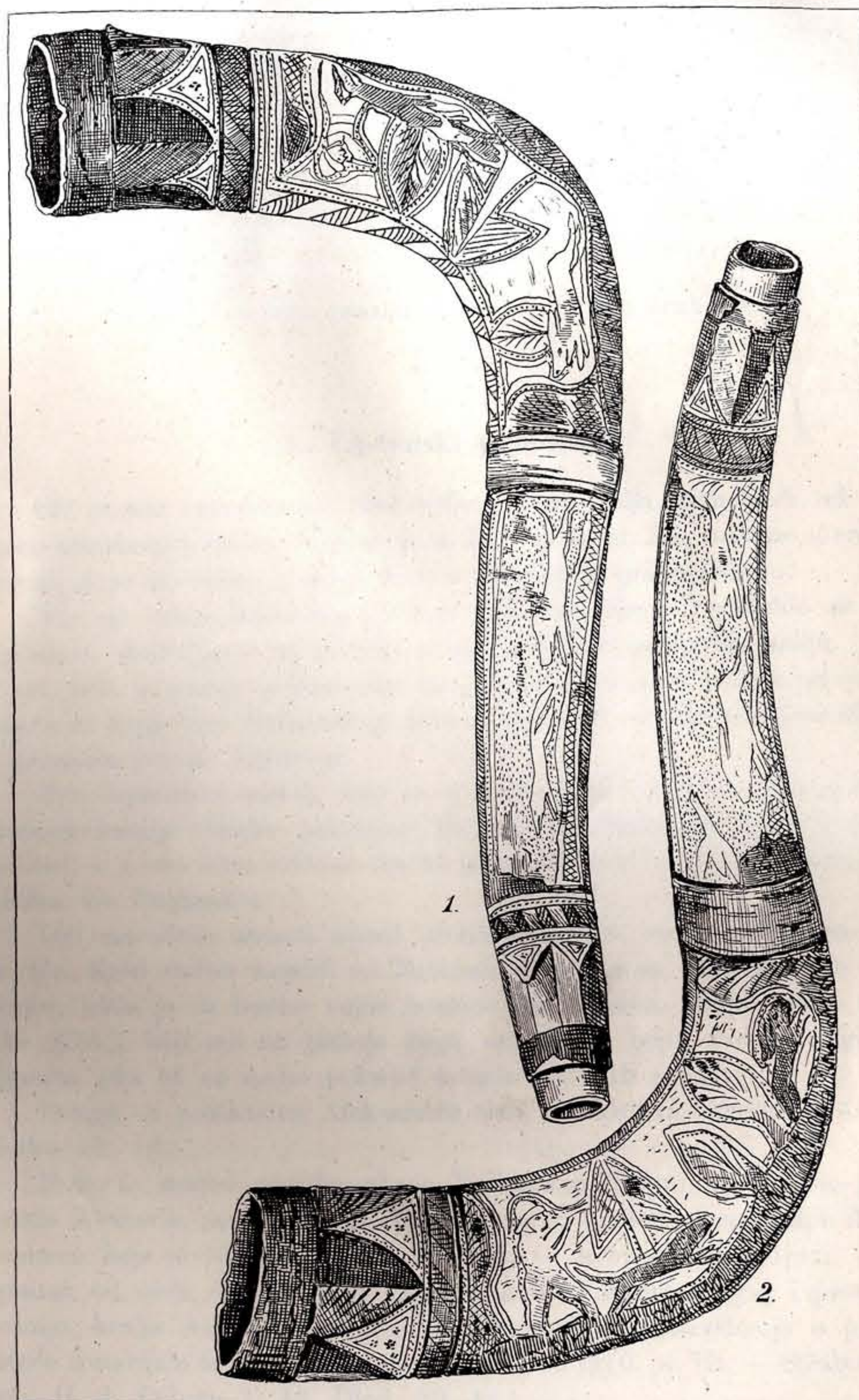
пољу види се нејасно изрезана животињска подоба, коју гони хрт. По хрпту је свиралица у сву дуж декорирана траком, на коме су по средини нанизане попречне цртице, а по странама му тече мотив од палмета.

Да ли тај комад потјече из средњег вијека, или да ли онај вјештак, који је то израдио припада новијем времену, те је при својој радњи имао каки старији узор пред очима, то се не може поуздано устврдити. Него по обличју тога објекта и како је одржан може му се присудити најмање сто година.

На приданој табели приказана је горе описана свиралица у $^3/_4$ нар. вел. са двије стране.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. 1893. V. 1.

Уз чланак „Резбарија на корн".

Pobliže odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba.

Priopćio

kustos bos.-herc. zemaljskog muzeja dr. **Ćiro Truhelka.**

A. La-tenski nahogjaji.

Pri ovome razmatranju, što ovdje slijedi, valja nam poći od onog silnog narodnog pokreta, koji se je u IV. vijeku pr. Hr. razvijao u srednjoj Evropi, a to je veliko gibanje Kelta od zapada prama istoku.

To, od obala Atlanskog oceana odbijeno pleme razdijelilo se je u alpinskom području u tri goleme grane: jedna je poplavila Italiju, druga ie provalila u gornje podunavske krajeve, a treća se je raširila po sjeverozapadnim krajevima Balkanskog poluostrva, gdje su bili naseljeni Iliri, te se pomakla sve do Hämusa.

Prvi balkanski narodi, koji su u dodir došli s Keltima, bili su ilirska plemena kasnije rimske pokrajine Dalmacije (današnja Bosna i Hercegovina), a s onu stranu Drine tračka plemena Mizije (Mösia, danas Srbija jedan dio Bugarske).

Ovi moradoše uzmaći ispred pretežne sile, te su se već godine 335. pr. Hr. Kelti stalno naselili na Balkanu, tako da su Aleksandru Velikomu, kada je za tračke vojne boravio na Dunavu, mogli poslati poslanike (376.), koji mu na pitanje čega se najviše boje, dadoše originalan odgovor „da bi se nebo jednoć moglo na njih srušiti".

Drugo su poslanstvo Aleksandru slali u Babilon (Arrian I. 4. 715. Diodor 17. 13.).

Pošto je možno mizičko pleme Tribala potisnuto na jug, te je opsjedalo Abderu, morade pred Keltima uzmaći i jedno od najsilnijih ilirskih plemena, koje je bilo nastanjeno u Bosni, — a to su Autarijati. Jedan ogranak od ovih, koji je brojio 20.000 glava, prodre na jug i provali u Peoniju, kralju Auduleonu priskoči Kasandar iz Macedonije u pomoć, potuče Autarijate te ih naseli na gori Orbelosu (310. pr. Hr. — Strabo. 318. App. H. 4. Polyän 7. 42. Diod. 20. 19.).

S onu stranu Drine pobiše Kelti Tribale, te sada prodriješe do gore Skarda (danas Šardag), otkuda dobiše ime Skordiska (Seneka: nat. quest. 3. 11. Plin. 31. 4.).

Pri kraju III. a početku II. vijeka provališe oni u zajednici s Ilirima, Mädima i Dardanima u Macedoniju i Grčku.

Nego naskoro nastupi obrat: god. 189. pobije ih Lucius Scipio, koji je polazio na Antioha, a ostanci im pobjegoše na dunavska ostrva (App. Il. 5.), otkuda naselišе pritočice, naročito Savu, a kasnije se u toliko oporaviše, da su Tiberiju mogli pomagati u panonskom ratu (6.—10. po Hr. — Dio Cass. 54. 20.).

To su tako zvani „veliki Skordiski", koji su stanovali izmegju obje rijeke, koje utječu u Ister (Dunav) izmegju Noara (Save), koji teče kraj Segestike i izmegju Marga[1]) (Strabo).

Skordiski, koji su zaostali na Skardu, brzo se oporaviše, god. 118. pr. Hr. pobiše Katona, god. 112. provališe u Dalmaciju i Tesaliju (Florus III. 4. Eutropius IV. 29.), dok ih konačno 108. pr. Hr. nije s mizičkim Tribalima satro Minucius Rufus[2]).

Keltička je invazija naročito za prehistoričko ispitivanje vanredno znamenita, jer u mračnoj povijesti naroda označuje obrat, koji je tim jasniji, jer su Kelti imali naprednu kulturu, kojoj su obilate tragove ostavljali, kuda bi god prolazili.

Nauka je sve oblike keltskih spomenika, koji se bitno razlikuju od spomenika podjarmljenih naroda, skupila pod nazivom la-tenskog stepena, te razlikuju stariju i mlagju la-tensku perijodu.

Pošto pak o najglavnijem gibanju Kelta kroz ilirsko, — dakle i bosansko — područje imamo pouzdane podatke, to će nalazenje prijedmeta iz la-tenskog doba veoma mnogo vrijediti za kronološko odregjivanje.

Od ocrtanih gore dogagjaja valja nam u vidu držati dva momenta: prvo, da je u IV. vijeku (prije 335. pr. Hr.) bila prva invazija Kelta kroz bosansko područje, te nam u to doba valja staviti nahogjaje starije la-tenske perijode;

drugo, da su se Skordiski (Kelti), koje je Lucius Scipio potisnuo na dunavska ostrva, počevši od g. 189. pr. Hr. počeli po malo širiti po Posavini. Iz te perijode potječu mlagji la-tenski nahogjaji.

---

[1]) Pod Margom (Margus) obično se razumijeva Morava. Ja bih tu prije držao, da je govor o kakoj pritočici Save. To što Strabo rijeku Margos naziva Βάργος ili Μάργος, te ovdje vidimo danas još u Arbanasa karakterističnu zamjenu glasova *b* i *m*, upućuje nas, da tu rijeku tražimo u Iliriji. U Herodota 4. 49 se Morava zove Βρόγγος, te su uz tu rijeku bili naseljeni trački Tribali.

[2]) Rufovo slavlje radi pobjede spominje Vellejus II. 8.

Obje faze keltičkog gibanja, u koliko su se dotakle bosanskog područja, bitno se razlikuju jedna od druge. Prva je invazija bila borbom otešćan prolaz, gdje je Keltima, koji su bili za putom, bilo do toga, da što prije stignu do svojeg cilja — do Macedonije i Grčke.

Nahogjaji iz toga doba biće dakle samo sporadički, te će pripadati kratkome razdoblju i tijesnom krugu oblika.

Druga je invazija po malo napredovala: suzbijeni Skordiski moraju da sebi korak po korak mirnim putem osvajaju zemljišta i da zemlju po malo nasele. Po Skardusu i Hämusu, u Traciji i Macedoniji, primili su novih dojmova, koje sa sobom ponesoše u zavičaj, pa je tu onda posve prirodno, da se njihovi spomenici, koji su ostali do današnjeg vremena, oblikom svojim vrlo razlikuju od onih iz IV. vijeka, i tako će se moći rastumačiti, ako megju mlagjim la-tenskim nahogjajima nagjemo čitavo čislo oblika, za koje starija perijoda ne zna, i kojima ondje ne možemo da nagjemo ishodište.

Najznamenitiji prijedmeti starije la-tenske perijode nagjeni su dosele na Rakitnom polju (kot. Ljubuški), gdje je kod Zagradine i Petrovića nagjeno više objekata. Karakteristični su komadi sa Rakitnog polja 4 fibule srednjeg stepena, a sa zadnjeg mjesta dvije ovalne ogrlice (torquis) od bronca.

Zagradinski su nahogjaji za to još znameniti, jer potječu iz skupne grobnice[1]), tako da lako možemo pomisliti na sukob izmegju Kelta i Ilira, koji je ovdje mogao biti.

Na tu nas borbu upućuje i drugo, od prilike 2 sata odanle odaljeno razbojište kod Trebistova, gdje sam god. 1887. našao više kopalja[2]), koja bih ja radi njihove ravne plojke takogjer pripisao la-tenskom stepenu.

Karakteristički la-tenski oblik ima i onaj nož, što ga je u Rakitnom kod gradine Petrovića god. 1891. našao muzejski pristav Fiala (Slika u Glasniku 1891. IV., str. 414.).

Drugi su prijedmeti istoga stepena još nagjeni po ovim mjestima:

u dolini Rame lijepa fibula sa sploštenom, trakolikom stremenkom, koja se može smatrati pralikom onoj iz Rakitna, što je naslikana u Glasniku 1891. IV., str. 422., slika 18., i koja je fibula po svoj prilici samo slučajno dospjela pod hrpu prijedmeta iz broncanog doba;

u manastiru Humcu fibula starijeg oblika, kojoj se proveniencija na žalost ne može ustanoviti[3]), te valjda potječe iz kotara Ljubuškog i ko-

---

[1]) U izvještaju Radimskoga (Glasnik 1891. IV., str. 413.—424.) nije ta znamenita okolnost istaknuta, pa neka je to ovdje naknadno zabilježeno.

[2]) Koplja (4 komada) u zemaljskom muzeju.

[3]) Tamo ima i jedan torquis, koji po svoj prilici pripada istoj perijodi, ali je nepoznato otkuda potječe.

načno lijepa fibula od žice, kakva ima megju nahogjajima iz naseobine sobunarske. Stremenka sastoji od jednog niza na oblik broja 8 uvijenih petalja[1]).

La-tenskome stepenu pribrojio bih ja još nekoliko ovećih igala s okruglom glavicom, koja je ukrašena sa četiri šiljka i jednom ušicom na vrhu, kako ih ima manastir Humac u 3 eksemplara a zemaljski muzej u jednom sa Zlatišta.

Pri promatranju nahogjaja iz mlagje la-tenske perijode valja nam osim ovog, što gore rekosmo, još držati u vidu, da su plemena, koja su u prehistoričko doba bila naseljena u Hrvatskoj i u hrvatskom primorju: Liburni i Japydi, bili narod, smiješan od Kelta i Ilira, pa su ih stari uvijek takima smatrali. Tu i nalazimo keltičku kulturu obilato zastupanu, a kao najbogatije i najizdašnije nahodište spominje se gora Vital kod Prozora u Hrvatskoj, do koga ima jedva dan puta od bosanske krajine. Dokle je na jug segnuo utjecaj keltičke kulture, koja je onuda cvjetala, jedva se može odrediti, ali svakako je dohvatio bosansku krajinu. U tim Keltima starosjediocima našli su natrag potisnuti Skordiski potporu; tradicijonalnim elementima pridošli su novi, pa otuda ja tumačim, što je mlagji la-tenski stepen u sjevernoj Bosni proizveo oblika, koji se djelomice razlikuju od hrvatskih.

Dojako imamo iz te perijode dvije serije nahogjaja — jednu, iskopanu pred više godina u okolini Jajca po fra Anti Božiću, koja se sastoji od 10 oblučastih fibula kasnijeg oblika, te se nalazi u manastiru Fojnici, drugu izvanredno bogatu, dalo je lanjske godine po školskom upravitelju P. Mirkoviću obreteno grobište sa žarama na Jezerinama (kod Bišća). Ove nahogjaje po vremenu njihova postanja možemo još tačnije odrediti, jer već pokazuju rimske elemente.

Tako natpis IVLIANA NIGRI VXOR na poklopcu jedne žare i famozni ilovasti pehar s natpisom BVCCIO V NORBANVS.

Rimske legije stajale su pod Cottom i Metellom god. 119. pr. Hr. prvi put pod Siscijom, koju su osvojili, druge godine od prilike vodio je L. Caecilius Mettelus prvu rimsku vojsku od Siscije kroz bosansku krajinu u Salonu i slavio je god. 117. slavlje u Rimu. (App. IX. 11. Entrop. 4. 23.)

Pošto za rimske kolonizacije u onim krajevima moramo uzeti golemo razdoblje, to postanje grobišta na Jezerinama pada najranije u I. vijek pr. Hr.

[1]) Taj će komad skorim uz druge nahogjaje s istoga mjesta objelodaniti muzejski pristav Fiala.

B. Kome je plemenu pripadalo područje nekropola na Glasincu?

Najstarije vijesti, što ih imamo o prastanovništvu sadašnje Bosne i Hercegovine, spominju naročito dva plemena kao glavna: Ardieje i Autariate.

O nekadašnjem zavičaju tih plemena ne može danas biti sumnje, stariji su ga pisci potanko opisali, pa ću ja samo napomenuti, da ime jednih, Ardiejaca, u svezi s Adrijom i Montes Ardium (Dinarske Alpe) upućuje na primorje, gdje su kao smioni mornari i gusari stekli strašan glas.

Autarijati bili su naseljeni u istočnom dijelu bosanskog područja, te ih Skylax stavlja s onu stranu velikog jezera, što ga je nekoć tvorila Neretva (kod Mostara[1]) i za koje je on pogrješno mislio, da je izvor Neretve, dok po Tomascheku već ime Au-Taria-ti upućuje na izvornu rječicu Drine, Taru, preko koje se nekoć pružilo naselište tog mogućeg plemena. Pošto su Autarijati tečajem bojeva, što su ih imali s Ardiejima zbog slanih vrela u području neretvanskom, što su po ugovoru upotrebljavali naizmjence, potonje satrli, bili su na vrhuncu svoje moći. Oni s onu stranu Drine podjarmiše Tribale, koji su se prostirali od Agrijana do Istera (Dunava) i gospodovahu nad Tračanima i Ilirima (Strabo VII.).

U savezu s Keltima udariše pod Molistomom na Delfe. Prije nego što se usudiše jurišati, udari na njih silna kiša, oluja i grmljavina i prisili ih na povratak.

Usput nagjoše, kud god su prolazili, mnoštvo žaba, s kojih voda sagnji i otrovana zarodi kugu, koja ih je gonila od mjesta do mjesta (Appian H. 4.).

Taj na pola mitički, na pola istiniti dogagjaj (koji napomenuše i Diodor [III. 30.], Justin [IV. 2.] i Aelian), čini se, da je bio prvim povodom padu Autarijata, i biće da pada pod kraj V. vijeka pr. Hr.

U to vrijeme provališe Kelti, Autarijati moradoše uzmaknuti i nestaje ih sa poprišta.

Etnografska konfiguracija biva poslije invazije Kelta posve druga. Dok su od Ardiejaca samo ostali neznatni ostanci, koji su pod imenom Vardejaca i Sardeata[2]) preživjeli buru, nestade imena Autarijata posvema.

Od ostanaka rastrovanih po Keltima plemena nastaju ona nova, manja, nemoćna plemena, koja navodi Klaudije Ptolomäus i još potpunije Plinius[3]).

[1]) Vidi o tome dr-a Thallóczya radnju o imenu Bosne u Glasniku, god. 1889. sv. 1.

[2]) Arhaički oblik, koji se je tradicijonalno održao.

[3]) Ptolemej imenuje ova plemena: Mazeje, Derhijope, Derije, Dindare, Dicijone, Dalmate, Daurze, Melkomene, Vardeje, Narenze, Sardiote, Sikulote, Dokleate, Piruste; a Plinije osim ovih još ove: Ceraune, Desidijate, Deretine, Derameste, Glindicijone, Skirtare, Ozneje, Partene, Hemasine, Artite i Armiste.

Ta plemena ne bijahu više čiste ilirske krvi, već smjesa, koja je postala od ilirskih, keltičkih i panonskih elemenata.

Da se sad vratimo na naše pitanje, kome su plemenu pripadale glasinačke nekropole, valja mi u kratko karakterizirati pregolemi materijal drevnih nahogjaja, što nam je do danas pri ruci.

I. Glavni dio nahogjaja pokazuje skroz jedinstven, samosvojan slog, pripada dakle jedinstvenoj kulturnoj epohi, jednom jedinstvenom plemenu.

II. Strani oblici, u koliko su ustanovljeni, upućuju nas većinom na jug (grčki šljem, goljenice, fibule i t. d.); sjeverni su oblici rijetki i pripadaju halštatskoj perijodi.

III. Područje nekropola ne stješnjava se samo na glasinačku visoravan, nego se prostire od vrela Bosne istočno do preko Drine a sjeverno do doline Prače. Gromile spolja svuda pokazuju isti način gradnje, a u koliko su na drugim mjestima pretražene, daju takogjer nahogjaje iste kulturne vrste (Foča, Sarajevo, Sobunar).

IV. La-tenski nahogjaji tako su rijetki megju glasinačkim, da nam doba cvatanja glasinačke kulture svakako valja staviti prije keltske invazije, a onda su gospodari zemlje bili Autarijati.

Valja nam dakle najsjajnije doba te kulture staviti pred IV. vijek pr. Hr.

Da te kulture nije tek od jedan put nestalo, samo se sobom razumije; ona je možda još stoljeća vegetirala, ali ne više u prvašnjoj krepčini, pa u to doba propadanja biće da je postao po gdjekoji komad male vrijednosti, po gdjekoja gruba patvorina starijih oblika i iz toga doba valjda potječu one gromile, u kojim je nagjeno onako malo priloga.

Adnotationes ad Floram Bosnae et Hercegovinae.

Биљешке о Флори Босне и Херцеговине.

Приопћио

пристав бос.-херц. земаљског музеја **Фрањо Фиала.**

Plantae, quae hac enumeratione continentur, omnes fere ab auctore plantas scrutante per Bosnam et Hercegovinam collectae sunt. Unam partem huius collectionis custos O. Reiser e regione Bosnae septemtrionali misit. Loca, ubi plantas inveni, pleraque plantarum peritis adhuc non satis nota sint; qua de causa in adnotatione species regionis novas stellula (*) significavi. Locis Bosnensibus littera B. addita est, locis Hercegovinae littera H.

In re constituenda secutus sum opus Nymannii „Conspectus Florae Europae". Domino Dr. A. de Degen in Budapest et domino Dr. Velenovský in Prag, quae nonnullas species haud faciles determinaverunt, hoc loco autor gratias agere velit.

Биљке, које су овдје набројене, све су готово прибране по писцу, који по Босни и Херцеговини испитава биљке. Један је дио те збирке послан по кустосу О. Рајзеру из сјеверних крајева Босне. Мјеста, гдје сам нашао биљке, као већином и мјеста, гдје те биљке расту, стручњацима још нијесу доста позната, па сам с тога разлога у списку звјездицом (*) назначио нове врсте појединих крајева. Босанским мјестима додано је писме Б, а херцеговачким Х.

Састављајући списак, слиједио сам дјелу Нуман „Conspectus Florae Europae" (Преглед флоре европске).

Господину др. А. пл. Дегену у Будимпешти и господину др. Веленовскому у Прагу, који су ми неке мање познате врсте одредили, на овом мјесту писац изриче своју захвалност.

Thalictrum aquilegifolium L.

In silvaticis montis Bjelašnica-Korča, B. et Velež. H. — У шумским мјестима Бјелашнице-Корче, Б. и Вележ. Х.

Ranunculus Thora L. var. *scutatus* W. et K.

In saxosis montis Velež. H. — По врлетним мјестима планине Вележи. X.

Ranunculus arvensis L.

In agris circa Stolac, Čapljina et Ljubuški. H. — По ораницама око Стóца, Чапљине и Љубушког. X.

Ranunculus relutinus Ten.

In pratis circa Stolac et Domanović. H. — По ливадама око Стóца и Домановића. X.

Ranunculus sardous Cr.

In humidis circa Ljubuški et Vitina. H. — По влажним мјестима око Љубушког и Витине. X.

Ranunculus ophioglossifolius Vill.

In paludosis prope Vitina. H. — По мочварним мјестима близу Витине. X.

Helleborus multifidus Vis.

In saxosis montis Snježnica et Radovan prope Posušje. H. — По врлетним мјестима горе Снијежнице и Радована близу Посушја. X.

Trollius europaeus L.

In pratis montis Ivan. B. — По ливадама Иван-планине. Б.

Aconitum bosniacum G. Beck.

In silvaticis montis Romanija-planina circa Vražići. B. — По шумским мјестима Романије-планине око Вражића. Б.

Actaea spicata L.

In silvaticis montis Bjelašnica-Korča. B. — По шумским предјелима планине Бјелашнице-Корче. Б.

Nymphaea alba L.

In paludosis Bara prope Dônji Svilaj. B. — По мочварастим барама близу Дôњег Свилаја. Б.

Nuphar luteum Sm.

In paludosis Bara prope Dônji Svilaj. B. — По барама близу Дôњег Свилаја. Б.

Arabis hirsuta Scop.

In rupestribus montis Velež et Podvelež. H. — По хридинама планина Вележи и Подвележи. X.

Arabis verna Br.

In saxosis prope Stolac. H. — По врлетима близу Стóца. X.

Arabis alpina L. *forma denudata* G. Beck.

In silvaticis montis Bjelašnica-Korča. B. — По шумама планине Бјелашнице-Корче. Б.

Roripa lippicensis Reichb.

In pratis circa Stolac, Čapljina, Ljubuški et Gradac. H. — По ливадама око Стóца, Чапљине, Љубушког и Граца. X.

Cardamine impatiens L.

In silvaticis montis Ivan-planina. B. — По шумама Иван-планине. Б.

Hesperis Visiani Fournier = *H. glutinosa* Vis.

In saxosis prope Mostar et Stolac. H. — По врлетима близу Мостара и Стóца. X.

Alyssum montanum L.

In saxosis montis Podvelež prope Mostar et Radovan prope Posušje. H. — По врлетима Подвележи близу Мостара и на Радовану близу Посушја. X.

Alyssum edentulum W. K.

In saxosis prope viam inter Han-Dervent et Mokro. B. — По врлетима близу цесте од Хан-Дервента у Мокро. Б.

Biscutella cichoriifolia Lois.

Inter dumeta prope Stolac. H. — Међу шикаром близу Стóца. X.

Bunias Erucago L.

In valle fluminis Bregava prope Stolac. H. — У долини ријеке Брегаве близу Стóца. X.

Myagrum perfoliatum L.

In ruderatis prope Tasovčić. H. — По рушевини близу Тасовчића. X.

Helianthemum Fumana Mill.

In saxosis circa Tihaljina. H. — По врлетима око Тихаљине. X.

Viola scotophylla Jord.

Inter dumeta circa Hadžići. B. — Међу шикаром око Хаџића. Б.

Viola biflora L.

In rupestribus montis Vran-planina. B. — По хридинама Вран-планине. Б.

Viola silvatica Fr. var.

In monte Velež-planina circa Mostar. H. — На Вележ-планини око Мостара. X.

Polygala major Jacq.

In pratis subalpinis montis Ivan-planina. B. — По субалпинским ливадама Иван-планине. Б.

Viscaria vulgaris Rochl.

In pratis prope Pod-Romanija. B. — По ливадама близу Под-Романије. Б.

Silene Sendtneri Bois.

In pascuis Glasinac. B. — По пашњацима на Гласинцу. Б.

Lychnis flos cuculi Lam.

In pratis prope Drežnica. H. — По ливадама близу Дрежнице. X.

Saponaria Vaccaria L.

In agris circa Sovići et Posušje. H. — По ливадама око Совића и Посушја. X.

Dianthus sanguineus Vis.

In pratis circa Rakitno. H. — По њивама око Ракитног. X.

Linum gallicum L.

In saxosis prope Ljubuški. H. — По врлетима близу Љубушког. X.

Linum flavum L.

In pascuis Glasinac. B. — По пашњацима на Гласинцу. Б.

Hypericum barbatum Jacq.

In pratis montis Ivan-planina et in pascuis Glasinac. B. — По ливадама на Иван-планини и по пашњацима на Гласинцу. Б.

* *Acer Heldreichii* Orph.

In silvaticis montis Klek-planina. B. — По шумама Клек-планине. Б.

Acer Monspessulanum L.

Inter dumeta prope Ljubuški, Vitina, Ružići et Tihaljina. H. — У шикари близу Љубушког, Витине, Ружића и Тихаљине. X.

Geranium phaeum L.

Inter silvatico circa Mostar et Rakitno. H. — По шумама око Мостара и Ракитног. X.

Haplophyllum patavinum Juss.

In saxosis prope Čitluci, Ljubuški et Vitina. H. — По врлетима близу Читлука, Љубушког и Витине. X.

Ruta divaricata Ten.

In rupestribus montis Ergut prope Stolac. H. — По хридовима планине Ергута близу Стóца. X.

Paliurus australis G.

Ad sepes prope Ljubuški, Ružići et Sovići. H. — Уз ограде близу Љубушког, Ружића и Совића. X.

Genista radiata Scop.

In saxosis montis Ljubuša-planina. B. — По врлетима Љубуше-планине. Б.

Genista aristata Pr.

In saxosis montis Radovan prope Posušje. H. — По врлетима Радован-планине близу Посушја.

Genista sagittalis L.

In monte Mala Ljubuša-planina et in pascuis Glasinac. B. — На Малој Љубуши-планини и по пашњацима на Гласинцу. Б.

* *Glycyrhiza echinata* L.

Ad ripas fluminum Savae et Drinae prope Brčka, Šepak, Rača et Bijeljina. B. — На обалама ријека Саве и Дрине близу Брчког, Шепка, Раче и Бијељине. Б.

Medicago prostrata Jacq.

In pratis saxosis prope Rakitno. H. — По ливадама међу врлетима близу Ракитног. X.

Medicago marginata Willd.

In saxosis prope Ljubuški et Radišići. H. — По врлетима близу Љубушког и Радишића.

Trigonella foenum graecum L.

In incultis prope Ljubuški. H. — По необрађеним мјестима близу Љубушког. X.

Trifolium nigrescens Vis.

In arenosis circa Čapljina. H. — По пјесковитим мјестиuа око Чапљине. X.

Trifolium dalmaticum Vis.

In pascuis prope Ljubuški, Humac et Crveni grm. H. — По пашњацима близу Љубушког, Хумца и Црвеног грма. X.

Doryenium herbaceum Vill.

In pratis circa Drežnica. H. — По ливадама око Дрежнице. X.

Arthrolobium scorpioides D. C.

Inter segetes prope Ljubuški, Sovići et Posušje. H. — Међу усјевима близу Љубушког, Совића и Посушја. X.

Scorpiurus subrillosa L.

In lapidosis circa Ljubuški. H. — По каменитим мјестима око Љубушког. X.

Colutea arborescens L.

Ad sepes ad Ljubuški, Vitina et Sovići. H. — У оградама код Љубушког, Витине и Совића. X.

Astragalus Wulfenii K.

In pratis siccis prope Vitina, Radišići et Ljubuški. H. — По сухим ливадама близу Витине, Радишића и Љубушког. X.

Onobrychis Visiani Bost.

In pratis montis Radovan circa Posušje. H. — По ливадама планине Радована око Посушја.

Lathyrus sativus L.
Lathyrus Cicer L.
Lathyrus erectus Lg.
Lathyrus sphaericus Retz.
In collonis apricis graminosis circa Stolac. H. — По травњацима на присојним брежуљцима око Стóца. X.

Orobus niger L.

In silvaticis montis Radovan et Sniježnica circa Posušje. H. — По шумама на планинама Радовану и Сниједжници око Посушја. X.

Orobus variegatus Ten.

Inter dumeta circa Han Begov. H. — У шикари око Беговог Хана. Б.

Orobus pannonicus Jacq.

In pratis circa Rakitno. H. — По ливадама око Ракитног. X.

Vicia grandiflora Sep.

In silvis circa Stolac et Domanović. H. — По шумама око Стóца и Домановића. X.

Vicia angustifolia Reichb.

In pratis circa Stolac. H. — По ливадама око Стóца. X.

Potentilla pilosa W.

In monte Klek-planina. B. — На Клек-планини. Б.

Pyrus amygdaliformis Vill.

Prope Sovići. H. — Близу Совића. X.

Sorbus aucuparia L.

In silva „Dubrava" prope Domanović. H. — У дубрави близу Домановића. X.

Aronia rotundifolia P.

In monte Vran-planina B. — На Вран-планини. Б.

* *Momordica Elaterium* L.

In incultis prope Ljubuški. H. — На необрађеним мјестима близу Љубушког. X.

Bryonia alba L.

Ad sepes prope Ljubuški. H. — Уз ограде близу Љубушког. X.

Sedum atratum L.

In saxosis montis Vran-planina. B. — По врлетима Вран-планине. Б.

Ferulagos silvatica Rchb.

In silvaticis prope Posušje et Gradac. H. — По шумама близу Посушја и Граца. X.

Peucedanum Oreosclinum Mch.

In pascuis Glasinac. B. — По пашњацима на Гласинцу. Б.

Oenanthe Phellandrium Lam.

In paludosis „Bara" prope Dônji Svilaj. B. — По барама близу Дôњег Свилаја. Б.

Scandix Pecten Veneris L.

In campestribus, ruderatis et ad vias prope Ljubuški, Sovići et Posušje. H. — По пољу, по рушевини и уз путове близу Љубушког, Совића и Посушја. X.

Eryngium palmatum Boiss.

In silvaticis prope Parževići (Glasinac). B. — По шумама близу Парижевића (Гласинац). Б.

Sanicula europaea L.

In silvaticis prope Han Begov. B. — По шумама близу Беговог Хана. Б.

Galium purpureum L.

In graminosis siccis et glareosis prope Rogatica, Pod-Romanja et Maravići. B. — По сухим травњацима и по пруду близу Рогатице, Под-Романије и Маравића. Б.

* *Valerianella truncata* Betk.

In saxosis circa Tasovčić et Stolac. H. — По врлетима око Тасовчића и Стóца. X.

Achillea virescens Fenzl.

In pratis siccis prope Drežnica. H. — По сухим ливадама близу Дрежнице. X.

Solidago Virgaurea L.

In pratis alpinis montis Čvrsnica planina. H. — По алпинским ливадама Чврснице планине. X.

Inula candida Cass.

In collinis saxosis circa Drežnica, Ljubuški et Sovići. H. — По врлетним бреговима око Дрежнице, Љубушког и Совића. X.

Xeranthemum cylindriaceum S. S.

In saxosis prope Maravići et Rusanovići. B. — По врлетима близу Маравића и Русановића. Б.

Campanula patula L.

In pratis siccis et in pascuis Glasinac. B. — По сухим ливадама и пашњацима на Гласинцу. Б.

* *Campanula Portenschlagiana* R. S.

In fissuris rupium et ad muros prope Ljubuški, Vitina et Klobuk. H. — По распуклинама врлети и по стијенама близу Љубушког, Витине и Клобука. X.

* *Podanthum canescens* W. K.

In pratis et in pascuis Glasinac. B. — По ливадама и пашњацима на Гласинцу. Б.

Specularia speculum D. C.

Inter segetes prope Stolac. H. — Међу усјевима близу Стóца. X.

* *Erica arborea* L.

Prope Neum. H. — Близу Неума. X.

* *Villarsia nymphoides* Vent.

In paludosis prope Doñji Svilaj. B. — По мочварама близу Дôњег Свилаја. Б.

Onosma Visiani Clem.

In saxosis montis Ljubuša-planina. B. — По врлетима Љубуше-планине. Б.

Scrophularia laciniata W. K.

In saxosis montis Vran-planina. B. — По врлетима Вран-планине. Б.

Digitalis laevigata W. K.

Prope Uvac. B. — Близу Увца. Б.

Veronica multifida Jacq.

In pratis saxosis circa Ljubuški. H. — По сухим ливадама око Љубушког. X.

Trixago latifolia Rchb.

In pratis paludosis prope Domanović. H. — По мочварастим ливадама близу Домановића. X.

Pedicularis palustris L.

In paludosis „Buško Blato". B. — У Бушком блату. Б.

Salvia amplexicaulis Lam.

In pratis graminosis prope Pod-Romanja et Kula. B. — По бујним ливадама близу Под-Романије и Куле. Б.

Salvia clandestina L.

In graminosis saxosis circa Stolac, Domanović, Tasovčić et Čapljina. B. — По врлетним травњацима око Стóца, Домановића, Тасовчића и Чапљине. X.

Scutellaria galericulata L.

Ad rivum „Nuga Jezero" prope Drinovci et in silvis prope Sovići. H. — Уз поток Нуга Језеро близу Домановића и по шумама близу Совића. X.

Prunella grandiflora Jacq.

In pratis prope Uvac. B. — По ливадама близу Увца. Б.

Sideritis romana L.

In saxosis prope Ljubuški, Čapljina, Studenci et Crveni grm. H. — По врлетима близу Љубушког, Чапљине, Студенаца и Црвеног грма. X.

Nepeta pannonica L.

In pratis saxosis prope Pariževići (Glasinac). B. — По врлетним ливадама близу Парижевића (Гласинац). Б.

* *Thymus Vandasii* Vel. in flora bulgarica.

In graminosis saxosis circa Sarajevo (Stari grad). B. — По травњацима на врлетима око Сарајева (Стари град). Б.

Thymus Dalmaticus Freyn.

In collinis et graminosis circa Domanović. H. — По брежуљцима и травњацима око Домановића. X.

Primula Kitaibeliana Schott.

In monte Veliki Vran. B. — На планини Великом Врану. Б.

Primula intricata Gren. et Godr.

Velež-planina prope Mostar. H. — На Вележ-планини близу Мостара. X.

Plantago carinata Schrad.

In saxosis montis Vran-planina et Ljubuša-planina. B. — По врлетима планина Врана и Љубуше. Б.

Laurus nobilis L.

In insula Činavica in lacu Hutovo Blato. H. — На острву Чинавици у Хутовом блату. X.

Euphorbia Wulfenii Hpe.

In fissuris rupium circa Ljubuški, Vitina et Tihaljina. H. — По распуклинама у стијенама око Љубушког, Витине и Тихаљине. X.

Euphorbia capitulata Schott.

In monte Velež-planina. H. — На Вележ-планини. X.

Urtica pilulifera L.

In incultis prope Stolac et Ljubuški. H. — На необрађеним мјестима близу Стóца и Љубушког. X.

Quercus conferta Kit.

In silva „Dubrava" prope Sovići. H.—У дубрави близу Совића. X.

Quercus Cerris L.

Circa Stolac, Ljubuški, Domanović et Tihaljina. H. — Око Стóца, Љубушког, Домановића и Тихаљине. X.

Quercus Ilex L.

Prope Stolac et Tihaljina. H. — Близу Стóца и Тихаљине. X.

Ostrya carpinifolia L.

In silvis circa Stolac et Ljubuški. H. — У шумама око Стóца и Љубушког. X.

Carpinus duinensis Scop.

In silvis et dumetis prope Domanović, Stolac et Ljubuški. H. — По шумама и шикарју близу Домановића, Стóца и Љубушког. X.

Iuniperus Sabina L.

In monte Čvrsnica-planina (Stari Klanac). H. — На Чврсници-планини (Стари Кланац). Х.

* *Stratiotes aloïdes* L.

In paludosis prope Donji Svilaj. B. — По мочварама близу Дôњег Свилаја. Б.

Butomus umbellatus L.

Duvno polje. B. — Дуванско поље. Б.

Sagittaria sagittaefolia L.

In paludosis prope Donji Svilaj. B. — По мочварама близу Дôњег Свилаја. Б.

Potamogeton lucens L.

In aquis prope Donji Svilaj. B. — По водама близу Дôњег Свилаја. Б.

Orchis purpurea Huds.

In silvis circa Uvac. B. — По шумама око Увца. Б.

Orchis tridentata Scop.

In pratis circa Ružići. H. — По ливадама око Ружића. Х.

Orchis palustris Jacq.

In pratis humidis circa Vitina, H. et in paludosis Buško Blato. B. — По влажним ливадама око Витине, Х. и по мочварама Бушког блата. Б.

Orchis coriophora L.

In pratis humidis circa Uvac. B. — По влажним ливадама око Увца. Б.

* *Orchis fragrans* Pollm.

In pratis prope Čitluci. H. — По ливадама близу Читлука. Х.

Gymnadenia conopsea Br.

In silvis circa Uvac. — По шумама око Увца.

Limodarum abortivum Sir.

In silva „Dubrava“ prope Sovići. H. — У дубрави близу Совића Х.

* *Hermodactylus tuberosus* Slsb.

In saxosis prope Ljubuški. H. — По врлетима близу Љубушког. Х.

* *Crocus Visianicus* Herb. = *C. Pallasii* Vis.

In pratis prope Ljubuški. H. — По ливадама близу Љубушког. Х.

Crocus Vilmae Fiala.

In monte Mala Ljubuša. B. — У планини Малој Љубуши. Б.

Crocus albiflorus W. K.

In monte Mala Ljubuša. B. — У планини Малој Љубуши Б.

Narcissus radiiflorus Slsb.

In pratis circa Posušje et Rakitno. H. — По ливадама око Посушја и Ракитног. Х.

* *Sternbergia lutea* Ker.

In cultis prope Ljubuški. H. — По обрађеним мјестима близу Љубушког. Х.

Ruscus aculeatus L.

In insula Činavica in lacu „Hutovo Blato“. H. — На острву Чинавици у Хутовом блату. Х.

Aphodelus albus W.

In saxosis circa Rakitno et Gradac. H. — По врлетима око Ракитног и Граца. Х.

Lilium carniolicum Bernh.

In monte Hodža prope Prača. H. — На гори Хоџи близу Прачe. Х.

Fritillaria tenella M. B.

In monte Velež-planina. H. — На Вележ-планини. Х.

Fritillaria neglecta Parl.

In monte Velež-planina. H. — На Вележ-планини. Х.

Colchicum Bertolonii Stev.

In graminosis circa Stolac. H. — По травњацима око Стóца. Х.

* *Ornithogalum excapum* Ten.

In pratis siccis circa Stolac, Domanović et Ljubuški. H. — По сухим ливадама око Стóца, Домановића и Љубушког. Х.

Veratrum Lobelianum Bernh.

In pratis montis Bjelašnica-Korča. B. — По ливадама на Бјелашници-Корчи. Б.

Luzula albida D. C.

In silvis circa Han Begov. B. — По шумама око Беговог хана. Б.

Carex tomentosa L.

In pratis humidis montis Vučija luka prope Sarajevo. B. — По влажним ливадама Вучије луке близу Сарајева. Б.

Cyperus glomeratus L.

Ad ripas circa Brčka et Rača. B. — Уз обале око Брчког и Рачe. Б.

Phleum echinatum Host.

Ad vias prope Stolac. H. — Крај путова близу Стóца. Х.

Alopecurus agrestis L.

In arenosis prope Čapljina. H. — По пјесковитим мјестима близу Чапљине. Х.

Alopecurus utriculatus P.

In arenosis prope Čapljina. H. — По пјесковитим мјестима близу Чапљине. Х.

Stipa pennata L.
In valle Dugo polje sub monte Čvrsnica. H. — У долини Дугом пољу подно Чврснице планине. X.

Lolium temulentum L.
Inter segetes prope Ljubuški. H. — Међу усјевима близу Љубушког. X.

Bromus sterilis L.
In arenosis circa Čapljina. H. — По пјесковитим мјестима око Чапљине. X.

Poa bulbosa L.
In pratis subalpinis montis Mala Ljubuša. B. — По субалпинским ливадама планине Мале Љубуше. Б.

* *Salvinia natans* L.
In aquis stagnantibus prope Donji Svilaj. B. — По каљужама близу Дôњег Свилаја. Б.

Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský**.

Kada sam godine 1891. prvi put pohodio nekropolu na Jezerinama, odvede me sveštenik, gospodin Kosta Kovačević iz Pritoke na jedno mjesto naspram Golubića, gdje je Una prije 20 godina od prilike prigodom neke velike povodnje promijenila svoj tok, na što se u novom koritu rijeke pokaza mnoštvo soha. Duž obale vidjele su se ondje u plitkoj vodi mnoge glave zakucanih ondje soha, ali pošto mi je onda bilo hitno, te pri površnom razmatranju megju sohama nijesam mogao opaziti ništa osobito, odlučih, da drugi put zgodnom prilikom stvar bolje ispitam.

Moram u ostalom priznati, da se od toga ispitivanja nijesam nadao osobitom kakvom uspjehu, jer sam u Otoci, Brekovici, Bišću i Kulen-Vakufu vidio, da i danas svijet, što živi kraj Une, još gradi sojenice i da svoje vodenice najvole graditi po skokovima rijeke, a dućane uz mostove nasred rijeke na množini soha. Nije dakle baš bilo neosnovano, ako sam pomislio, da su pri čestom mijenjanju Unina korita one sohe mogle pripadati novijem vremenu.

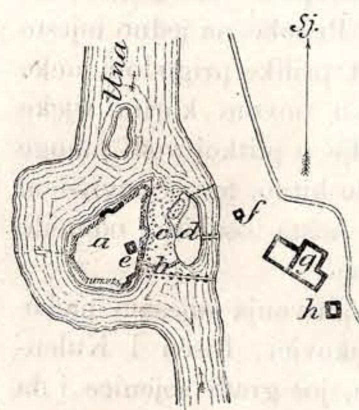
Godine 1892. dogjoh opet u Bihać, da udesim sistematično prekopavanje prehistoričke nekropole na Jezerinama, te mi tom prilikom revni lokalni ispitač, gospodin geometar Julije Grauner pokaza različite, bez sumnje prehistoričke nahogjaje iz Ripča, koji su potjecali iz jedne sojenice u Uni. Vrijeme, što je bilo odregjeno za moj boravak u Bišću, morao sam sasvim upotrijebiti na prekopavanje u Jezerinama, te za to zamolih rečenoga gospodina, neka bi stvar držao na umu, i neka bi nastojao, da pribere što više rukotvora iz onoga mjesta, pa da mi priopći pobližih vijesti o prilikama tog zanimljivog nahodišta.

Toj je zamolbi gospodin Grauner udovoljio s najvećom pripravnošću, pa tako mogu da ovaj prethodni izvještaj o prvoj, u Bosni konstatovanoj sojenici priopćim. Ne propuštam tu priliku, a da gospodinu Grauneru za

mnogi trud, kome se je tom prigodom podvrgao, i za lijepu zbirku sojeničkih nahogjaja, koju je darovao našemu zemaljskom muzeju, kao i za nacrt, prigegjen o onome kraju, ne izrečem najusrdniju zahvalu.

Selo Ripač leži od prilike $9^1/_2$ *km* jugoistočno od Bišća uz cestu Bihać-Petrovac uz neku, jezeru sličnu proširinu Une, pa su se kuće toga mjesta poredale na obje obale rijeke, a donekle i na jednom ostrvu sred Une. Na tome je ostrvu u srednjem vijeku bio grad, od koga se još vide do na 3 *m* visine očuvano platno i ostanci od četiri okrugle kule. Ondašnji žitelji zovu ga Forkolan-grad.

Godine 1890. prolomiše niže Ripča kod Ružnića sedreni prag nekoga skoka, kakih u Uni ima množina, pa time vodu kod Ripča sniziše za 1·5 *m* i tako doskočiše čestoj poplavi obiju obala Une. Nego time ujedno vodeničari ripački izgubiše jedan dio vodene snage, pa da ovu opet povise, pregoše, da prolome nekoje osušene pragove iznad svojih vodenica, kojom prilikom ispod sloja sedre, debela mjestimice do 1 *m*, izagje na vidjelo prehistorička sojenica, o kojoj je ovdje riječ. Njezin položaj vidi se iz pridanog ovdje tlocrta *slika 1.* *a* je ostrvo s Forkolan-gradom, *b* sada prolomljeni prag, *c* sojenica, koja je ležala izmegju velikog Uninog ostrva *a* i jednog manjeg ostrva *d*, ali joj se dosada nije mogla odrediti prostornost. Prehistoričke sojenice samo se vrlo rijetko dešavaju u rijekama, kao n. pr. kod Olomuca u Moravskoj na Moravi, te se čini da i u Ripču imamo pred sobom ostanke riječke sojenice. Jer po izvještaju gospodina Graunera proviruju na nekim mjestima ne samo sohe, nego i skele iz vode, ali samo kad veoma opane. Mora dakle da je voda u prehističko doba bila niža, nego danas i biće da u ono doba Una kod Ripča nije bila proširena do čitavog jezera.

Slika 1.

Dva nacrta gospodina Graunera u presjeku prikazuju na jednome mjestu sojenice 1·5 *m* ilovače i zemlje, ispod toga od prilike 50 *cm* šljunka i sedre, a sve ovo složilo se na kulturnom sloju, debelom od prilike 50 *cm.* Pod tim kulturnim slojem nagjeno je čvrsto tle.

Na drugom mjestu dolazi pod sedrom, debelom od prilike 50 *cm,* kulturni sloj, a pod ovim čvrsto tle.

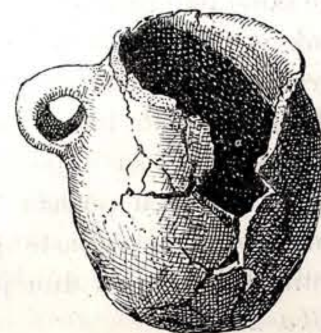
Crni kulturni sloj sastoji od drvenog uglja, luga i gliba, te gospodin Grauner po množini uglja misli, da je nekadašnja sojenica propala požarom. Ako to stoji, onda bi sistematično pretraživanje sojenice moglo iznijeti obilje

nahogjaja, jer nas je poučilo iskustvo kod drugih, naročito kod švajcarskih sojenica, da se ugalj od sažgane tkanine, konopa, voća, žita, hljeba, gnoja i sl. vrlo dobro održi i da nam mnogu pouku može dati o životnim prilikama sojeničara.

Sohe su zašiljene i mahom su od hrastovine od 10 do 30 *cm* u premjeru. Zakucane su u nejednakim razmacima od 0·5 do 2 *m*, a glave im se uzdižu u donji dio sedre, naslagane na kulturnom sloju.

I skele, koje su se očuvale na više mjesta, priregjene su od rascijepane hrastovine, a samo na dva mjesta upotrijebljena je i crnogorica. Grede tih skela imaju na više razgledanih mjesta isti pravac od jugoistoka prama sjeverozapadu.

U kulturnom sloju, kao i u drugim partijama sedre ima megju sohama množina utaraka od ilovastog sugja, jelenovih rogova, veprovih zuba i životinjskih kosti.

Slika 2.

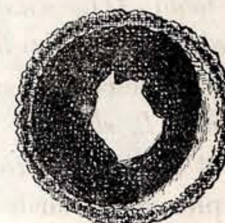
U zbirci nahogjaja iz ripačkih sojenica, što ju je gospodin Grauner darovao zemaljskome muzeju, većinom su ilovaste rukotvorine, i, kako je to posve naravno, ponajviše samo utarci od posuda, gragjenih rukom.

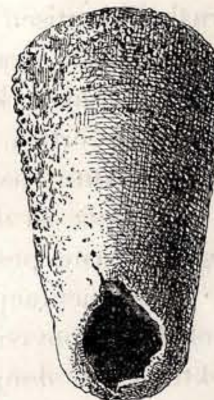
Nego su megju njima i dvije, gotovo posve cijele, takogjer rukom gragjene posude. Prva je od njih na *slici 2.* prikazani sivi lonac s ručicom, izvijena ponešto ruba i okruglaste ručice.

Visok je $14^1/_2$ *cm*, najveći je premjer 12 *cm*, širina zjala $9^1/_2$ *cm*, a premjer dna 9 *cm*.

Posuda je priprosto gragjena i nema na njoj nikakvog ornamentiranja.

Druga očuvana ilovasta posuda, kojoj podobu prikazuje pridana ovdje *slika 3. a* i *b*, svakako je zanimljivija. Ona je spolja i iznutra obložena sedrom i ima oblik kusastog čunja. Masti je rigje, a bokovi su u gornjem dijelu ukrašeni sa tri usporedne, zaparane crte. Visina je posudi 18 *cm*, širina zjala 11 *cm*, premjer tla $5^1/_2$ *cm*.

Slika 3.

Rupa u dnu nije probijena, nego, kako to svjedoče tanki okrajci, progorena. To, kao i cijela podoba posude karakterišu je kao lonac za talenje, pa ako je ta posuda, kako ja mislim, u istinu prehistorička, onda ona svjedoči, da su se sojeničari od Ripča razumjeli u talenje kovova.

Utarci ilovastog sugja načinjeni su od gline, kojoj je primiješano sićušno vapnenasto zrnje, pa su zbog toga svi slabo pečeni, jer primiješano vapnenasto zrnje velike vrućine ne bi podnosilo. Na poprečnom prelomu često se vide tri sloja, jedan unutrašnji, koji je crnkast, i dva spoljašna crvena. Bez sumnje je to sugje dakle tako pečeno, da je vatra naložena ne samo oko njega, već i u njemu, pa su za to spoljašnji bokovi više dopečeni, dok je unutrašnja jezgra ostala sirova i zadržala crnu mast, koja je nastala primjesom ugljevnog praha. Utarci su sivi, smegji, crvenkasti ili i žućkasti. Mnogi od njih imaju debelu prevlaku od sedre (*tabla I., slika 1.* i *8.*), što je dokaz, da su dugo ležali u vodi.

Dna su u posuda ravna i samo u dva komada ornamentirana. Na dnu jedne crvenkaste posude (*tabla II., slika 1.*) vidi se naime kolo sa četiri žbice, a na dnu jedne žućkaste posude kolo sa osam žbica (*tabla II., slika 2.*).

Okrajak je u posuda ili više manje oštro rastegnut (*tabla I., slika 1.* i *3.*, onda *tabla III., slika 1., 2.* i *4.*), ili je uspravan (*tabla I., slika 5.* i *tabla III., slika 7.*), ili je spram spoljašnje strane na široko previjen (*tabla III., slika 3.*).

Ručice ili su horizontalne (*tabla I., slika 6., 7.* i *8.*), ili vertikalne (*tabla I., slika 3., 4., 5.* i *9.* i *tabla II., slika 5.*) i često su tolišne, da se ni prst ne može provući kroz ušicu. Presjek im je obično okruglast, ali ima i plosnastih širih ručica, kao n. pr. *tabla I., slika 5.* i *9.* Obično nemaju nikakvog ukrasa i samo na ručici *tabla I., slika 5.* vigjaju se dugoljasti, kruškoliki utisci, a ručica *tabla I., slika 9.* ornamentirana je na vrhu sa dva priprosto izragjena i nejednaka roščića. Ručica *tabla I., slika 4.* najposlije ima na dônjem kraju tri horizontalne pruge, koje sastoje od kratkih, koso zaparanih crtica. Mjesto ručica na gdjekojim su posudama plosnasti obli ili pravokutni nastavci (*tabla I., slika 1.* i *2.*).

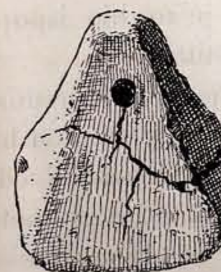
U opće su ilovaste posude iz ripačke sojenice češće i obilatije ukrašene, nego ilovaste posude obližnje nekropole na Jezerinama.

Ornamentacija sastoji ili od usporednih, pravih poprečnih crta na spoljašnjoj površini okrajka (*tabla III., slika 4.*) ili od utisaka, učinjenih noktima na donjoj strani previjenog okrajka (*tabla III., slika 3.*), ili od usporednih crta, kojim su optočeni bokovi (*tabla II., slika 6.*), ili od okruglih, stranom glatkih, stranom različito narovašenih svitaka, kojima je posuda u različitoj visini optočena ili na trbušini, ili pri grliću (*tabla II., slika 10.* i *11.*, onda *tabla III., slika 1., 2., 5., 6., 7., 8.* i *9.*). Nadalje vide se megju horizontalno namještenim ručicama nekih posuda gužve na oblik luka, obrnute ili prama gornjoj ili prama dônjoj strani, koje su ukrašene ili utiscima od nokata, ili narovašenim crtama (*tabla I., slika 6.* i *7.*).

Osim toga su bokovi sugja često ukrašeni i ornamentima od crtica. Ovi u jedne lugaste posude sastoje od niza primitivno zaparanih i vrhom dolje obrnutih trokuta, kojim je površina popunjena usporednim crticama (*tabla II., slika 9.*). U mnogih drugih utaraka sastoji se ornamentacija nasuprot od kratkih kosih crtica, kako smo to već vidjeli na ručici *tabla I., slika 4.*

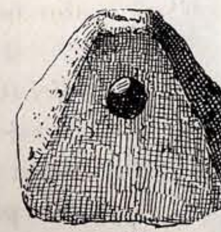
Te crtice teku uokolo i čine jednostavne ili višestruke linije, uz koje se nižu izrezane crte (*tabla II., slika 4.*), crtice od trokuta (*tabla II., slika 3.*) ili vertikalno uspravljene, usporedne linije. Takim je crticama u dvostrukom luku optočen dônji kraj u utarka *tabla II., slika 5.*

Još je osobito vrijedno spomenuti utarak malešne, čagjaste posude tankih bokova (*tabla II., slika 8.*), koji je ornamentiran sa dvije usporedne, horizontalne crte, ispod kojih uokolo teče trostruka, vijugasta linija. Taj utarak, kome staroslovjenski i vrlo lijepo izvedeni ornamenat nikako ne

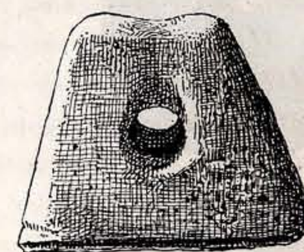
1/4

Slika 4.

1/4

Slika 5.

1/2

Slika 6.

pristaje megju opisane gore ornamente na posudama, načinjen je od ilovače, izmješane vapnenastim zrncima, s obje je strane lijepo uglagjen, te je, kako mislim, ali nijesam posve stalan, gragjen na točilo. Svakako taj utarak ne pripada inventaru sojenice, nego kasnijem vremenu, kao i nekoji bolje pečeni, valjda sredovjeki ilovasti utarci oštrih okrajaka, koji su nagjeni u množini, rukom gragjenih utaraka iz Ripča.

Od drugih ilovastih rukotvorina nagjen je jedan slomljen i dva čitava utega piramidalnog oblika iz tkalačkog stana. Veći — *slika 4.* — visok je 13 *cm*, a stranica mu je pri osnovci duga 11 *cm*. Manji, prikazan u *slici 5.* ima osnovku jednake veličine, ali je samo $10^1/_2$ *cm* visok. Pršljenova nasuprot, koji se inače u prehistoričkim naseobinama uopće često nalaze, nije se dosele još našlo u Ripču, ili su se možda i previdjeli.

Od kamenitih rukotvorina poslan je u *slici 6.* prikazani tkalački uteg od lugastog vapnenca, te mu se iznad ušice jasno vidi, kako je istrošen upotrebljavanjem. Oblikom se bitno razlikuje od piramidalne podobe ilovastih

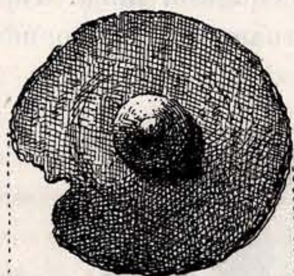
tkalačkih utega; visina mu je 6 *cm*, dužina dônje površine $7^1/_2$ *cm*, a širina 4 *cm*, dok je gornja površina $4^1/_2$ *cm* duga i $2^1/_2$ *cm* široka.

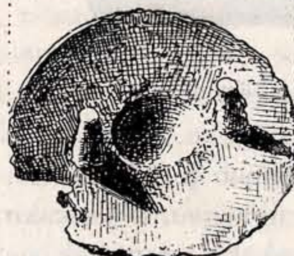
Nadalje nagjen je vapnenast oblutak za drobljenje žita, orugje, kojim su u prehistoričko doba satirali žito u brašno (*slika 7.*). On ima premjer od 7 *cm*, a visok je 5 *cm*.

1/2
Slika 7.

Od nagjenih kovnih predmeta osobito je znamenita bakrena plojka (*slika 8.*) sa 7 *cm* u premjeru, ukrašena gukom i kolobarom na gornjoj površini, a na dônjoj strani ima dva zglavka za pričvršćivanje na neki drugi predmet.

1/2
Slika 8.

Možda je to bio ispupčeni dio nekog štita.

Drugi je kovni predmet u *slici 9.* prikazani prsten od bakra ili od bronca. On sastoji od kolutića s vertikalnim prugama te ima premjer od 18 *mm*, tako da je mogao pristati samo na tanak prst.

1/1
Slika 9.

1/2
Slika 10.

Nagjen je i oveći broj željeznih predmeta, koji megjutim svi pripadaju kasnijem vremenu, nego pravi nahogjaji iz sojenica. Može se megju njima razlikovati srp, tri oštrice od noževa, školoca, dva kolutića, mamuze s dugačkim nastavkom za kotačić, različiti klinci, rimski ključ i mala, valjda sredovjeka potkova.

Što su ti predmeti, koji pripadaju djelomice rimskom vremenu, djelomice srednjem vijeku i stranom baš i novijem vremenu, nagjeni megju sojeničkim nahogjajima, tome se ne treba čuditi, jer je Ripač, kako to svjedoče nagjeni ondje žmurnjaci i rimski novci, već u rimsko doba bio naseljen, a u srednjem vijeku bio je

to grad, oko koga su se mnogi bojevi vodili. Dakle je posve naravno, da su i predmeti tih kasnijih vremena dospjeli u Unu.

Od životinjskih kosti, kojih po izvještaju Graunerovom u kulturnom sloju sojenice ima množina, nije nam na žalost ništa poslano, osim dviju veparskih kljova različite veličine.

Nasuprot mora se vrlo zanimljivim označiti u *slici 10.* prikazani parožak jelenskih rogova, kome je cijela površina narovašena nekakim tupim orugjem, a pri prišiljatom je vrhu uglagjen. Očevidno je imao služiti za kakav halat ili za oružje, ali je nedovršen bačen, a možda i za to da nije pravo valjao. Taj nam komad dokazuje, da se je u Ripču gradilo orugje od jelenskog roga, kakoga ima n. pr. u sojenicama ljubljanskog treseta množina, a valjda i od drugog koštanog materijala. Biće da je takvo koštano orugje prigodom prekopavanja u Ripču već nagjeno, ali kako oblikom svojim slabo udara u oči, ostalo je valjda neopaženo.

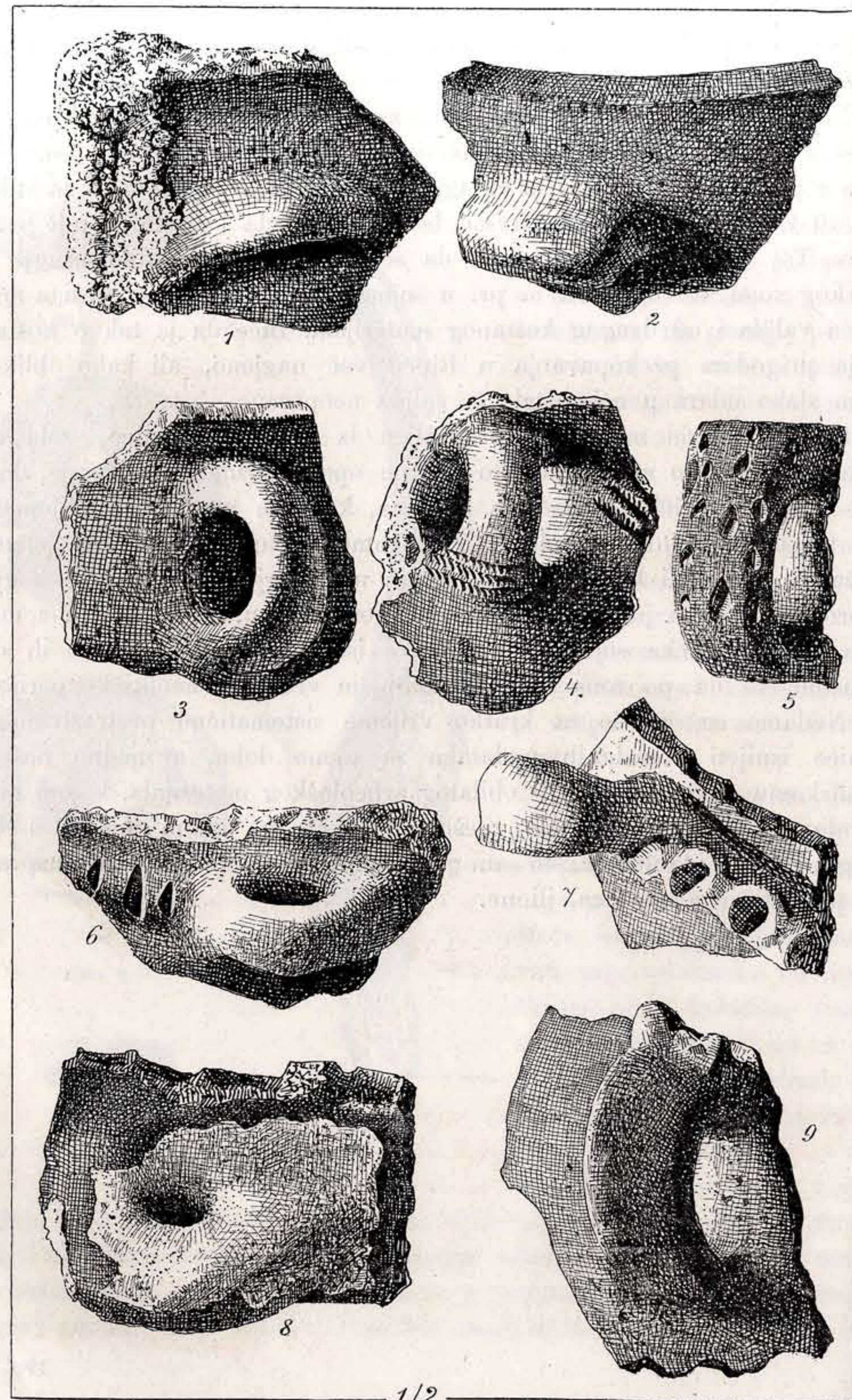
Sad i ako je materijal, prikupljen iz ripačke sojenice, relativno neznatan, pa za to nedostatan, to nas on opet pouzdano utvrgjuje, da je ondje u prehistoričko doba bila sojenica, kojoj se megju tim vrijeme za sada ne može tačnije odrediti. Ornamentacija sugja, obragjeni jelenski parožak i ispupčeni komad bakra sjećaju nas megjutim živo na nahogjaje u gornjoaustrijskim jezerima i u ljubljanskom tresetu, pa se po tome može suditi, da je ripačka sojenica od prilike iste ruke kao i ove što ih spomenusmo, te da po tome pripada zadnjem vremenu neolitičke perijode.

Nadamo se, da će za kratko vrijeme sistematično pretraživanje te sojenice iznijeti pouzdanih podataka za njeno doba, a ujedno našemu zemaljskomu muzeju pribaviti obilatog arheološkog materijala, kojom bi se prigodom i to pitanje moglo riješiti, da li je na onom mjestu u Uni izmegju Pritoke i Golubića, što sam ga napomenuo pri početku ove rasprave, bila prehistorička sojenica, ili ne.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća".

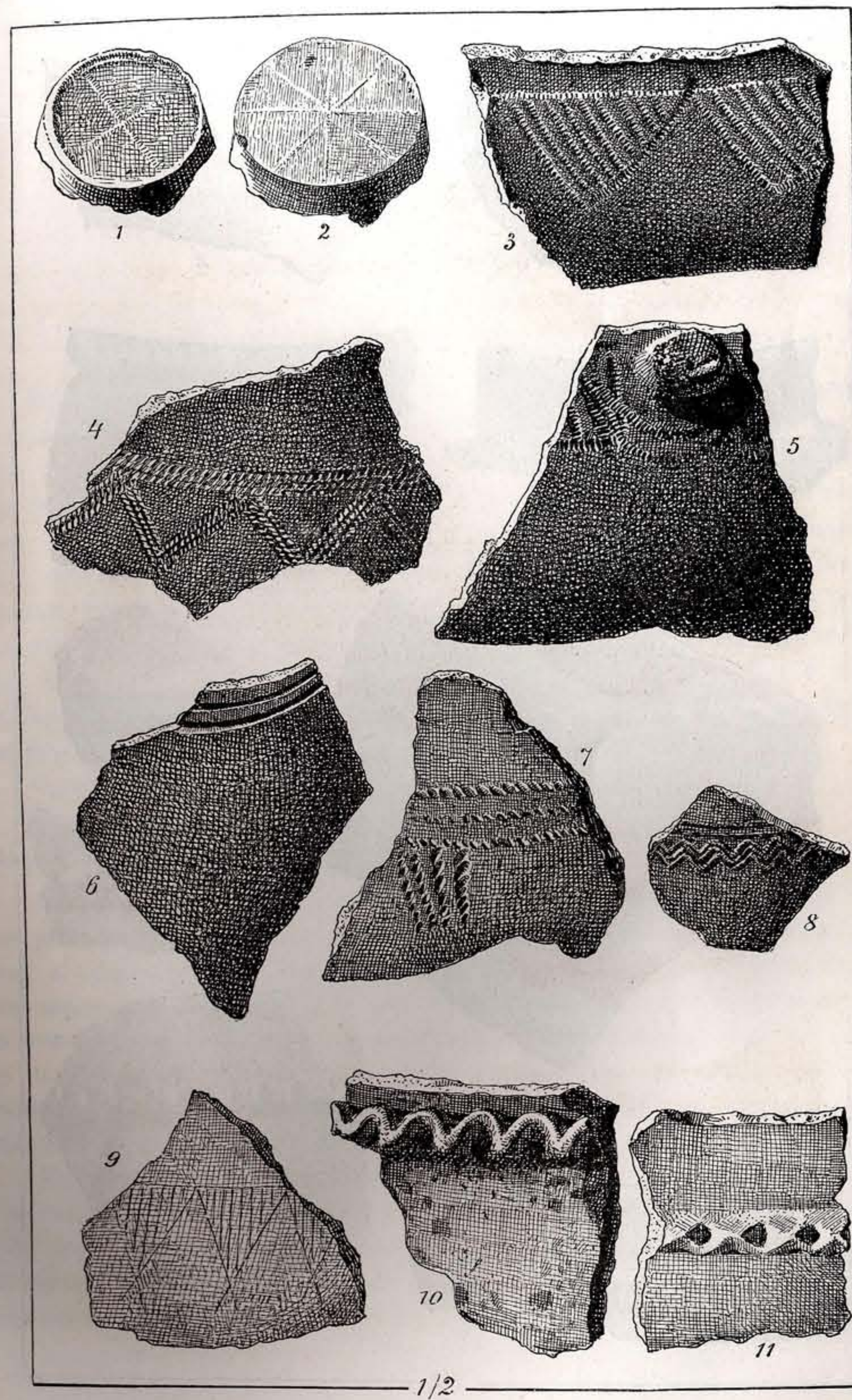
Tabla I.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća".

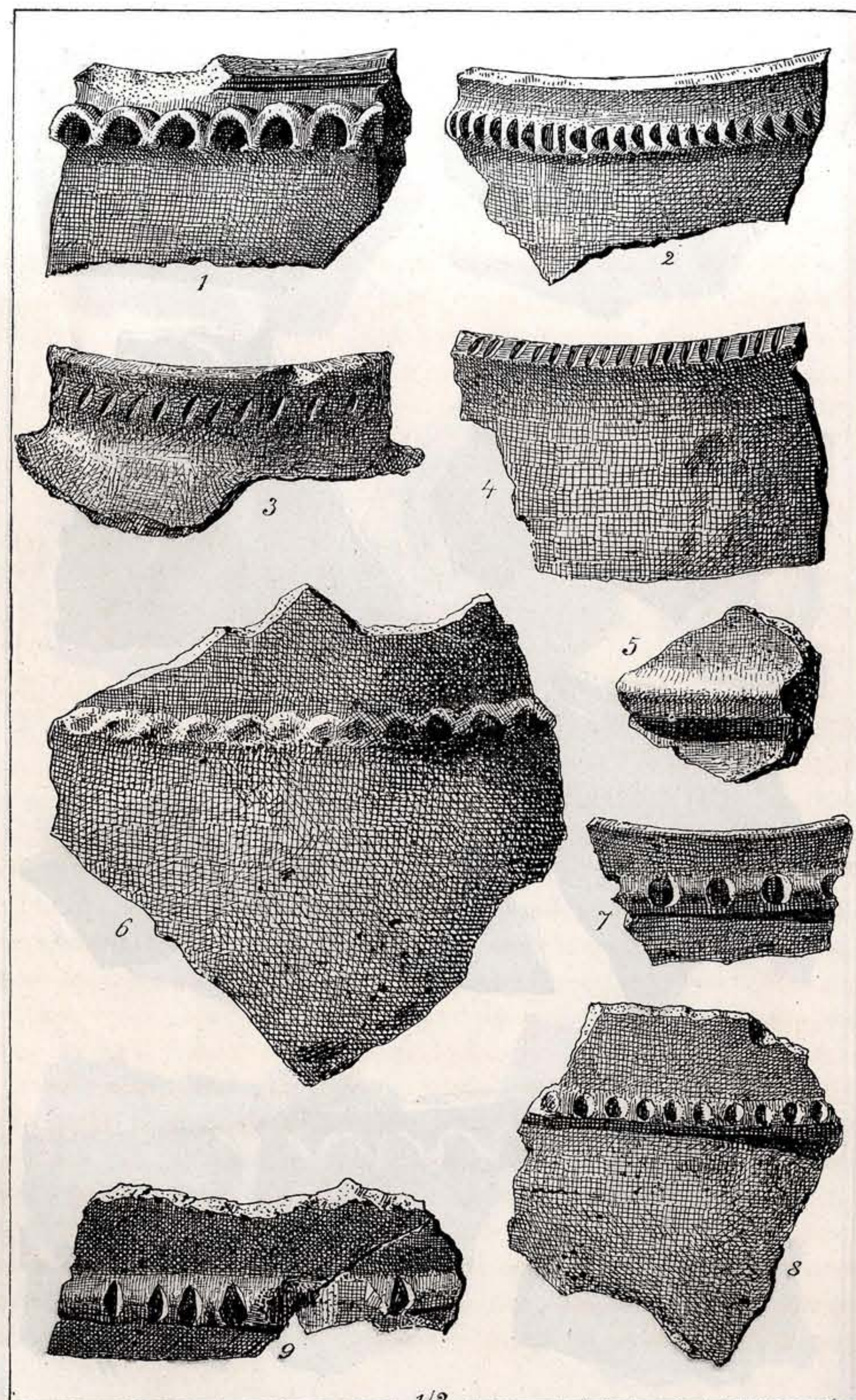
Tabla II.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća“.

Tabla III.

Вране и сродне птице у Босни и Херцеговини.

Приопћио

кустос бос.-херц. музеја **О. Рајсер.**

Род гаврана распрострањен је по свој земљи. Како у жарким тропима, тако и у леденим поларним предјелима наилазимо на заступнике његове. То су врло развијене и већом чести брзолетне птице, при томе су прави сваштождери. Од врста, које у Јевропи наставају, само се двије досада нијесу нашле у окупираним покрајинама. Једна од њих, злогласница *(Garrulus infaustus)*, тешко да ће икада са Скандинавског сјевера, гдје стално борави, на југ заћи, дочим ће се друга кад тад извјесно у земљи појавити и свој свечани улазак у просторије земаљског музеја држати — а то је златовранка кљуном попут мерцана. О недостајању црне вране рећи ћемо потребито, кад будемо говорили о сивој врани.

Одиста најсимпатичнија појава у овој групи јест:

Златка, у Херц. **вуга** *(Oriolus galbula L.,* der Pirol oder die Goldamsel).

Кад се у прољеће стане свуда по дивним воћњацима града Сарајева разлијегати мелодични глас црно-жуте птице, онда је зими и невољи крај, а срце шетаоца нехотице обузме, у најљепше доба од године, неко пријатно прољетно чувство. Срећом златка није се скучила само на неколика мјеста, већ је честа појава по свој земљи. Рјеђе се налази по планини, но ипак сам удесио један пар 31. маја 1892. на најкрајњој граници шуме високога Вележа од прилике 1750 *m* високо над морем.

У највишем броју нашао сам је у сјеверозападном крају Босне, у котару Цазинском, гдје се из сваке малене шумице готово у свако доба дневи разлијегао глас златкин. Више пута сабирао сам по околини Сарајевској дивно гнијездо ове птице, које треба, као што је познато, уврстити у најумјетнија гнијезда европејске *Ornis* у опће. Понајвише

се овдјен налази на храстовима, јасенима и орасима. Противно овоме правилу нађох у мају 1887. гнијездо, које тако ниско висаше о грани млада дуба, да сам га лако стојећке откинуо руком. У гнијезду имају три или четири јајета, које се не може ни са којим другим европским птичијим јајем побркати. Основна је боја бијела, ружичасто преливена, а на њој имају поједине, малене, пепељасте пјегице, а преко њих повеће црномањасте и тамно црне пјеге.

У музеју налазе се 9 егземплара из различнијех крајева земље, у кожама, и 7 јаја.

И ако најрадије тражи слатке трешње и иначе се врло лакоми на зрна сваковрсног воћа, то ипак у првоме реду тамани инсекте, те је стога од превелике користи по пољопривредника.

Такођер дивна шарена перја, црвена попут цвијећа од шефтелије (праске, Specke) а главе и крила црних као свијетао челик јест

Шкврљ криjешвар, čvrljak *(Pastor roseus* L., Rosenstaar).

Његова је домовина даље на истоку, почевши од Србије до обала црног и егејског мора, и чак преко њих засијеца дубоко у Азију. Његове сеобе у годинама, кад скакавци навале, досижу — као што је познато — чак до најкрајњега запада Европе.

По своj прилици дотиче Босну и Херцеговину чешће и готово сваке године, пошто су ове земље тако близу његове праве домовине. Збиља се налазе 3 егземплара ове лијепе птице у земаљскоме музеју.

Први пут убио је чврљка у околини Сарајевској стражмештар Туд 1886., те га је госпођа Берл доцније поклонила музеју. Два врло лијепа и стара мужака из једног малог јата убио је г. Ото Каут 6. јуна 1887. и 27. маја 1889. близу Острожца код Неретве и код Подхума, великом муком. У мају 1890. опазили су више пута чврљка у околини Коњичкој (шумарски упр. Бек), у мају 1890. код Стоца (Др. Карлински), у јуну исте године код Увца (Др. Хенш), али на жалост ниједан егземплар није ухваћен. И код хана Булога и хана Брезовице недалеко од Сарајева могло се видјети поједине егземпларе (Зелебор и шумар Хавелка).

Али ми се најинтересантније учинило оно, што ми је казивао неки кадет официрски замјеник од 2. пјеш. регим., који је у прољећу 1889. стациониран био у турском Шепаку на доњој Дрини (србијанска граница). По њему би чврљци заједно са обичним чворцима легли у стрменитим странама од иловаче, па би вазда одлијетали пут Лознице у Србију да храну траже. Може бити да ће ови ретци доћи до руку онога,

који би нам могао пружити важна објашњења о боравлењу чврљка у нашим крајевима. Само се по себи разумије, да се овај чворак броји у најкорисније птице. Осим тога је он прави украс свакојега краја, особито гдје је у великом броју, јер таково јато покрије мјесто, на које се спусти, живим шареним ћилимом. Нека су му од срца просте оно мало бобица бадемовик и зрна од грожђа.

Најближи му је сродник

Чворак *(Starnus vulgaris* **L., Staar).**

То је по свој земљи добро познати пријатељ људски. Управо је изненадило, да је тек прије двије године оштроумни Инглез Шарп (Sharpe) пронашао у простога чворка два облика, који се добро разликују; они покажују додуше пријелаза али имају сваки свој самосталан и врло чудноват круг распрострањавања. Не расправљајући овдје даље о овој чињеници, само ћу то да напоменем, да чворци легаоци Босне, са потпуним гримизним шилером по цијелом перју, више се приближују чворцима источнијем. Ово потврђују 8 егземплара у музеју из разних крајева земље.

Чворак заслужује баш у окупираним покрајинама, да га свак поштеди, што у осталом и бива. Па и не треба нам за чворка никаквих сандука за гнијежђење; легаоци по пећинама не трпе у Босни никакову невољу, шупљих дрвета има свуда у изобиљу.

Срећа је, што се може казати, да се ова корисна птица довољно множи, јер многијех година сасвијем поуздано и без сметње леже два пута. Тако 1887. у долини Кошеве близу Сарајева. *Albino* су ријетки. У септембру 1890., гледао је кустос-пристав Фр. Фиала на Гласинцу код Подроманије, гдје на хиљаде чворака тик до поштанских кола храну тражаху, извјесно и подуже једнога чворка бијела као снијег.

Као права птица селица појави се чворак у Босни вазда већ око половине фебруара. Таково јато чворака, тек долетјело, кад се спусти на голе врхове од дрвета весело цвркућући, вазда је за то, да у нама пробуди прве прољетне наде.

Чворку су милији равни крајеви земље, а особито у Савским низинама има их у доба сеобе огромна множина. На мјестима, гдје има густа тршчака, ноћивају сви чворци из околине јатомице, а с вечери зашуми цијело јато неугодним хуком попут олује, често пута збијено, тик мимо посматрача, да се спусти на брдином грмљу, међу трстиком.

То се може опажати сваке године, н. пр. у мочварама код Доњ. Свилаја.

Златовранка, гак, чавка *(Pyrrhocorax alpinus* L., Alpendohle).

Нико не заборави тако лако оживљавајући утисак, који изазове у усамљену путнику по пустим планинским путовима, јато златовранака. Китњастим, завојитим лијетањем њиха се једна за другом по плавом ваздуху или се отисне без махања крила дуж голијех стијена, док их свију нестане, а нас опет обузме неутјешна самоћа.

Рухо златовранкино је просто, али га врло подиже боја кљуна и ногу. Први је отвореног жутила (Neapelgelb), а пошљедне су лијепо црвене попут мерџана. Цијело је перје црно, без сјаја, са угашеним зеленкастим блијеском. Често пута су крила у златовранке, особито у прољећу, јако отрцана и показују отворену црвену боју попут цимета, коју многи држе за неправилност. Ноге младијех златовранака до краја прве године црне су а и кљун је из прва још црњкаст. У тића с паперјем на против су ноге жуте попут шафрана.

Златовранка настава понајвише у већим друштвима све планине Босне и Херцеговине као стална птица, почевши од прилике од 1000 *m* на више. Само зими спушта се на нека мјеста пут долине. Тако презиме мноштво планинских чавака редовно у Мостару, Стоцу и Требињу, па се тек у априлу издигну на њихна висока мјеста гдје им је легло. Ријеђе то бива у Босни, а у Сарајеву није се више догодило од 1888. У Травнику је овогодишња строга зима, по опажању г. Меца притјерала златовранке у долину. У Сарајеву појавише се на измаку 80. година у великом броју, искљуваше креч са забатница ново ограђених кућа, прикачише се о зидовима нове католичке цркве и мунаре Бегове џамије, али понајвише након мало часова ишчезоше пут стијења од кастела. У граду се ове птице врло удомаће, чак се усуђују међу куће па очупају зрна од дивље лозе са диванхана и изазивају чуђење у градскијех врана и сврака. Оне на врло особити начин легу у крашним лијевцима и планинским рупама, ријетко у пукотинама окомитих страна, као н. пр. на зубу у Трескавици и у сјеверној урвини високог Вележа. У горњим сводовима, што су попут подрума, влада управо ледена температура у доба кад се легу, и баш је за чудо, како тичићи могу остати у непосредној близини снијега, гдје нема трага сунчаној топлини. Лог је у нас јак и досада ми је осам случајева познато, гдје је по 6 јаја у њему било; али их има и од 3 и 4 комада.

Златовранке су у великој бризи за своје потомство, особито у почетку; кад опазе да се приближује непријатељ, пусте бојазљив глас, не остављају тамнога мјеста гдје легу, кад се у њ ступа, већ се

сакрију у најкрајније пукотине. Врло је мучно вадити гнијезда, и ријетко да се и може без конопа или љестава. Гнијезда стоје на атулама од стијења и ограђена су искључиво оздо од кривуљастих гранчица а озго од сува виша.

И јаја ове врсте, у којих је основа обично зеленкаста, показују гдје-гдје црвенкаст комплементеран карактер, као што то јасно потврђује један егземплар из Гацка. Овај има сасвим карактер нормалне боје јајета од *Corvus capensis*. У окупираним покрајинама је соко грлаш (Baumfalke) опасан непријатељ златовранкама; често пута смо га мотрили у планини гдје их лови. Ова врана, исто тако као и њезини најближи сродници није за јело, јер сва заудара неким особитим мирисом, који се ни након година не губи из перја.

Ја сам о овој врсти говорио нешто опширније, јер је њезина јестаственица још врло непотпуна, а посматрање њезиних особитости отежано мјестима боравлења њезина.

Још је сумњиво, да ли се може галица планинска (Korallenschnäbelige Alpenkrähe) уврстити у тице окупираних покрајина. Ако је у опће гдје има, то би се најприје могла наћи у планинама дуж црногорске границе, и око Ливна. Г. барон Шилинг тврди барем, да је прије неколико година близу Требиња убио један егземплар из једног јата.

За једну другу причају, да је на финији начин убијена на буништу у Ливну. Чудновато је да врло често бркају златовранку са планинском галицом (Alpenkrähe) а врло их је лако разликовати: Обије имају црвене ноге, но прва такођер и црвени савијени кљун, а потоња готово прави жути кљун. Ваљда ће који читаоц овијех редака на ово обратити своју пажњу, те бити тако љубезан, да нам каже, гдје би смо могли лијепе планинске галице наћи.

(Наставиће се.)

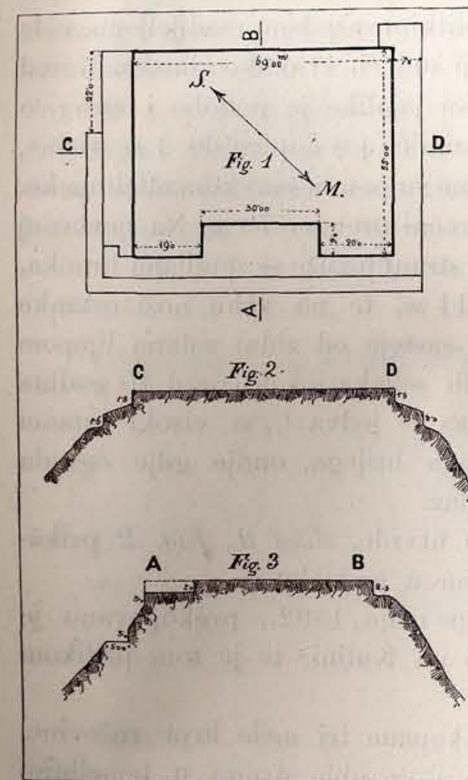
Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine.

Priopćio

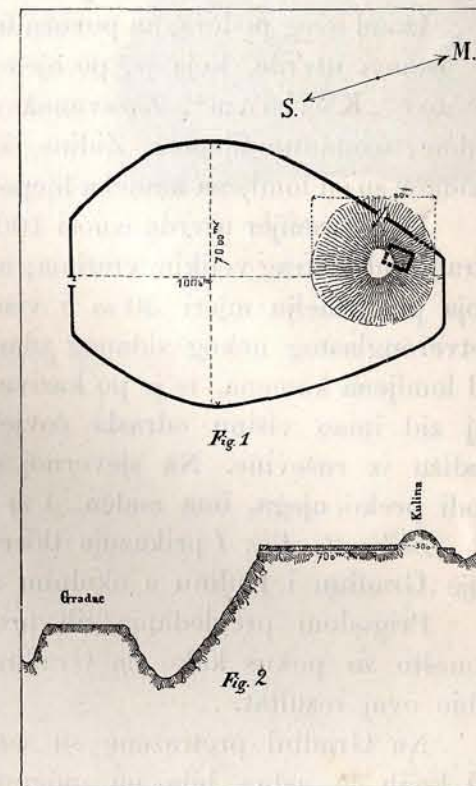
pristav bos.-herc. zemaljskog muzeja, **Franjo Fiala.**

I. Rimske razvaline u Gracu.

Po kotlini kod Posušja u sjeverozapadnoj Hercegovini svuda se vigjaju ostanci nekadašnje rimske naseobine. Blizu mjesta Gorice, Vinjana, Batina,

Slika 1.

Slika 2.

Posušja i Graca više puta su nagjeni rimski grobovi, natpisi i podori zgrada. Najveći i relativno najbolje očuvani rimski podor na jednom je

brijegu iznad župničke kuće u mjestu Gracu, koja leži na jugoistočnom kraju posušačke kotline pri dnu brda, što su opasala tu kotlinu. Taj brijeg stanovnici gradački nazivaju i Gradinom. *Slika 1., Fig. 1* prikazuje tlocrt razvaline, kako je od prilike sačinjen. Presjeci izvedeni u pravcima AB i CD tlocrta prikazani su u istoj *slici, Fig. 2* i *3*. Na tlocrtu debljim linijama markirani temeljni zidovi te zgrade održani su danas samo još u jezgri svojoj, u debljini od 0·6—0·8 *m*, a u visini od 0·4—0·8 *m* po prilici; tesanoga kamenja, kojim su bili obzidani, nema nikako, jer su ga mještani za prijašnjih vremena upotrijebili za gradnju svojih kuća. Materijal je u tim zidinama obično pravilno tesan vapnenac; veoma čvrsti lijep vrlo je ispremiješan komadićima opeke. Ulaz je, sudeći po stepenicama, koje su još do pred 4 godine postojale, bio s jugozapadnog pročelja.

Rečene stepenice, od kojih sam još godine 1888. imao prilike vidjeti kamenite stube, vodile su na sjeverozapadnoj strani brijega u širini od $4^1/_2$ *m* po prilici u neko, 5 *m* široko, terasi slično predvorje na sjeverozapadnoj strani. Od tuda kanda je nastavak stepenica vodio do druge, od prilike 9 *m* više terase i dalje k ulazu u zgradu.

Iznad ovog podora, na povoru brijega, plitkim zasjekom razdijeljenu, vide se ostanci utvrde, koja je, po njenoj gradnji sudeći, svakako rimska. Narod je zove „Kulinom“. Zaravanak na glavici jajolike je podobe i ogragjen zidom, uzidanim lijepom. Zidine, koje mjestimice još dopiru do 1 *m* visine, uzidane su od lomljena kamena lijepom, u kome su pomiješani komadići opeke.

Dugi premjer utvrde iznosi 100 *m*, poprečni premjer 70 *m*. Na sjevernoj strani vidi se trag velikim vratima; na južnoj strani uzdiže se zemljana humka, koja pri temelju mjeri 30 *m* i visoka je 11 *m*, te na vrhu nosi ostanke četverouglastog nekog zidanog zdanja. Oni sastoje od zida, zidana lijepom od lomljena kamena, te je po kazivanju nekih seljaka još do pred 10 godina taj zid imao visinu odrasla čovjeka; danas se jedva $^1/_2$ *m* visoki ostanci uzdižu iz ruševine. Na sjevernoj strani toga brijega, ondje gdje ograda vodi preko njega, ima malen, 1 *m* širok ulaz.

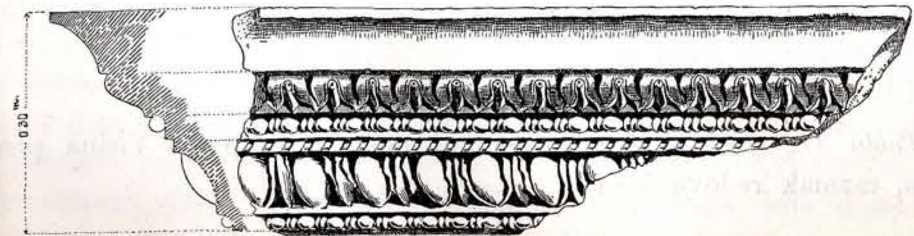
Slika 2., Fig. 1 prikazuje tlocrt rečene utvrde, *slika 2., Fig. 2* prikazuje Gradinu i Kulinu s okolnim zemljištem u prosjeku.

Prigodom pregledanja tih prostorija u maju 1892., prekopavano je ponešto za pokus kako na Gradini tako i na Kulini, te je tom prilikom izbio ovaj rezultat.

Na Gradini pretražene su samo i raskopane tri male hrpe ruševine, od kojih je jedna bila na najgornjoj terasi, a obje druge u temeljnim zidinama zdanja.

Na tim hrpama ruševine udari mi u oči nekoliko glatkih ulomaka od stupova, kao i fragmenti od direka bez dekoracije.

Pri raskopavanju nagjeno je od dekoriranih arhitekturnih komada ovo: Jedan dekorirani komad direka, *slika 3.*; ulomak od glavice, koji prika-

Slika 3.

zuje orla, *tabla I.*, oko 18 cm^2; jedna orlovska glava s komadićima olova u očištima; razni fragmenti glavica, lozom ukrašeni, *tabla I.*, 10 do 20 cm^2; kanelirani fragmenti stupova i mnoštvo glatkih komada direka, sve od sitnozrnastog vapnenca gragjeno, a pripada rimsko-korintičkom slogu.

Slika 4.

Od natpisa nagjeni su ovi fragmenti:

Jedna ploča, *slika 4.* Visina ploče 45 *cm*, širina 40 *cm*, debljina 15 *cm*. Visina je pismena 70 *mm*, razmak redova 60 *mm*.

Tabla II., slika 1.

Visina pismena 50 *mm*, razmak redova 25 *mm*.

TA
STA

Tabla II., slika 2.

Visina slova 52 *mm*, po karakteru pisma iz I. ili II. vijeka po Hr.

ET · DI

Tabla II., slika 3.

Visina pismena 60 *mm*, razmak redova 30 *mm*.

TAE
TI

Tabla II., slika 4.

Visina pismena 40 *mm*, razmak redova 15 *mm*.

1. VL
2. LO — 2. locus concessus?
3. VNT — 3. *[posuer]*unt

Tabla II., slika 5. i 6. pripadaju nekome natpisu. Visina pismena 24 *mm*, razmak redova 5 *mm*.

1. ()CILIE M	1. *(Pro)*cilie M . . . .
2. PIAE : C	2. . . . piæ C*[(onjugi)]*
3. N : LA	3. N : LA
4. IA · MA	4. IA · MA

Po karakteru pisma pripada natpis četvrtome vijeku.

Tabla I., slika 7. visina pismena 35 *mm*.

O · R

Nedaleko Gradine nagjene su na jednoj njivi dvije rimske opeke, *slika 5. i 6.* s otiskom „Pansiana". Već je za više štacija u Hercegovini

Slika 5.

Slika 6.

utvrgjen uvoz takih opeka iz neke fabrike u sjevernoj Italiji. Od ilovastih rukotvorina nagjeno je na Gradini samo nekoliko fragmenata karakterističnih rimskih posuda, gragjenih na točilo.

Na Kulini bio je pokusnom prekopavanju samo neznatan rezultat. Blizu ulaza na sjevernoj strani povučen je 3 *m* dugačak jarak, koji je u dubljini od 0·8 *m* dosegao do živca; nagjeni su samo utarci od sugja, gragjenog rukom i na točilo, ožarena zemlja i nekoliko grumenja za drobljenje žita. U zidinama, koje se uzdižu na brežuljku, što je u južnom dijelu zidom opasanog prostora, kroz duže su vrijeme rovali kopači blaga, ali nijesu, kako sam saznao od jednoga izmegju njih, našli ništa osobito, osim nekoliko utaraka od sugja.

Po razvalinama, što su u selu Gracu blizu kuća, nije dosele bilo opsežnijega prekopavanja, ali je dosta toga slučajem nagjeno i za zemaljski muzej namaknuto.

Od rukotvorina rimske provenijencije nagjeno je dosele na Gradini i po njivama u najbližoj njenoj blizini ovo:

Broncani šestar (šestar za redukciju); kraci su mu 18 *cm* dugi i ukrašeni sitnim usavaćenim kolobarčićima i punktiranim linijama; na glavi je pričvršćen klinom. Patina je lijepo zagasito zelena i sjaji se. *Tabla III., slika 1.*

Broncani ključ, s drškom na kraju okruglo probijenim; sjekirica mu je duga 25 *mm*, ključ je dug 65 *mm*, patina otvoreno zelena. *Tabla III., slika 2.*

Šiljasti željezni ključ, dug 88 *mm. Tabla III., slika 3.*

Broncani prsten sa nesavaćenom plojkom; patina većim dijelom sastrugana; premjer 19 *mm. Tabla III., slika 4.*

Željezni prsten, premjer 17 *mm;* u plojci mu je valjda bila obojena, folinom podložena pasta. *Tabla III., slika 5.*

Broncana strugalica, duga 120 *mm. Tabla III., slika 6.*

Fragmenat broncane okovice. *Tabla II., slika 7.*

Broncani šaraf, dug 37 *mm. Tabla III., slika 8.*

Broncana halka s ušicom. *Tabla III., slika 9.*

Fragmenat stremenke, koja pripada broncanoj fibuli; duljina 75 *mm. Tabla III., slika 10.*

Komad broncanog šarnijera, savaćen i lijepom, zagasito zelenom patinom prevučen. *Tabla IV., slika 6.*

Lovorov list od broncanog tenećeta, 73 *mm* dug i 30 *mm* širok; zagasito zeleno patiniran. *Tabla IV., slika 7.*

Broncana toka; premjer plojke 28 *mm. Tabla IV., slika 9.*

Kotačić od bronca; premjer 12 *mm. Tabla IV., slika 10.*

Ulomak broncane fibule sa šarnijerima; *Tabla IV., slika 8.*

Šiljak željeznog koplja s povorom po srijedi; dužina 25 *cm*, najveća širina plojke 3 *cm. Tabla IV., slika 1.* $^1/_2$ nar. vel.

Šiljak željeznog koplja s povorom po sredini, oblik lovorovog lista; dužina 22 *cm*, najveća širina plojke 4 *cm. Tabla IV., slika 2.* $^1/_2$ nar. vel.

Šiljak željeznog koplja bez povora po srijedi, dužina 18 *cm*, najveća širina plojke 3 *cm*. *Tabla IV., slika 3.* 1/2 nar. vel.

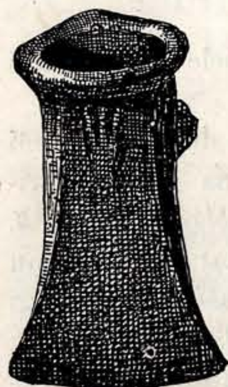
Željezna vješalica na oblik sidra, duga 23·5 *cm*. *Tabla IV., slika 4.* (1/2).

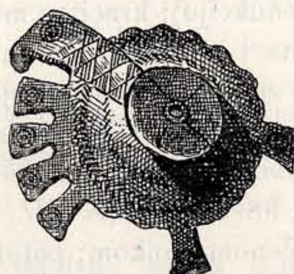
Željezni, strijeli sličan čavao; 85 *mm*. *Tabla IV., slika 5.*

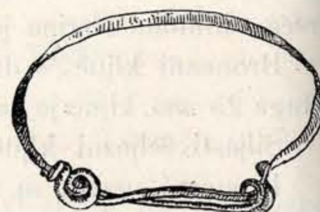
Željezni lemeš, 12 *cm* dug, 7 *cm* širok.

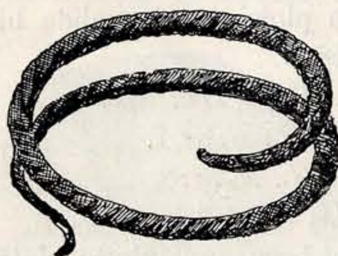
Više ulomaka broncane plohe, megju njima jedan s usavaćenim pismenom A.

Staklene paste i rezani kamički za prstenje, staklena zrnca i fragmenti staklenih narukvica često su nagjeni, isto tako novci careva Hadrijana, Trajana, Gordijana III., Antonina Pija, Dioklecijana, Aurelijana, Galijena,

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

Slika 10.

Slika 11.

Licinija, Galerija, Konstancija Klora, Konstantina I., Konstantina II. i Konstansa II., u rijetkosti valja ubrojiti srebrne novce republike.

Ali osim rečenih prijedmeta rimskog doba nagjeni su na njivama niže Gradine više puta prehistorički objekti, od kojih zemaljski muzej ima ove:

broncani šuplji kelt, dužina 85 *mm*, širina oštrice 55 *mm*, *slika 7.* (1/2);

ulomak isperene broncane guke, kojoj je na vrhu broncana plojka tako pričvršćena, da se može okretati; taj je objekat dekoriran jednostavnim linearnim ornamentima, *slika 8.* 1/2 nar. vel.;

narukvica od broncanog tenećeta (la-tenski oblik), *slika 9.* 1/2 nar. vel.;

špiralna halka od narovašene broncane žice, *slika 10;*

prsten od broncane špiralne žice; *slika 11.*

Prikupivši sva opažanja i sve nagjene prijedmete, došao je pisac do ovoga mnijenja o Gracu.

Na onome mjestu, gdje je današnja naseobina Gradac, bila je nekoć rimska naseobina, na Gradini bila je oveća divotna zgrada, kojoj se danas ne može odrediti svrha; postanje joj valja staviti u I. vijek po Hr., a propast u IV. vijek po Hr

Kulina nam prikazuje omanju rimsku utvrdu, koja je naseobini bila zaobranu. Takvih naprijed pomaknutih utvrda ima nekoliko u okolini mjesta, tako na Krstinom brdu, na Komilovcu i Treskovcu; one sastoje stranom od jednostavnih nasipa od zemlje i kamena, stranom od zidina od lomljena kamena. Sva je prilika, da tu imamo pred sobom Epilentium zemljopisca Ravenjanina, koji on navodi uz cestu, štono vodi od Ad Libros preko Orba i Naurtius u Ad Novas (Runovići), i to kao zadnju štaciju prije Ad Novas.

To što se ostanci rimske ceste nalaze sasvim blizu Graca, pa i to, što su to najveće razvaline blizu Ad Novas, svjedoči vrlo za vjerojatnost našega suda, a prekopavanje, koje se ove godine misli u veliko onuda udesiti, možda će nam to posvema razjasniti. To je pak utvrgjeno, da je i u prehistoričko doba u Gracu bila naseobina.

II. Rimski prijedmeti nagjeni u grobovima kod Sovića.

Nedaleko sela Sovića, u ljubuškom kotaru, nagjene su prigodom poljskih radnja dvije rimske ilovaste svjetiljke i uz to nešto utaraka od sugja. Da li sada ti objekti pripadaju kakovu grobu ili su negdje slučajno ostavljeni, nije se više moglo utvrditi.

Obje su svjetiljke od terakote, uljanica (infundibulum) u obiju je okrugla, u kljunu ima samo jedna rupa za fitilj (monolychnis), ručica nema.

Na površini uljanice vidi se u jedne svijetiljke — *tabla V., slika 1.*, 1/2 nar. vel. — na odskok izragjena antikna pozorišna maska, a na dnu ima na sred tri koncentrična kolobara natpis „FORTIS".

U druge lampe — *tabla V., slika 2.*, 1/2 nar. vel. — nema na uljanici nikakvog ukrasa, a na dnu joj ima nasred kolobara natpis „CRESCES".

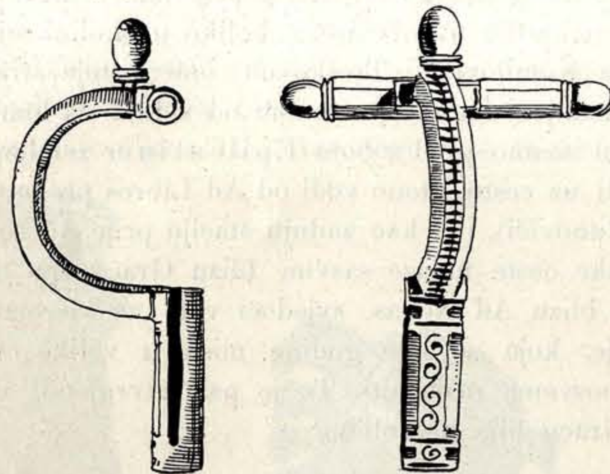
Oba se ova natpisa često nalaze na lampama, koje su nagjene u Engleskoj, Franceskoj, Njemačkoj i u području rimske ilirske provincije[1]).

III. Rimski nahogjaj u Trnovu.

U selu Dejčićima, koje pripada ispostavi trnovskoj, našao je seljak Ibro Dedić, kopajući temelj neke ekonomičke zgrade, srebrnu rimsku fibulu i ulomak oštrice od noža. Fibula, *slika 12.*, teška 23 1/2 *gr*, ima

[1]) G. Wilmanns „Exempla inscriptionum latinarum" (Primjeri rimskih natpisa) Berolini MDCCCLXXIII· — S. Birch „History of Ancient Pottery". London 1873.

oblik oblučaste fibule. Prijećka je šuplja, šesterobrida, te je bez sumnje na oba kraja imala glavičaste nastavke. Željezni ulomak, *slika 13.*, potječe

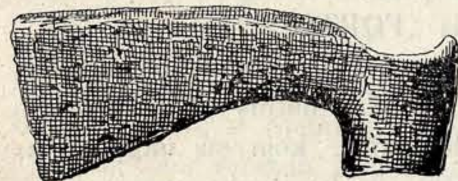
Slika 12. Slika 13.

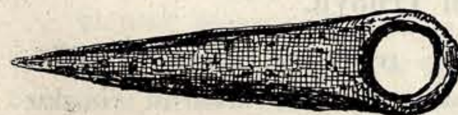
od jednorezog, bodežu sličnog oružja, oblik, koji je često nagjen megju rimskim nahogjajima u ovim pokrajinama.

Dalje na nahodištu obiju objekata nije bilo pretraživanja.

IV. Prehistorička bakrena sprava.

Bakrene su sprave najrjegje megju prehistoričkim nahogjajima ovih zemalja. Zemaljski muzej imao je do nedavno dva komada; treći, bakrenu bradvu, nagjenu blizu jedne gradine kod sela Kosovače u zvorničkom kotaru, poslao je kotarski stražmeštar Dragičević. Po Osbornovoj[1]) klasifikaciji valja je pribrojiti obliku savijenih uskih bradava. Duljina joj je 118 *mm*, širina oštrice 48 *mm*, a visina ušice 35 *mm*. Taj je objekat prevučen lijepom malahitno-zelenom patinom, a na oštrici vide se tragovi mnogoga upotrebljavanja. *Slika 14.* prikazuje tu bradvicu u dva vida u naravnoj veličini.

Slika 14.

[1]) Osborne: „Das Beil" (Bradva), Dražgjani 1887.

Sličan komad, koji potječe iz Pakraca u Slavoniji, pohranjen je u gradačkom muzeju, a razni analogni komadi u narodnom muzeju u Budimpešti.

V. Rimski nahogjaj kod Ljubuškog.

U Glasniku 1889. spomenuo je pisac rimski nahogjaj iz blizine Ljubuškoga, ukraj ceste u Hrašlane.

Na istom su zemljištu godine 1892. — na žalost nevješte ruke, — iskopale stvari iz jednog groba, kojim ćemo inventar, što je sada u zemaljskom muzeju, niže opisati.

Tabla VI. prikazuje slike svih objekata u $^3/_4$ nar. vel.

Slika 1. Plojka od ljevenog bronca, na kojoj je pet koncentričkih kolobara kao dekoracija, uglagjena kao ogledalo; patina crna. To je po svoj prilici ploha jednog ogledala.

Slika 2. Broncani držak uz plojku ogledala; na objektu vide se tragovi pripajanja, koji posve odgovaraju onima na ogledalu.

Slika 3. Broncana fibula sa šarnijerima, sivo-zeleno patinirana.

Slika 4. Fragmenat staklene suzne bočice.

Slika 5. Broncana stremenka, na kojoj se vide tragovi željeznog predmeta, koji je nekoć uz nju bio pričvršćen.

Slika 6. Broncana stremenka od fibule sa šarnijerima.

Slika 7. Broncana, na jednom kraju poput strugalice proširena, na drugom glavičasto udebljana sprava.

Slika 8. Fragmenat broncane ukosnice.

Slika 9. Koštana šipka.

Slika 10. Broncana halka, koja potječe sa nekog okova.

Slika 11. Gmiza, ljevena od modrog stakla, narebrena.

Slika 12. Zrno od zagasito zelene mase sa žutim kolobarima.

Slika 13. Broncani okov na oblik kape.

Slika 14. i *15.* Zrnca od sivo-zelene paste, narebrena.

Slika 16. Velika gmiza od stakla, zelena kao u butilja.

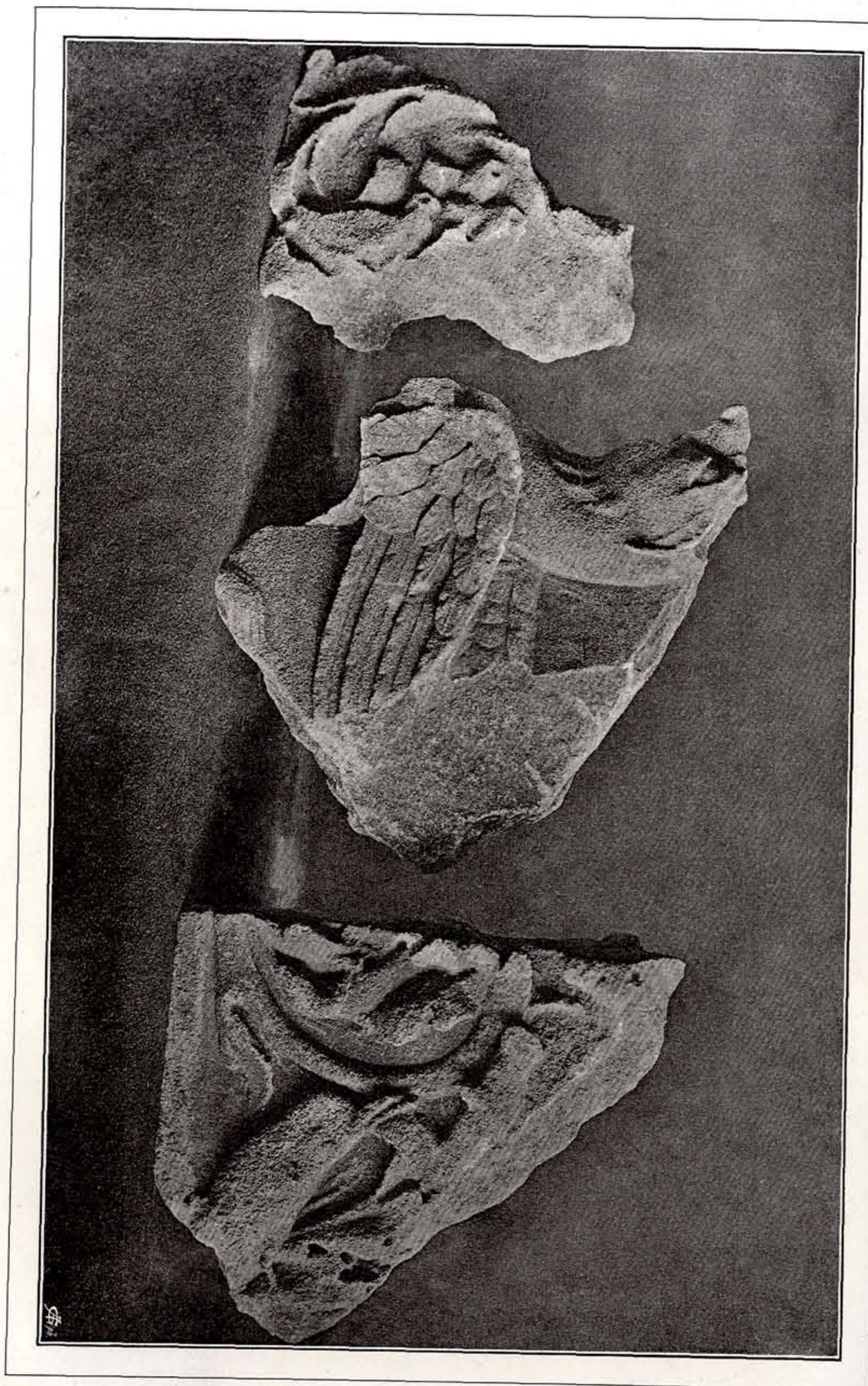
Slika 17. Koštana šipka.

Slika 18.—21. Suzne bočice od stakla, koje irizira.

Slika 22. Staljene staklene kapljice.

Slika 23. Broncana halka, smegje patinirana.

Sudeći po objektima i po tome kako su održani, bio bi to ženski grob i to sa spaljenom lešinom.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

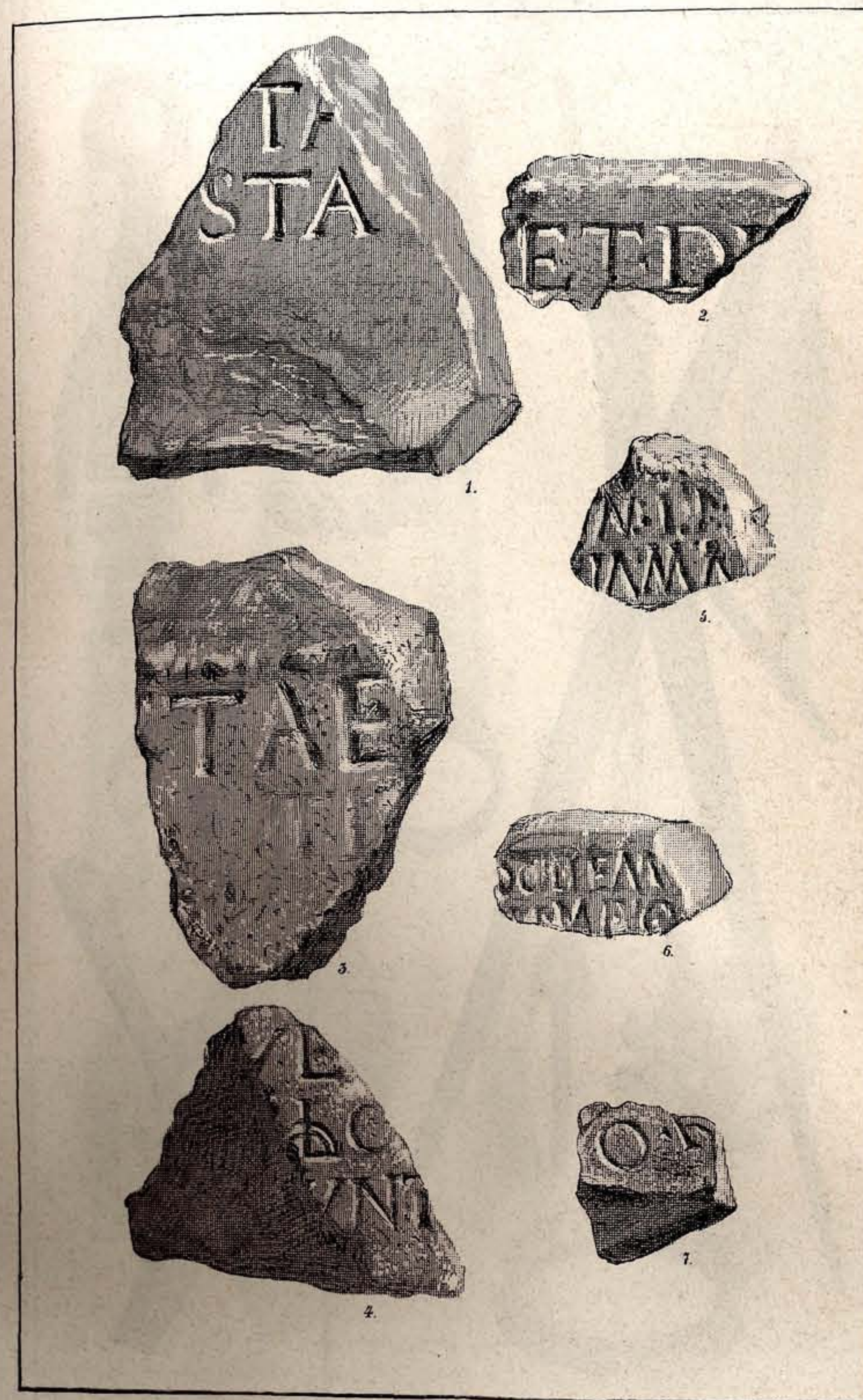
Tabla I.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine“.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1863. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine“.

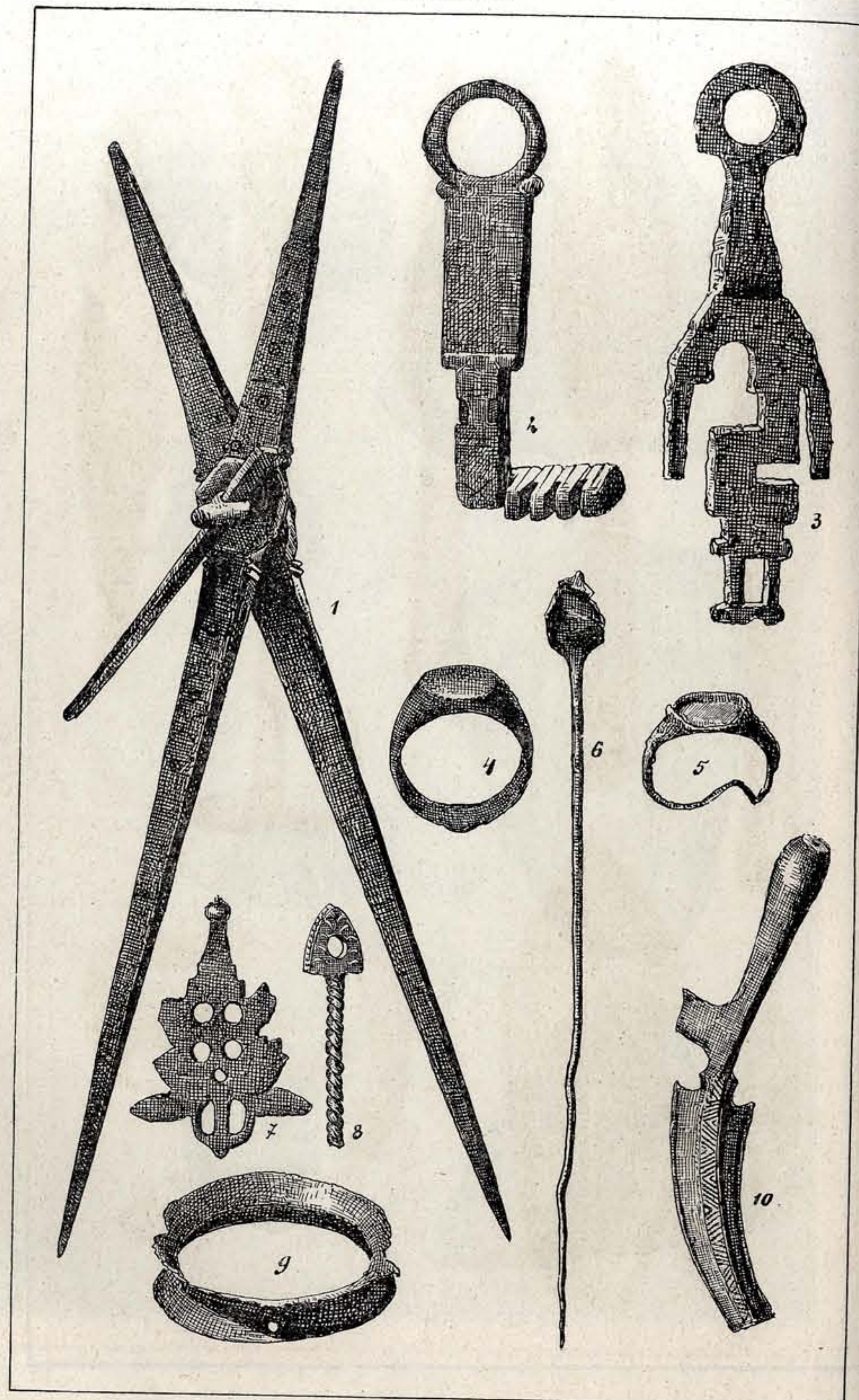
Tabla II.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine“.

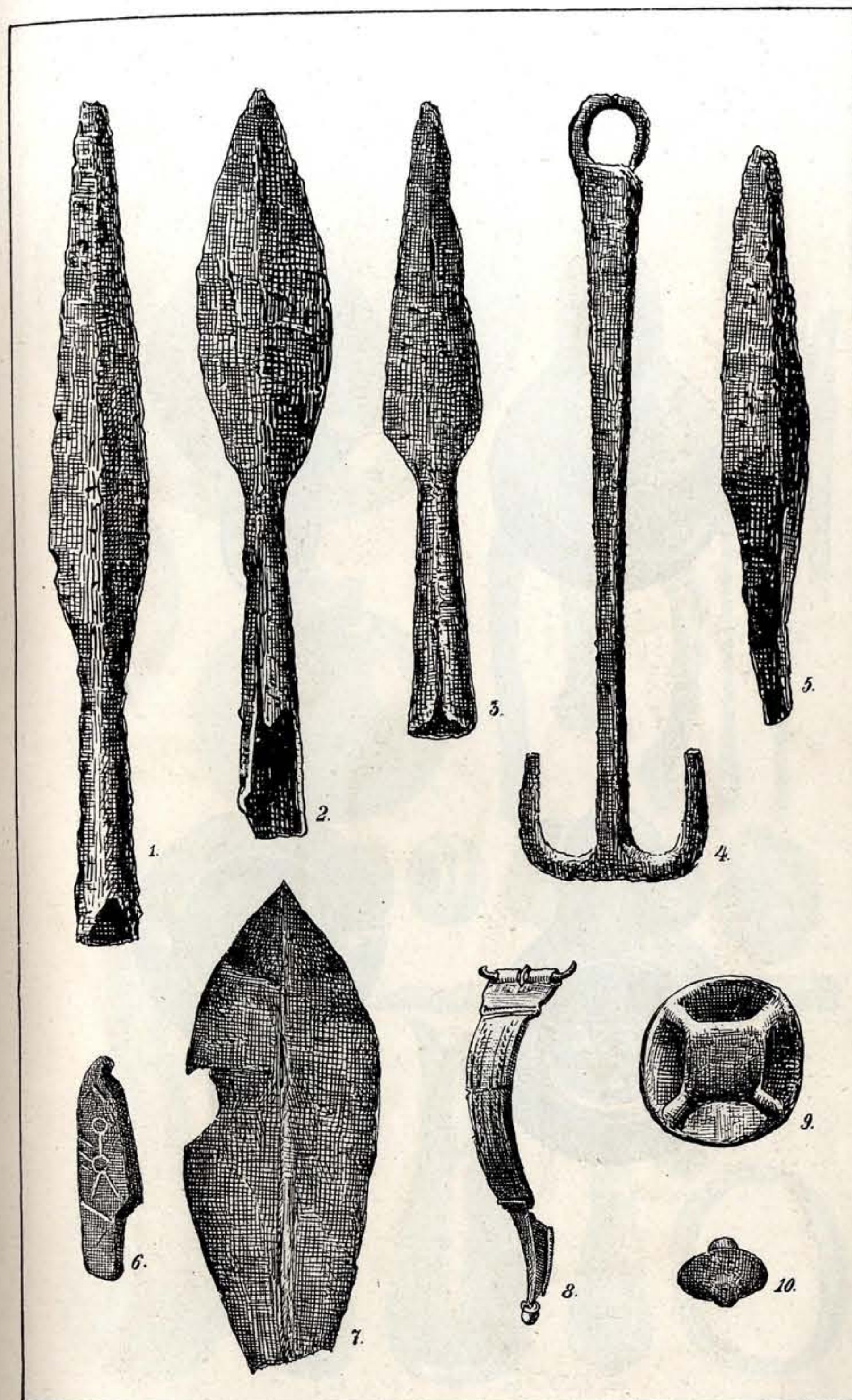
Tabla III.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine“.

Tabla IV.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine".

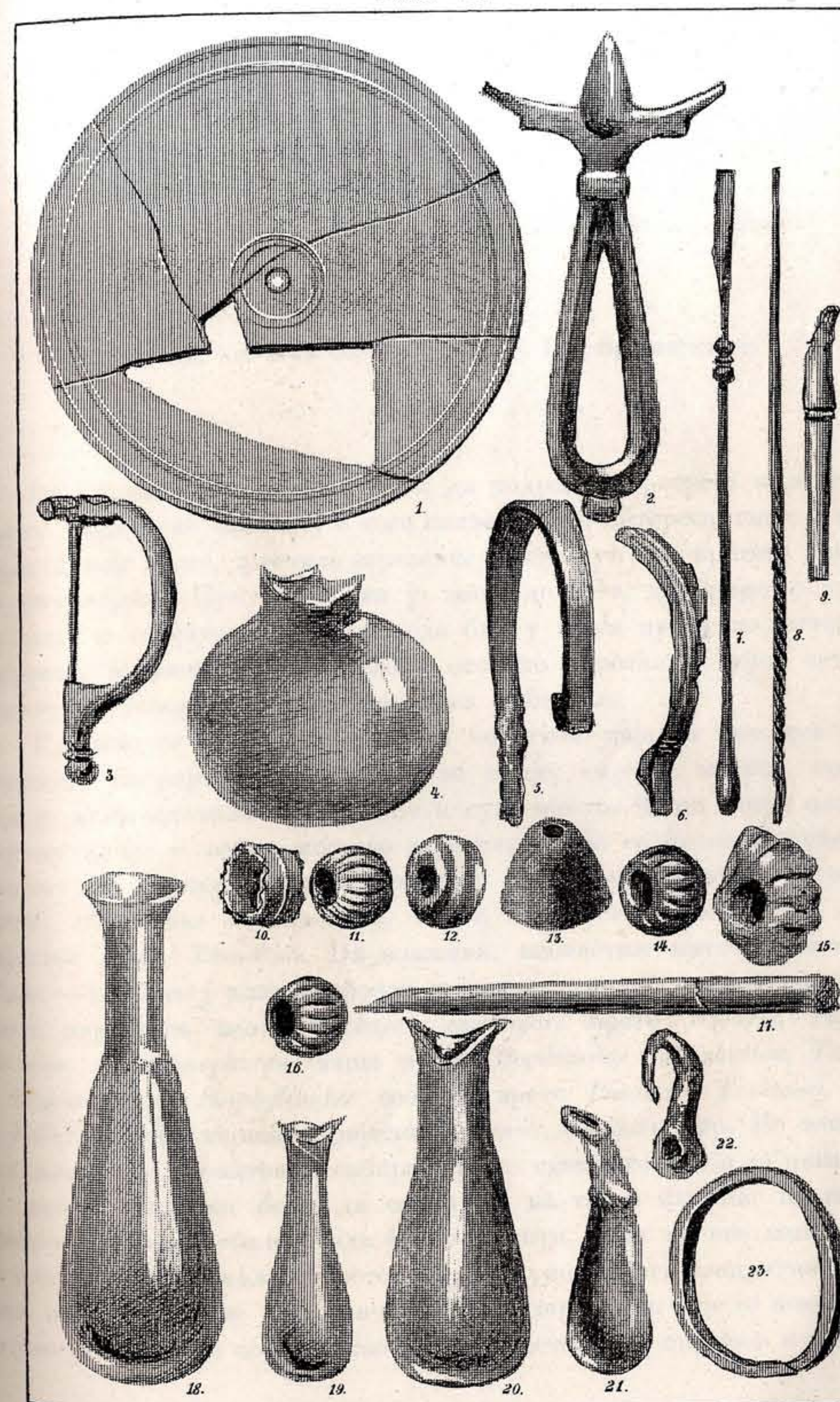
Tabla V.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine".

Tabla VI.

Ентимологични излет близу Сарајева.

(Прилог за познавање колеоптерне фауне у Сарајевској околини.)

Приопћио

пристав бос.-херц. земаљског музеја, **Виктор Апфелбек.**

Овај чланак не смјера на то, да подродно претресе колеоптерну фауну Сарајевске околине, с тога износим само интересантније и карактеристичније врсте, а остале зарезнике напоменућу по врстама или само по фамилијама. При овоме ми је више до тога, да пријатно утјечем на лаике и пријатеље природе, еда бих у њима пробудио интерес за сабирање и посматрање инсеката особито зарезника, због чега ћу тачније да говорим о неким методама сабирања.

Кренимо се концем априла или почетком маја на пут дуж обале Миљацке уз ријеку. Зауставимо се ондје, гдје је матица шира и гдје је вода оставила које повеће и суво мјесто. Фини мокри иловасти пијесак крије у себи мноштво зарезника, који се наскоро појаве при гажењу и ријењу мокрога пијеска: *Omophron limbatum*, *Dyschirius* врсте, *Heterocerus* и *Limnichus*, многе мале *Staphylinidae*, као н. пр. мајушне врсте *Thinobius*. На влажним, иловастим мјестима матице и обале — особито у хладу врбовог и јовиног грмља — живе многе мале врсте зарезника као: *Pelochares versicolor*, врсте *Bryaxis*, *Phytobius Phaedon* и *Pachnephorus*, више врста *Bembidiitae (Bembidion*, *Tachypus* и *Elaphrus)*; од *Staphylinidae* особите врсте *Paederus*, *Tachyusa*, *Stenus* и *Falagria*, међу којима и ријетка *Falagria laevigata* Epp. Ко жели, да ове животиње посматра и сабира, тај се свакојако треба да накани, да се посади или још боље да се пружи на таква влажна, иловаста и пјесковита мјеста обале. Тада ће се чудити, како ту све кипти, живо се миче и гмиже на малом простору од не пуно једнога квадратног метра, како су се ту збиле најразличније врсте зарезника, гдје се неке тромо, готово непримјетно помичу, као малене, често пута пијеском и иловачом

омотане *Georyssus;* друге се опет журно тамо амо врзе. При крају воде под камењем налазе се: *Potaminus substriatus, Parnus striatopunctatus, Bembidion ruficorne, decorum, tricolor* и *ustulatum*, више маленијех врста *Tachys* и *Perileptus areolatus*. По свјежем лишћу врбовог и јовиног грмља кипти мноштво *Halticidae, Chrysomelidae, Curculionidae* и *Malacoderme* (међу њима често и један варијетет *Rhagonycha Milleri);* можемо их ухватити, ако под грмљем раширимо кишобран, па ударимо неколико пута штапом по грмљу. На једном иловастом, мокром мјесту близу пута, наћи ћемо већином ријетки *Bembidion brunnicorne* Dej., *Agonom antennarium* и др. Код швајцарске куће „Da-Riva" сврнимо на лијево и држимо се потока Мошћанице. При доњој страни храпавог, водом оплаканог камења живе задружно понајвише у великом броју, често по 100 комада заједно, више врста *Elmis* и *Hydraena.* Ови мали већом части тамно обојани заредници, тако чврсто пријону својим панџама о храпавом камењу, да их вода не може одвојити. Такођер је и маховина, која је често о камењу у води прилијепљена, понајвише пуна овијех зарезника. Врло је лако ухватити *Elmidae* и *Hydraenae,* одвојивши их од камења малом кичицом, шпиритом наквашеном.

Дуж пута наћи ћемо под камењем многобројне зарезнике из најразличнијих фамилија, међу осталима: *Procrustes coriaceus* v. *subrugosus, Carabus Parreyssi* v. *Gattereri* (ријетко), *Carabus convexus* v. *dilatatus, Molops simplex* и *alpestris, Otiorrhynchus Emiliae Apfelb.*, и др. Особиту пажњу ваља да обратимо мрављим колонијама, које под камењем живе, јер ту има више врста врло интересантнијех зарезника, тако званих *Formicophile* (мрављи пријатељи), који понајвише живе код мрава као паразити (наметници). Међу њима, а у неколико налик на њих по изгледу, боји и кретању, трчкарају н. пр. интересантне врсте *Atemeles* и то *Atemeles paradoxus* и *emarginatus,* које нијесу овдје ријетке. По башчама и ливадама, по травом обраслим колонијама жутих башчених мрава, попут кртичиних брежуљчића, наћи ћемо *Claviger testaceus,* који нема очију. Такођер и један егземплар *Chennium Kiesenwetteri,* који је досад само у Грчкој познат био, може се ухватити под каменом у друштву жутих мрава. На самом путу наћи ћемо гдје пузи: *Timarcha corinthia, violaceonigra* и *laevigata*[1]), гдје-гдје по која *Chrysomela Findeli* и *Thorectes Brancsiki* Apf., којега сам ја прије двије године близу Сарајева пронашао. У зеленим стабљикама неке врсте млечике *(Euphorbia)* наићи ћемо на *Thamnurgus varipes,* понајвише у паровима, врло мало познату врсту

[1]) *Timarcha pratensis* не налази се у Босни, али врло често у Херцеговини, гдје заступа *T. violaceonigra.*

омориковиx поткорњака. Он изједе мождину биљкину, али није лако познати, налази ли се у биљци, јер при свему тому биљка изгледа са свијем свјежа и здрава, само на врху стабљике може се опазити при тачном испитивању једна рупица с останцима од изметина. Ко жели ову животињицу имати, треба да биљку полагано просијече по дужини.

Уставимо се опет код једне мале баре, у којој стоје разне водене биљке, пошто нас ту обилан лов чека. Пошто смо неколико пута превукли воденом мрежом[1]) преко биљака, што под водом стоје, прегледајмо садржину њезину. Ту ћемо наћи мноштво мањијех и већијех воденијех зарезника, особито: *Cnemidotus caesus, Haliplus, Heydani, Hyphydrus ferrugineus, Bidessus minimus, Noterus clavicornis, Lacophilus hyalinus* и *obscurus, Platambus maculatus, Ilybius fuliginosus, Agabus bipustulatus* и *Dytiscus marginalis;* од *Hydrophilidae* поглавито *Helephorus,* врсте *Hydrochus* и *Ochthebius;* од *Curculionidae Lixus paraplecticus, Hylobius fatuus,* малене *Tanysphyrus Lemnae* (на сочивицама воденим) и врсте *Bagous;* од *Chrysomelidae:* више врста *Donacia.* Ови метално зелено-плаветно и црвено обојани, врло брзи лисни зарезници *(Chrysomelidae)* сједе на воденим биљкама често у великом броју. По спољашњем изгледу врло наликују на *Longicornes* (Bockkäfer), за које их почетници и лаици понајвише и држе. У сито за зарезнике баци се старо, гњило лишће, маховина и т. д., што под грмљем лежи, па се просије. Ко нема таковога сита, нека поједине слојеве тога лишћа и црнице тури на бијело платно или у разапети кишобран, па нека претражи садржину. Ту ће наћи зарезнике најразличнијих редова и фамилија. Од *Coleoptera* напомињемо: *Tomoderus dalmatinus, Scydmaenus tricavulus, Schlosseri* и друге, *Trimium puncticeps, Cephennium montenegrinum, Laena Hopffgarteni, Bathyscia bosnica,* разне врсте *Bythinus, Otiorrhynchus multicostatus, Stomodes gyrosicollis, Stereus costatus, Adexius scrobipennis,* ријетки *Erirrhinus aterrimus,* више врста *Acalles* и т. д. и т. д. Обилан лов даје и грмље на обронцима, по којима понајвише расте *Fraxinus ornus* (Blumenesche), храст, клен, граб, буква (Hopfenbuche), дивље врсте воћа, и *Crataegus* (глог). Тресавши ово грмље штапом или кишобраном — као што сам прије назначио — улови се међу осталијем многе *Curculionidae* н. пр. *Otiorrhynchus pulverulentus* v. *orni* Apf., *Ot. Heydeni, Ot. bisulcatus. Ot. mastix* (на *fraxinus ornus),* разне врсте *Phyllobius, Polydrusus, Balaninus* и *Magdalis, Anthonomus pedicularius* (на *Crataegus), Bradybatus Creutzeri* и *subfasciatus* (на јаворовом цвијећу), *Rhynchites giganteus* (на цвјетнијем

[1]) Водена мрежа исте је грађе као мрежа за лепире, али у свему много јача. Тоболац је најбоље направити од Canevasa, јер се Organtin и Musselin брзо подере.

крушкама); од *Chrysomelidae* међу осталима, ријеткот *Cryptocephalus villosus* (на храстовима), *Galleruca Crataegi*, разне облике *Orsodacna lineola* (на *Crataegus*) и разне *Luperus*-врсте (особито на љескову грмљу); од *Cerambycidae* (Bockkäfer): *Gaurotes virginea, Acmaeops collaris, Cortodera humeralis* (ријетко), *Grammoptera ustulata* и *ruficornis, Callymus angulatus, Callidium rufipes, Clytus arietis, Anaglyptus mysticus* и var. *hieroglyphicus, Cerambyx Scopolii;* од других фамилија особито: *Attalus dalmatinus, Danacaea marginata* и *serbica* (?), *Stenomax lanipes, Osphya bipunctata, Sparedrus testaceus, Ischnomera coerulea* и *sanguinicollis*, разне *Elateridae* као н. пр. *Elater sinuatus* и *elegantulus, Megapenthes lugens* и т. д., од *Staphylinidae* више *Omalium-* и *Anthobium*-врста.

Малене ливаде и ниске биљке међу грмљем снабдјевају нас обилним врстама најразличнијих зарезника, особито онијех са сурлама и *Chrysomele, Malacoderme* и т. д. ако се мрежом (Streifsack, Streifnetz[1]) преко биљака превуче.

[1]) Исто као мрежа за лептире, али јача, а тоболац од беза мјесто муселина.

Različito. — Различито.

Otkle dogje da su pas i mačka kari (neprijateljni) jedno na drugo.

Priopćio učitelj **Ivan Zovko.**

Za vrijeme strašnog suda sve će ustati protiv čovjeka i čemu je kriv i čemu nije. Ali taj dušmanluk (neprijateljstvo) ne će više biti ni potrajati, nego čejrek (četvrt) sata. Da bi više bio, nikud gore! Malo ko da bi se urajio (spasao). Najprije će se dignuti i ustati mačka. Da je protiv koga, nego protiv onoga, koji joj je najviše valjao i najvećma dobra učinio. Dignuće se protiv domaćice kutnje. Te da ne bude tada pseta, ne bi joj (domaćici) lijepo bilo, jer bi mačka svojom ojnamom (lukavost, prefriganost) sve zavela i obengjijala (obmanila, opsjenila). Ružno bi joj se pisalo. Što joj god bude na um padalo (mački), ne će gledati, je li to pravo ili krivo, nego će svakakve muzuirluke (opadanja, klevete) protiv nje iznašati; kako ju je nemilice bila na mrtvo ime, kako ju je progonila, kako je u njezinoj kući skapavala od svake rgje i gladi. Na to će se odsjeći (drsko ustati) pseto, te će je sojisati (u laž utjerati, navaliti, suzbiti) i zaarlaisati (naružiti, nagrditi), pa će ono za stopanjicu teftiš (pravdu, proces) gonjati: „Kako tako šta možeš reći?“ — sabisaće je pas — „kad ja, koji sam bio za vratima i čekao što će ostati, da mi bace samò oglobinu, pa se nemam na što tužiti, nego sam uvijek bio sit do sitina, a kamo li, kako je bilo s tobom, koja si vazda ervahi (uvijek) ćupila pod sinijom (jelnica, s koje se jede) za sofrom (objedovanjem). Ne sevep, pa da ideš sad tužiti! Još da je istina, što govoriš!“ Onda će se mačka na nj napobedriti (ispriječiti, okositi): „Jà — tako je — beli, kako si ti kazao! Ti ne znaš ni svoga hala (muke), kamo li bi znao čijeg drugog. Kako je meni bilo — ti ne znaš, a ne treba ni da znaš. Ti čuvaj sam sebe. Neka te nije briga za me. Svak nek pazi sebe i tvrdi svoje skele. Ja tugjeg posla ne zauzbijam. Lako je tebi govoriti, što hoćeš. Ti nijesi trpio niti si se palio, kô ja. Tebi su bacali kosti za vrata, da ih glabinjaš (hrštiš), a mene nijesu pod sinijom ni vidjeli.“ „A ko ti je kriv, da te nijesu vidjeli?“ otpovrnuće pas, „ti bome ne bijaše verati pod siniju, kô šugava kozetina. Bijaše i ti stajati za vratima, niko ti nije branio, kolik ni meni. Hoćeš li, da se pogospodarašiš (pogospodiš), pa ti gospodstvo nije moglo podnijeti, da stojiš za vratima. Otišô bi ti namuz (obraz, ime, glas) u kâm (propao bi ti).“ „Idi, idi, nalete jedan! Ko s tobom još govori?“ — dočekaće ga mačka — „prava si nesvesela (ništo). Samo da je tebi džefu (svagju) voditi, a za drugo ti ni deveta! Ko bi sa sičijom (nesreća, ništo) mogao isturiti na kraj! Ne bi te mogô nadinaditi katan (mnoštvo) cigana, kamo li bih ja.“ I time će se ta murafa (parnica) dokrajčiti. Domaćica će biti opravdana, a maca će se sama povući na se, jer će po sebi uvidjeti, da je javaš (na krivo) skrenula. Ali dušmanluk i katilstvo (neprijateljstvo, zlotvornost) megju njima vazda će biti i ostati.

Jedno će na drugo mrziti, kako se ono kaže: kô mačka i pas. Nikad se ne će složiti ni sprijateljiti. Da se i sprijatelje, to će prijateljstvo biti šumovlakom (prividno) od čas do čas — čipo (netrajno) i na ceceljiu (malo stalno).

Херцегово врело и грчки град.

Написао **Томо А. Братић.**

а) Херцегово врело.

Како се иде колским путем из Невесиња у Гацко, на 2 километра близу Фојнице, привлачи пажњу путникову на се врло лијепо врело под једним гајем. Народ то врело зове „Херцегово врело“ и ја мислим о њему проговорити коју ријеч, премда је г. Шешељ писао о њему у овоме листу [1]).

Народ то врело зове херцеговим за то, што је у народу сачувана традиција, да је ту излазио Херцег Стјепан љети и код тога врела обичавао љетовати. На моје питање: како је он могао ту љетовати, кад нема никакве развалине од кућа у којима је он стојао, рекоше ми, да је он имао куће на Градини више Фојнице, и да је у њима становао, а на то врело само у дану долазио и сједио. Отишао сам и на ту Градину и видио сам, да је ту била некаква грађевина, што свједоче останци од зида и трагови од старих путева, којима се долазило до тих грађевина. Или је то збиља био дворац Херцега Стјепана, или какав римски или средовјеки градић, не знам, али се прије може мислити да је тврђава, него ли љетниковац, пошто је на вису и у кршевитој љути.

Врело је било лијепо урешено и са свију страна дивно отесаним плочама ограђено, а она плоча најдоња пробушена је на сриједи и туда је вода текла. Но данас од свега тога ништа се не зна, јер је све зарасло у пијесак, само су нешто мало откопали војници, да љети носе воду с њега. Са једне стране одмах уз врело налази се столица од камена истесана а на наслону од странице урезана је сабља. Столица је са једне стране крњава, један сељак одбио је комад од ње тражећи новаца, јер народ прича да је пуно пара под столицом, али их нико не смије копати, за то је и онога, који је од столице комад одбио, одмах снашла некаква мука и од ње је и умр'о.

Столица је готово до сједишта зарасла у земљу, али људи, који памте док се је још доста видјело, причају, да је она дивно израђена и да се зна на подножју, гдје су се и ноге метале, кад се на столици сједило, јер је и за њих мјесто у камену изрезано.

Колико има истине у томе казивању, не знам, пошто нијесам откопавао земљу да видим.

Изглед врела уљепшава гај, који се одмах изнад врела зелени и мала ливада испод врела, која се зове Херцеглија. Дакле, као што се види, изглед и положај врела врло је лијеп и романтичан, а вода је врло лијепа и уз највећу врућину тако је студена, да се рука у њој не може држати неколико минута. Становници Фојнице љети излазе на то врело, јер је вода врло добра и отвара вољу на јело.

---

[1]) Гласник зем. музеја год. 1889. I. књига, стр. 92.

Између херцегова врела и градине има развалина једне старе цркве, али врло мале. Одмах пред вратима црквене рушевине има једна гробница са натписом, под којом је сахрањен пошљедњи свештеник те цркве. Тај натпис снимићу првом приликом, ако могнем, јер је зуб времена готов уништити га. У тој развалини прије неколике године нађена је једна звјездица са једним црвеним топасом (каменом) на врху. На једном краку звјездице пише: „Пришад звијезда, ста врху идјеже бје отроча“, само са словима, као што се налазе и на старим српским споменицима, што свједочи и она ријеч „пришад“ мјесто „пришед“. На другоме краку има име приложника и још нешто, чега се сад не сјећам. Ја сам ту звјездицу имао у рукама више пута, па сам и натпис вјерно снимио, али сам га изгубио, те првом приликом снимићу поновно тај натпис и објелоданити га.

б) Грчки град.

Позната је ствар, да су овим земљама некада господарили силни Римљани, и већина старих рушевина носи на себи обиљежје римске архитектуре, али наш прости народ мало зна за Римљане, а много више за Грке, па за то и многе развалине, које су из римског доба, он зове грчким.

Тако има једна стара рушевина између села Дубљевића и Сливаља на једноме малом вису и народ је зове „Грчки град“. По изгледу рушевине мора се мислити, да је ту била читава мала варош, јер се она простире на више простора, него што је потребно за једну тврђаву, а виде се још и трагови од улица.

Тврђава је без сумње била римска, што нам свједоче останци од цигле и разбијених лонаца, што је обиљежје римског доба. Ја сам закопавао на два, три мјеста, ондје, гдје је највиша рушевина, и одмах сам наишао на комаде цигле и лонаца, а послије мене једно чобанче нашло је ту, гдје сам ја копао, један као квадрат од бијелог мрамора, дивно углађен, и разбио га. Под тијем висом на коме су рушевине, има велика пећина, за коју народ вели, да је то била стара тавница. Пећина се простире испод цијелог виса и не смије се унутра ићи без буктиља и свјетлости, пошто ни одакле не долази свјетлост, осим мало на врата. У год. 1889. један сељак нашао је ту један новац сребрн у величини новчића и тај новац купио је један трговац у Фојници и мени га донио, да видим, је ли стар. Ја сам га пажљиво прегледао, али пошто га је рђа оштетила, мало сам шта могао на њему разабрати. Од слова само се може прочитати: „М А Х (слово се излизало) М“ ....., дакле тај ће новац бити или из времена Максимина, Максимијана, или Максенција, свакако из III. вијека. Да сам био вјешт нумизматици, може бити да бих позитивно знао чији је то новац, али се у томе слабо разумијем. Да ми је данас тај новац при руци, без сумње бих нешто више на њему нашао, него ли тада и боље бих га проучио.

По томе новцу могло би се закључити, да је и та рушевина из тога времена, или још боље, да је и старија, а никако млађа.

Прије или послије тога, одиста не знам, нашло је дијете Михајла Станића на истоме мјесту једну плочицу од мједи обликом правоугаоника као старински кремен из пушке, толико исто и велику, и види се да је на њој био натпис, али се ништа не зна, осим трагова од појединих слова. Шта је то могло бити; не знам, али мислим, да је какав накит.

Претпоставку, да је то накит, квари то, што је био натпис на тој плочици, али још се може мислити да су то трагови од каквих арабеска (шара), као што се то меће на накит, но свакако то ће бити трагови од слова.

Још су нешто нашли Зиројевића чобани у тијем рушевинама, а то је диван камен бијеле боје, величине камена у прстену „Мароји" названом. На томе камену урезан је човјек са калпаком на глави и подигнутим мачем у десној руци. Тај камен, без сумње, био је у некаквом накиту: гривни или у чему другом. Ја сам тај камен глёдао да купим, али власник не ће да га прода, него га држи у кући и вјерује, да он може помоћи кад жена нема млијека, да доји дијете.

То се нашло све онако случајно а не тражећи, а кад би се тражило, ја сам увјерен, да би се нашло доста таких ствари. Како би било, кад би се та рушевина прекопала? Може бити да би се нашло ствари, које би нам казале што год из прошлости наше домовине. По сваки начин не би копање било узалуд.

Не далеко од тога мјеста, што се зове „Грчки град" имају два стара гробља са стећцима. На првоме гробљу има стећака са врло лијепим шарама и урезима, а на другом има један стећак са натписом, а један са сликама. Но о томе гробљу писаћу други пут, као и натпис снимити.

Olovo kao narodni lijek.

Priopćio **Sadik ef. Ugljen.**

Ni jedna kovina, koju čovjek vadi iz zemlje za svoje razne potrebe, nije zanimljiva kao što je olovo. Danas se svi narodi bez razlike služe njime za to, da se obrane od neprijatelja ili da na neprijatelja napanu njime, ili da pomoću olova ulove kakvu životinju i napokon da se obrane od onih životinja, koje su mu opasne. Za čovjeka od olova je vrlo mala korist, a velika i vrlo velika šteta; u današnjim ratovima olovo pokosi čovječiji rod kao ništa drugo. Dakle je olovo jedna kovina, koju čovjek vadi iz zemlje, da se tobož njome posluži, a ništa ga tako ne ništi kao olovo.

Makar olovo tako pogubno bilo za čovječiji rod u današnjem svijetu, ipak ono kod nas u Bosni i Hercegovini služi kao izvrstan lijek osobito protiv one bolesti, od koje u današnjim ljekarnama nejma lijeka. Olovo je osobito dobar lijek od strave ili straha.

Dogagja se, te se čovjek prepane, osobito dijete kad ugleda nešto, čega nije prije vidjelo, ili ga ko god naprosto preplaši iz obijesti, što se na žalost i danas kod nas puno toga nalazi, a kad god opet upotrebljuje se ovo prepadanje za neku tobožnju potrebu, što se obično dogagja, kad je dijete plačljivo — i onda njegovi roditelji ili drugi ukućani, mjesto da utješe dijete uljudnim načinom, straše ga i prepadaju. Lasno ti je opaziti stravu na prepadnutom čeljadetu, odnosno djetetu, jer ono izgleda kao da je izišlo ispod zemlje; poblijedi kao krpa, upanu mu oči, osuši se i t. d. Prestraši li se takvo dijete i upane li strava u njegovo mlagjahno srce, ostaje ona u njemu do groba, ako mu se u brzo ne priteče u pomoć, te se od nje ne izliječi. Strava može prouzrokovati, da se na prepadnuto čeljade može pritovariti uza nju i još kakva druga bolest. Još je začudnije, kako mi je jedan starac pripovijedao, da može strava oživjeti u čovjeku, a kad ona oživi, eto ti onda smrti. Strava oživi u čovjeku onda, kad se zanemari liječenje prepadnutog čovjeka i kad zastari.

Kod nas u Bosni i Hercegovini i ako postoji taj nevaljali običaj prepadati ljude iz obijesti, u nas opet ima i lijekova protiv strave. Dogodi li se taki slučaj, da se je čeljade prestrašilo od šta bilo, odmah ga valja voditi kakvoj ženi, koja će mu saliti i sa tim salijevanjem dignuće s njega stravu kao da je nikad ni Bog dao nije. Od te žene ne traže se kakve osobite vještine, dosta je, da je kome otprije salijevala; u tom joj se sastoji sva vještina.

Hajde da otpočnemo, kako i na koji način ta žena salijeva tomu prepadnutom čeljadetu, koja će ga spasti od te teške bolesti — od strave ili straha.

Najprvo će ta žena uzeti jednu gvozdenu kašiku, koja je odregjena za salijevanje, pak će u nju metnuti dva-tri kuršuma (taneta), osobito ona, koja su kroz pušku proletjela, ili ako se takovih kuršuma ne može naći, onda se može to učiniti, ako uzme dva-tri kuršuma, te ih rasplešte na kamenu; nikako se ne smiju cijeli kuršumi upotrijebiti. Dogje k vatri, te tu ona sjedne i metne kašiku i olovo na vatru. Ona povede k vatri i to prepadnuto čeljade sa sobom, te ono čučne pokraj nje. Ona ujedno ponese uza se punu ćásu cijele vode[1]) i metne ju pokraj sebe. Pošto se olovo rastopi, onda ona uzme u desnu ruku kašiku s rastopljenim olovom, a u lijevu ćásu punu cijele vode, pa nadne se oboje nad glavu prestrašenom čeljadetu i onda pljusne olovom iz kašike u ćásu. Malko sad treba da postoji olovo u ćási dok se dobro ohladi. Čim se olovo ohladi u ćási, odmah ga ona izvadi iz ćáse. Gledaj sad čuda — od šta se bude prestrašilo to čeljade, pokazaće sad olovo: n. pr. ako se bude ono prestrašilo od kakve životinje ili od kakva predmeta, olovo će se pretvoriti u tu životinju ili u taj predmet. Obično tu izlaze oblici onih životinja, od kojih se može čovjek prestrašiti, kao: mačka, miš, konj, krava, pseto i t. d. Čim žena to opazi, odmah kaže: evo prepao se je od mačke i t. d. Nije dosta jedan put saliti prestrašenom čeljadetu, nego treba tri puta. Prvi put će mu saliti, kako sam gore rekao, nad glavom, drugi put nad pasom, a treći put nad nogama. Dogodi li se, da sva tri puta izigje jedan te isti oblik od jedne životinje ili od jednog predmeta, to se onda može za stalno zaključiti, da će mu biti to konačni lijek od strave; a ako li ne izigje za sva tri puta jedan te isti oblik, nego za dva puta, i tad je dobar znak, da će se ono izliječiti, ako se nakon toga obavi još jedan stanoviti posao.

Treba to olovo u ćási s vodom zajedno donijeti do pod kućnu strehu. Ona žena izvadi olovo iz ćáse i pljusne vodom po kućnoj strehi, pa hvata vodu, koja se cijedi niza strehu i tako baca i hvata tu vodu do tri puta. Od trećeg bacanja što uhvati vode umije njome obraz prepadnutog čeljadeta i malko ga napoji. Je li svršila i taj posao, uzme iz ćáse ono pretopljeno olovo, koje se sad zove „salitak", pa ga zavije u jednu krpu, a uza nj metne nekoliko novčića; ali mora biti broj novčića lihi, nikako ne smije biti na táko. I sad dade tu krpu i u njojzi pretopljeno olovo, zvano „salitak", kome god, da odnese na kakvu raskrsnicu t. j. ondje, gdje se putevi križaju i gdje ima svaki čas prolaznika. Kuku ti ga onom, koji se prvi sagne i uzme i razdriješi „salitak", te izvadi te novčiće iz njega, jer je on s tim, kako neki kažu, primio ujedno i stravu. Drugi opet vele, da ne će prijeći strava na onog, koji je prihvatio i razdriješio taj salitak. Kako bilo, prešla ili ne prešla strava na tog, koji je uzeo „salitak", to se za stalno zna, da je salijevanje osobiti lijek od strave, i čeljade, koje se je prepalo, izliječiće se od tog straha, ako mu se salije načinom, kako smo gore kazali. Jedino to valja istaknuti, ako se bude to čeljade plaho prepalo, ili se je malo prepalo, a nije mu se sa salijevanjem ubrzo priteklo u pomoć, pa se je strava već u njemu ukorijenila, tad nije

[1]) Cijela voda — t. j. ona voda, koja je jàko zahićena iz bunara ili s česme donešena.

dosta saliti mu samo, nego treba oko takovog bolesnika obaviti još jedan stanoviti i malko poteški posao — treba mu osjeći tako zvane „krašnice“.

Krašnice se osijecaju onim bolesnicima, koji strašno boluju od strave, u kojima je možda strava oživjela, a takovi se lasno mogu poznati, jer izgledaju na pola mrtvi. Opasno prepadnutom čeljadetu treba osim salijevanja, kako smo gore rekli, još osjeći „krašnice“. Katkad se „krašnice“ osijecaju odmah iza salijevanja, a katkad se opet propusti nekoliko vremena iza salijevanja, dok se vidi, hoće li se moći spasti prepadnuto čeljade od strave samim salijevanjem ili ne.

Kako i na koji se način krašnice osijecaju? Evo kako:

Najprvo treba da legne na zemlju prepadnuto čeljade i da se ispruži koliko je dugo i široko, razvrati obje ruke, a noge ispruži. Ona žena, koja će mu osjeći „krašnice“, čučne mu viš glave, a druga opet do nogû. Ova žena, koja će osjeći „krašnice“, uzme u ruku malo konca, te doda kraj onoj, koja je čučnula do nogu bolesnikovih. Sad one pomoću toga konca izmjere duljinu i širinu toga bolesnika, t. j. duljinu svrh glave do peta i duljinu ispruženih ruku. Podudari li se duljina s vrha glave do peta sa duljinom ispruženih ruku, te su obje mjere jednake — ne fali recimo ni jedan *mm*, to je znak, da se nije ono plaho prepalo, to se je pričinilo. Ne podudara li se mjera ispruženih rukû s mjerom s vrha glave do peta — ako fali samo malo, onda je u istinu to strava, jer na čovjeku, na kojem nema strave, u njega je duljina i širina jednaka. Čim nagje, da se mjera s mjerom potpuno ne slaže, ona je sad uvjerena, da je nužno liječiti bolesnika, te odmah uzme u ruku mekinja, koje je donijela i metnula pokraj sebe, te bolesnika svega obaspe mekinjama, a obasipljući pita ga: „Ali voliš mekinje zobati, ali stravu nositi?“ Bolesnik joj odgovara: „Volim mekinje zobati, nego stravu nositi.“ Za tim uzme ta žena u ruku šaku luga, te obaspe bolesnika i lugom i pita ga: „Ali voliš lug zobati, ali stravu nositi?“ Bolesnik joj na to odgovara: „Volim lug zobati, nego stravu nositi.“ Nakon toga još uzme u ruku šaku slame, te ga i njom posiplje, a posiplјući ga pita: „Ali voliš slamu gristi, ali stravu nositi.“ — „Volim slamu gristi, nego stravu nositi“ — odgovori joj.

Pošto svrši i to, uzme sad metlu u ruku, te pomete s bolesnika posuti lug, mekinje i slamu na jednu hrpu. Sad uzme makaze, te istricka na sitne komadiće metlu i slamu, i smiješa sve zajedno. Za tim pokupi i zaveže u kakvu hrpu to sve, pa kome god dade da baci gdje god, u kraj.

Sa tim je učinila ta žena sve i sva; izliječila je dotično čeljade od strave, kao da je ni Bog dao nije.

Ovo su lijekovi od strave kod našeg naroda u Bosni i Hercegovini. Samo mi je to za čudo, da gotovo po cijeloj Bosni i Hercegovini postoji salijevanje, a u Bosni, kako su mi neki prijatelji pričali, da ne znadu ništa o osijecanju „krašnica“. Još mi je ovdje jednu stvar istaknuti, da stanovnici pravoslavne vjere, koji stanuju u okolici mostarskoj, ne upotrebljuju ove lijekove, a druge vjeroispovijesti, bilo u selu, bilo u varoši, toga se i dan dani drže.

Ovakovih i sličnih ljekarija ima silesija u našeg naroda, koje su zanimljive i kojima je teško naći temelja; no svakako bi ih dobro bilo pokupiti i opisati, dok su još na klasu.

За што су постале врјежбеницама (раслине, као: тиква, диња и све што понесе вријежбом).

Приопћио учитељ **Иван Зовко.**

Бакалум (добро) де да приповиједамо, кад смо искосни (беспослени). И јест најбоље кад је овако улило божије вријеме, кô из рукавице, — не можеш макац ни из хана (свратишта). Ја што знао, ево ме на пику (мети), не ћу вам се изневјерити. Низамсуз (не ваља) и јест овако шутјети и кетити (сједити, као беживотан), кô да нам снијег из очију каплье, или кô да смо изјели лојану свијећу. Шта ћемо откле ли ћемо! Хоћемо ли с танког ја ли (или) с дебелог краја. Демо (хајдемо) како су постале тиква, карпуза и све што понесе вријежбом-потлеушама (што по земљи иде). Свему је била себет (узрок) саказлија (врста тикве). Ево ја ћу таман тијем севтелеисати (први отпочети), не бих ли се и вама какотњак (воља за говор, приповиједање) развезао, кад ја отворим севте. Како што ко зна, нек и приповиједа. Мешур је само (само се то хоће) да се вријеме прикрати. Погодба је та, да сваком ваља што год казати. Нек извали онако отрбушке (без да се мисли, која му се чини најбољом, него која му прва на ум дођe) кô гала (ријеч мени, као с народног гледишта непозната). По реду ћемо заћи приповиједати, па на кога ред доје (дође). Ко ће први! Хајде ја ћу! Хоћу ли о оној малопрешњој, што сам је отојич почео? Што год је, да год је расло није било приземљушно (по земљи онако пузило, ишло), па ни тиква, него се све тркљало (ишло) у вис. Пусти пијевца на греде, он ће и на панте (онај простор или мјесто, што се налази у кући већ под самим сачаком, шљеменом). И тиква хотјела, да буде по врху, кô зејтин, да се извиси и да све кô мрђелица или највише селијан (мрђелице су ситна округла бојадисана, кроз средину шупља стаклена зрнца за наките[1]), дочим је селијан исто, као и мрђелица, само што је дугљастији, те већим дијелом служи за коњски накит, особито код босанскијех коња, којима је улар највише окићен) лако јој је било пети се у вис кô дугајија. Извисила се, већ немаш куд, небу под облаке, па још стала некакве русвајете (не баш лијепе беспослице) просипати. На то ће се потопити, те ће покрај ње нальегнути некаква три путника. Ко су били и што су били — још ко то зна. Али свакако су били некакви добри. Јер да нијесу били, не би се десило, што се је десило. Па куд ће их бош-таксират (случај), нанијети туда. Опазе тикву, како се хвали и виси, па им то нешто ућметише (придође). На то ће један путник: „Шта ћемо од ње, кад се је, мјесто да захвали Богу, што јој је то дао, стала још холити (охолити). Хоћемо ли је учинити налетосум (проклети, шејтаном предати)“. Онај други одговори, да је он кајил (вољан). „Олмаз (никако)“ одврати трећи путник — „како бисмо то радили; него ми ћемо јој из срца потегнути дову (зажељети добро), да и њој и свему, што у вис расте плахо и брзо, буде род крупњи и берићетнији (обилнији), па ћете видјети, да ће бити више користи и по ње (биљке, што тако расту) и по сваког“. Пристану и она остала двојица на то и укабуле (примити, пристати) говорећи. „Да Бог да, актихала (праведни, добри, милосрдни Бог) наредио

[1]) Гмизе.

те се од рода и под родом завиле и превиле. Од бахта и хаjира (среће и користи) биле и себи и другом!“ Нијесу то били ни докрајчили, а од оних бобуљица (пријашњи плод) извале се родови, имаш шта и виђети, те тако својим крупним и тешким родом привуку земљи вријежбе, што су у вис ршиле. Да су их налет учинили, никоме од њих користи. — Најбоље увијек лијепо, па било зло или добро. Лијепо ли ћеш, лијепо ће ти и бити; ружно ли ћеш, ружно ће ти и бити. Данас је а и вазда је тако било, па ће и бити код свега и свакога: „Зајмић — вратић.“

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.